

Grepl, Miroslav

Výstavba citové stránky výpovědi

In: Grepl, Miroslav. *Emocionálně motivované aktualizace v syntaktické struktuře výpovědi*. Vyd. 1. Brno: Universita J.E. Purkyně, 1967, pp. 31-124

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/119803>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

3. VÝSTAVBA CITOVÉ STRÁNKY VÝPOVĚDI

Bylo už řečeno, že se citový postoj mluvčího ve výpovědi vyjadřuje aktualizacemi „normálních“, obvyklých (citově neutrálních) způsobů vyjádření. Jen tak je možné, aby se emocionální stanovisko stalo integrální složkou sdělného obsahu promluvy. Adresát je potom může z projevu dekodovat stejně tak jako konkrétní věcný obsah a složku modální.

Výpověď je ovšem jednotka stavebně značně složitá, s několika rovinami. Abychom mohli postihnout samu podstatu vyjadřování citového postoje, musíme proto posuzovat (zkoumat) emocionálně motivované aktualizace a jejich prostředky nikoli ve vztahu k celkové jazykové výstavbě výpovědi, nýbrž k jejím jednotlivým výstavbovým rovinám. Jen při takovém pohledu se také osvětlí hierarchizace tzv. gramatických (syntaktických) prostředků citovosti a způsoby jejich vzájemné vázanosti a zmenší se nebezpečí, že budeme opakovat obvyklé chyby, tj. buď izolovat jednotlivé signály emocionality v mechanickém výčtu, nebo naopak zkoumat je ve vztazích falešných, nepravých.

3.1 VÝSTAVBOVÉ ROVINY VÝPOVĚDI

Složitou jazykovou stavbu citově neutrální výpovědi je možno rozložit do čtyř rovin. Každá z nich má svou specifickou „obsahovou“ náplň, které odpovídají specifické prostředky a způsoby vyjádření (realizace). Schematicky lze výstavbu výpovědi znázornit takto:

I. Rovina výstavby konkrétního věcného obsahu.

Konkrétní věcný obsah se vyjadřuje pojmenováními, kterých je ve výpovědi užito; je dán jejich pojmovou náplní a jejich vzájemnými významovými vztahy.

II. Rovina mluvnické výstavby výpovědi. (Rovina výstavby syntagmatických vztahů.)

V této rovině jde o realizaci syntaktických vztahů (determinačních nebo koordinačních) mezi obsahovými komponenty výpovědi (mezi větnými členy), a to způsoby a prostředky v daném jazyce obvyklými, tj. podle daných schémat a vzorců. Patří sem i realizace samého aktu predikačního.

III. Rovina modální výstavby výpovědi.

Sem patří především vyjadřování jednoho ze čtyř druhů základního postoje mluvčího k sdělované skutečnosti (tj. konstatování, otázka, rozkaz nebo přání); jednotlivé postoje se vyjadřují ustálenými kombinacemi slovesného modu s jistým druhem koncové intonace výpovědi.

IV. Rovina výstavby funkční perspektivy výpovědi. (Rovina výstavby aktuálního větného členění.)

Tu jde o rozvržení výpovědi na část základovou a jádrovou v závislosti na konkrétní situaci nebo na kontextu, do nichž je začleněna. Hlavními prostředky, kterými se výstavba funkční perspektivy výpovědi v češtině realizuje, jsou slovosled a větný přízvuk. Patří sem ovšem také modifikované způsoby realizace funkční perspektivy a jejich prostředky, jako vytýkání, osamostatňování a opakování částí výpovědi a také problematika elipsy.

3.11 Charakteristika roviny I

K vymezení této roviny, jak je podáno ve schématu, není třeba mnoho dodávat. Je jasné, že se konkrétní věcný obsah výpovědi vyjadřuje slovy, přesněji řečeno pojmenováními, že je dán jejich lexikálními významy. Záměnou pojmenování se mění i konkrétní věcný obsah, a to i tehdy, zůstává-li výstavba ostatních tří rovin výpovědi (mluvnické, modální a aktuální) beze změny; např.:

*S tím člověkem jsem se seznámil v Praze × Tuto knihu jsem koupil v Brně;
Půjdeš zítra večer do kina? × Zůstaneš dnes odpoledne doma? apod.*

3.12 Charakteristika roviny II

Tu je nutno připomenout, že povahu syntagmatických vztahů mají jen vztahy determinační a koordinační. Jejich realizací (vyjádřením) vznikají v prvním případě syntaktické dvojice (syntagmata), v druhém případě tzv. několikanásobné větné členy. Způsoby a prostředky realizace zmíněných vztahů jsou dostatečně po-

psány v odborné literatuře.⁶³ Vzhledem k tématu této práce je důležité zdůraznit, že způsoby realizace syntaktických vztahů mají povahu schémat, ustálených a obecně závazných vzorců.

Tzv. predikační vztah (lépe akt) není vztah povahy syntagmatické, jak se dosud mnohdy tvrdí. Je to plně zřejmé z toho, že kategorie predikační (čas a modus) jsou kategorie nezávislé, neodvozené. Mimo to pro každý vztah povahy syntagmatické je podmínkou přítomnost minimálně dvou jazykových komponentů, tj. konkrétně dvou větných členů. Pro vztah větotvorný (predikační), jak dosvědčují jednočlenné věty typu *prší, s poctivostí se nejdál dojde, je mlhavo* aj., druhý jazykový komponent (člen) však podmínkou není.⁶⁴

3.13 Charakteristika roviny III

Postoj mluvčího k sdělované skutečnosti může být v podstatě čtverý: mluvčí buď to, co je objektem jeho myšlení a sdělování, konstatuje (tvrdí nebo popírá), nebo se na to ptá (chce se o tom něco dovědět), nebo to někomu přikazuje, nebo si to přeje. Jednotlivé postoje se liší od sebe tím, že se v nich v různé intenzitě uplatňuje vedle základní stránky intelektuální stránka volní. Ve srovnání s konkrétním věcným obsahem tvoří postoj mluvčího obecnou složku sdělného obsahu výpovědi. Vyjádření těchto postojů se někdy označuje jako tzv. záměrná, objektivní modálnost výpovědi.⁶⁵

Prostředky, kterými se postoj mluvčího k sdělované skutečnosti vyjadřuje, jsou jednak gramatické, jednak zvukové.

Základním mluvnickým prostředkem je slovesný způsob (modus): indikativ, imperativ a kondicionál.

Zároveň se slovesnými způsoby se k vyjádření postoje mluvčího využívá různých modifikací koncové (konkluzivní) intonace výpovědi: např. při konstatování má věta obvykle intonaci klesavou, kdežto při otázce je její koncová intonace výrazně stoupavá apod. Jde tu tedy o fonologické využití protikladů mezi tónovými průběhy koncových (konkluzivních) kadení. Tuto funkci intonace nazývá V. Mathesius primárně modalitní.⁶⁶

Výrazně se uplatňuje rozdíl v tónovém průběhu koncové intonace zvláště tehdy, nemáme-li v jazyce pro vyjádření daného postoje speciální slovesný způsob nebo jiný jazykový signál. Tak je tomu v dnešní češtině např. ve zjišťovacích otázkách

⁶³ Srov. např. Vl. Šmilauer, *Novočeská skladba*, Praha 1947, str. 41—83; Fr. Kopečný, *Základy české skladby*, Praha 1962, str. 24—67; J. Bauer—R. Mrázek—St. Žaža, *Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy II*, Praha 1961, str. 146—157; J. Bauer—M. Grepl, *Skladba spisovné češtiny* (skriptum), Praha 1965, str. 27—50; B. Havránek—Al. Jedlička, *Česká mluvnice*, Praha 1962, str. 281—287; K. Hausenblas, *Syntaktická závislost, způsoby a prostředky jejího vyjadřování* (Bulletin Vysoké školy ruského jazyka a literatury II, 1958, str. 3—13); J. Bauer, *Několik poznámek o pojmech slovní spojení, větná dvojice a syntagma* (Sborník prací FF BU, A I, 1955, str. 390—401) aj.

⁶⁴ Podrobně viz o podstatě predikačního vztahu a o jeho realizaci v práci J. Bauera—M. Grepla, *Skladba spisovné češtiny* (skriptum), Praha 1965, str. 32—45.

⁶⁵ Modálností v celé šíři a lexikálně syntaktickými prostředky jejího vyjadřování se zabýval u nás L. Ďurovič v knize *Modálnost*, Bratislava 1956; tam další literatura.

⁶⁶ Viz V. Mathesius, *Mluvní takt a některé problémy příbuzné*, Čeština a obecný jazykozpyt, Praha 1947, str. 250.

v protikladu k větám oznamovacím. Naopak v těch typech vět, které jsou formálně odlišeny různými mody (např. věta oznamovací × věta rozkazovací) nejsou rozdíly v koncové intonaci výrazně odlišné.⁶⁷

Vedle těchto základních prostředků se na jazykové výstavbě postojí mluvčího v některých typech výpovědi podílejí také tzv. obsahové částice (např. ve větách práci) nebo slova mající jejich úkon (např. tázací zájmena nebo příslovce v doplňovacích otázkách).

Kombinacemi těchto prostředků (tj. modů s jistým druhem koncové intonace⁶⁸ výpovědi, eventuálně s obsahovými částicemi) se vytváří způsob (forma) vyjádření daného postoje.

Realizací zmíněných forem v promluvě vznikají čtyři typy jednoduchých vět podle postoje, který je v nich vyjádřen. V mluvnicích se tradičně označují jako věty oznamovací, tázací, rozkazovací a práci.

Každé z uvedených čtyř druhů vět odpovídá v jazyce jistá ustálená kombinace. Ta tvoří základní modální schéma pro vyjádření daného postoje.

3.131 Základní modální schéma věty oznamovací je

indikativ + klesavá konkluzivní kadence

Např.: *Přijeli včera večer*

— — — — —
A B C D

Při ději podmíněném nebo nejistém klade se místo indikativu kondicionál. Např.:

Bez tvé pomoci // bych to nedokázal

— — — — —
A B C x x D

Je-li tónový průběh klesavé konkluzivní kadence rozložen do čtyř bodů (na čtyřech slabikách) a označíme-li je písmeny A, B, C, D, můžeme průběh této kadence schematicky naznačit takto:⁶⁹

⁶⁷ Jako jediný prostředek vyjádření modálnosti se uplatňuje intonace ve jmenných větách; srov. *Pivo*., *Pivo?*, *Pivo!*

⁶⁸ Popis fonologického systému intonačních kadenec v češtině a podrobný rozbor jejich užívání podal u nás nejnověji Fr. Daneš v knize *Intonace a věta ve spisovné češtině*, Praha 1957. Tato práce se o výsledky Danešových výzkumů opírá, vychází z nich. — Důkladně je popsán intonační systém češtiny také v knize H. Kučery, *The Phonology of Czech*, 's-Gravenhage 1961. Viz zvl. kapitulu *Phonology of Uterances*, str. 43—85.

⁶⁹ Viz např. H. Kučera, op. cit., str. 47.

Bod C označuje slabiku s větým přízvukem, bod D poslední slabiku posledního taktu, bod B slabiku těsně předcházející před bodem C a bod A slabiku před bodem B. Mezi C a D může být jedna i více slabik (x). Srovnej např.:

Přijeli včera odpoledne

$\bar{A} \quad \bar{B} \quad \frac{1}{C} \quad \bar{x} \quad \bar{x} \quad \bar{D}$

Pro klesavou konkluzivní kadenci je podstatné to, že slabika s větým přízvukem (C) je ve střední hlasové poloze a že klesání navazuje na celkovou klesavou linii předcházejícího taktu.⁷⁰

Při citovém zaujetí mluvčího mění se klesavá konkluzivní kadence v kadenci stoupavě klesavou. Ta představuje ve schématu vět oznamovacích příznakovou variantu kadence:⁷¹ oznamovací věta s touto intonací má ráz věty zvolací, viz 3.611.

Např.:

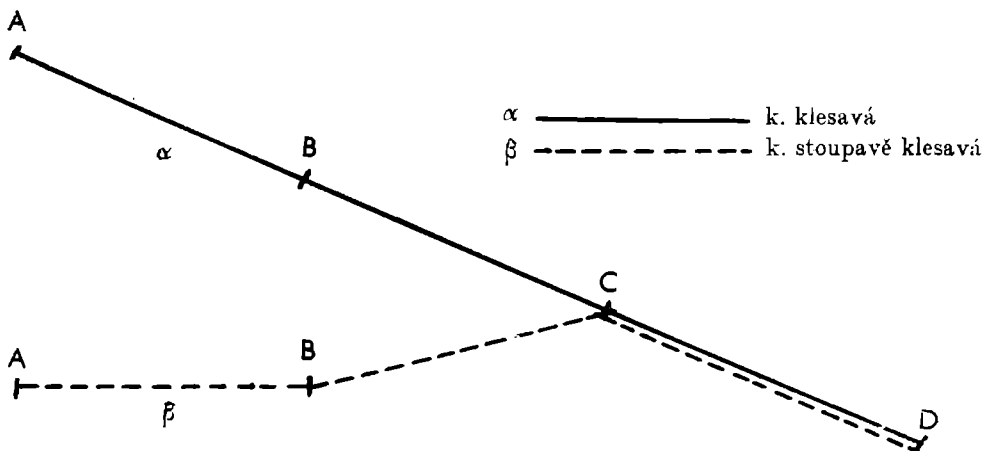
Zůstal tam na oběd!

$- \quad \bar{A} \quad \bar{B} \quad \frac{1}{C} \quad \bar{x} \quad \bar{D}$

Stoupavě klesavá konkluzivní kadence se vyznačuje tím, že slabika s větým přízvukem (C) je nejvyšší a slabiky za ní (x a D) klesají až k dolní hranici jako u konkluzivní kadence klesavé. Rozdíl mezi oběma druhy konkluzivní kadence vylpne dobře z grafického znázornění:

⁷⁰ Viz Fr. Daneš, op. cit., str. 46.

⁷¹ Viz tamt., str. 45. — Tato varianta nejčastěji doprovází ostatní signály citovosti z roviny gramatické, modální nebo významové výstavby výpovědi.

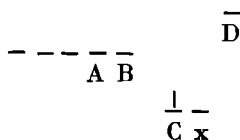

3.132 Pro vyjádření otázky máme dvě formy.

4.1321 Otázka zjišťovací má základní modální schéma:

indikativ + antikadence

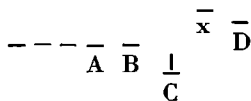
Přijeli včera v poledne?

Antikadence je takový druh koncové melodie, při které slabika s větným přízvukem (C) poklesne do nejnižší polohy a slabika poslední (D) stoupne nad střední hlasovou polohu. Je to tzv. antikadence stoupavá.⁷²

Jinou variantou antikadence je tzv. antikadence stoupavě klesavá; při ní přízvučná slabika (C) rovněž poklesne, následující slabika nebo slabiky (x) však prudce stoupne a poslední slabika (D) mírně poklesne.⁷³

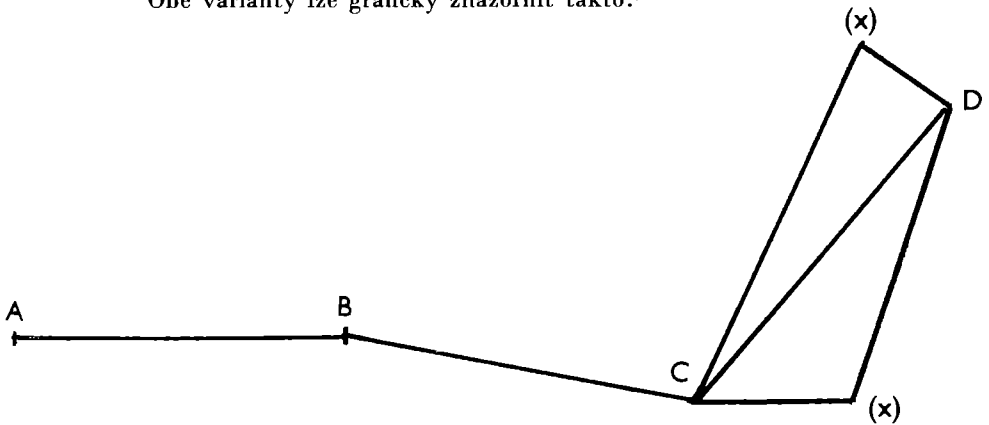
Např.: *Přijeli včera v poledne?*

⁷² Viz Fr. Daneš, op. cit., str. 48.

⁷³ Viz Fr. Daneš, op. cit., str. 49.

Obě varianty lze graficky znázornit takto:⁷⁴

Podle Daneše se nemůže stoupavě klesavá varianta antikadence realizovat ve spisovném jazyce na taktu menším než tříslabičném. Vyskytuje se jen v projevech nespisovných s emocionálním zabarvením.⁷⁵ Tomu by odpovídalo i uvedené schéma H. Kučery, neboť i ono předpokládá pro tuto variantu antikadence takt minimálně trojslabičný. V praxi se však tato varianta antikadence vyskytuje často, ba běžně i tehdy, je-li poslední takt dvojslabičný. Dochází při tom ovšem k jisté modifikaci: hlasově nejnižší není slabika s větným přízvukem, nýbrž slabika bezprostředně předcházející; slabika s přízvukem (C) bývá nejvyšší, poslední slabika (D) mírně poklesá. Srovnej např.:

Vy jste se vrátil?

$$- \bar{A} \bar{B} \overset{\frac{1}{C}}{\bar{C}} \bar{D}$$

Nebo: *Zůstaneš tady?*

$$- \bar{A} \bar{B} \overset{\frac{1}{C}}{\bar{C}} \bar{D}$$

Tato modifikace stoupavě klesavé antikadence (možná i při taktech troj- a víceslabičných) není ovšem citově neutrální, a vyskytuje se proto jen v jistém typu otázek (viz 3.6211).

Stane-li se konstitutivním komponentem modálního schématu tázací částice *jestli*, *jestlipak* nebo *zdalipak*, nemůže už být tázací věta uzavřena antikadencí, nýbrž kadencí konkluzivní jako věta oznamovací. Bývá to ovšem stoupavě klesavá podoba kadence (zvolací), neboť nejde o otázku emocionálně neutrální. Taková otázka má potom schéma

částice + indikativ + stoupavě klesavá konkluzivní kadence

⁷⁴ Srov. např. u H. Kučery, op. cit., str. 48.

⁷⁵ Viz op. cit., str. 49.

Zdalipak tam zůstal na oběd?

— \bar{A} \bar{B} $\frac{1}{C}$ \bar{x} \bar{D}

Nebo s větným přízvukem na částici:

Zdalipak tam zůstal na oběd?

$\frac{1}{C}$ —————

Částice (podobně jako slova v otázkách doplňovacích) signalizují samy natolik dostatečně tázací ráz výpovědi, že k tomu už není třeba specifické „tázací“ intonace. Antikadence tu nejen není nutná, ale je dokonce nemožná: k odlišení od vět oznamovacích stačí jeden distinktivní prostředek, a tím je v našem případě tázací částice.

3.1322 Otázka doplňovací má základní schéma:

tázací slovo + indikativ + stoupavě klesavá konkluzivní kadence

Např.: *Kdy jste se vrátil?*

— \bar{A} \bar{B} $\frac{1}{C}$ \bar{D}

Nebo (s přízvukem na tázacím slově):

Kdy jste se vrátil?

— —————

Otázky doplňovací nemají antikadenci jako otázky zjišťovací. Je tomu tak proto, že konstitutivním prvkem jejich základního modálního schématu je tázací slovo, které je dostatečně výrazně formálně odlišuje od ostatních typů vět, zvl. od vět oznamovacích. Stoupavě klesavá konkluzivní kadence je ovšem pro otázky doplňovací intonací obvyklou, základní, nikoli příznakovou jako ve větách oznamovacích.⁷⁶

⁷⁶ Z funkčního hlediska je třeba rozlišovat několik typů otázek zjišťovacích i doplňovacích; viz k tomu článek M. Grepla, *O větách tázacích*, NŘ 1965, str. 277—291.

imperativ + klesavá konkluzivní kadence

Srov. *Napijte se čaje.*

$$\begin{array}{cccc} - & - & - & - \\ & & \overline{A} & \overline{B} \\ & & \frac{1}{C} & \overline{D} \end{array}$$

Už při slabém důrazu nebo citovém zaujetí mění se klesavá konkluzivní kadence v příznakovou kadenci stoupavě klesavou (viz 3.631).

Např.: *Napijte se čaje!*

$$\begin{array}{cccc} - & - & - & - \\ & & \overline{A} & \overline{B} \\ & & \frac{1}{C} & \overline{D} \end{array}$$

3.134 Přací postoj se vyjadřuje formou

částice + kondicionál + stoupavě klesavá
nebo indikativ konkluzivní kadenceNapř.: *Kěž přijeli včera večer!*

$$\begin{array}{cccc} - & - & - & - \\ & & \overline{A} & \overline{B} \\ & & \frac{1}{C} & \overline{D} \end{array}$$

Nebo (s přízvukem na částici):

Kěž přijeli včera večer!

$$\begin{array}{c} \perp \\ \hline \end{array}$$

3.1341 V přacích větách je v dnešní češtině se slovesným způsobem obvykle spojena přací částice: *kěž, ať, aby, kdyby, necht, budejt* aj. Je tomu tak proto, že na vyjádření přání nemáme v češtině zvláštní slovesný způsob (optativ).⁷⁷ Užíváme v nich indikativu nebo kondicionálu a pomocí přacích částic je tak formálně odlišujeme od vět oznamovacích. Ani kondicionál není specializovaným prostředkem k vyjadřování

⁷⁷ Bylo by ovšem možné spojení částice + kondicionál nebo indikativ považovat už dnes v češtině za analytický modus, a to právě optativ (nebo desiderativ), ovšem jen v rovině syntaktické. V přacích větách dochází k úplné neutralizaci indikativu a kondicionálu, protože děj je v nich vždy pojat jako nereálný.

přání. Přací platnost je jenom jedním z mnoha významových odstínů, které má kondicionál v dnešní češtině. Zvláště se ho užívá na vyjádření dějů podmíněných nebo dějů jinak nereálných (nejistých, možných). V těchto významech funguje kondicionál i v jiných typech vět (např. v oznamovacích: *potmě bych tam nešel; otec by už teď mohl být v Praze*, nebo tázacích: *uzal by sis to na svědomí?* apod.). V přací platnosti se proto také kondicionál spojuje s částicemi. Přací částice tak vytvářejí spolu se slovesným způsobem a s intonací formu přací věty.

3.1342 Jestliže výpověď s přací platností nemá přací částici, může v ní být přísudkové sloveso jen v 1. osobě, jinak by se taková výpověď jako přací necítila. Např.: *žil bych teď rád někde na horách!*; *spal bych!*; *tak bych si teď odpočinul!* aj. Přání se totiž týká vždy mluvčího (je to jeho přání): je-li signalizováno částicí, může být přísudkové sloveso v kterékoli osobě; není-li tomu tak, pak přací platnost může mít jen výpověď s přísudkovým slovesem v osobě první. Kategorie osoby se tak v tomto případě stává relevantním prostředkem v rovině modální stavby věty.⁷⁸

Částici nemají také přací věty s imperativem; např.: *mějte se dobře!*; *budte zdráv!* apod. Zde je modální platnost věty dostatečně signalizována slovesným modem.

3.135 Snažili jsme se vyložit, že způsob vyjádření tzv. objektivní modalit představuje jisté kombinace prostředků, které mají povahu schémat (forem). Pro každý typ výpovědi podle postoje mluvčího k sdělované skutečnosti lze stanovit základní, nejobvyklejší schéma (formu) vyjádření. Konstitutivními komponenty těchto schémat jsou, jak jsme ukázali, slovesný modus a druh koncové intonace, tj. konkluzivní kadence nebo antikadence. K nim přistupují někdy ještě tzv. obsahové částice nebo slova plnící v rovině modální výstavby jejich funkci. Mimo to se na výstavbě modální stránky každého typu výpovědi podílí specifickým způsobem také klad a zápor.⁷⁹

Základní modální schéma představuje neutrální způsob vyjádření daného postoje. To z hlediska našeho tématu znamená, že se těchto forem užívá k vyjádření postoje mluvčího v jednotlivých typech výpovědi obvykle tehdy, nejsou-li zabarveny citově. Výjimku tvoří konstrukce přací; ty jsou téměř vždy emocionálně zabarveny. Na to ukazuje i jejich příznaková (zvolací) podoba konkluzivní kadence.

Je třeba zdůraznit, že základní modální schéma není pouhým jevem promluvovým, nýbrž náleží svou povahou do systému jazyka (langue) stejně tak jako větný vzorec (větné schéma). Rozdíl mezi těmito dvěma druhy schémat je jen v různém stupni abstraktnosti.

V promluvě, tj. při konkrétní realizaci, dochází nejednou k emocionálně podmíněným aktualizacím (modifikacím) základních modálních schémat, a to právě v jejich jednotlivých konstitutivních složkách, tj. obměnou nebo záměnou intonace, záměnou slovesného modu, přidáním citové částice nebo záměnou kladu a záporu. Tyto modifikace se stávají signálem citového zabarvení výpovědi (viz 3.6).

⁷⁸ Srovnej k tomu S. Károly, *Kinds of Sentences Examined from the Point of View of Function and Form*, Acta Linguistica Academiae scientiarum Hungaricae XIII, 1963, str. 241. — Celistvý rozbor přacích vět a jejich výrazových prostředků na materiálu ruském a českém obsahuje stať R. Mrázka, *Syntax přacích vět v ruštině*, Čs. rusistika, 1958, str. 1—18.

⁷⁹ Obecně viz o užívání kladu a záporu v práci J. Bauera—M. Grepla, *Skladba spisovné češtiny* (skriptum), Praha 1965, str. 23—26.

3.14 Charakteristika roviny IV

3.141 Také tato rovina má specifické prostředky a způsoby realizace. Je to, jak ukázal především V. Mathesius,⁸⁰ na prvním místě slovosled.

3.1411 Tzv. objektivní pořádek východisko + jádro (V + J) má povahu schématu, bezpříznakového zejména pro věty oznamovací. Toto schéma je obecně závazné a jeho nemotivované porušování se cítí jako neobratnost, jako chyba. Naproti tomu citově motivovaná aktualizace objektivního pořádku (V + J), tj. jeho změna v tzv. slovosled subjektivní (J + V), je výrazným a častým prostředkem vyjádření citového zaujetí mluvčího (viz 3.71).

3.1412 Bepříznakovým slovosledným schématem je objektivní pořádek v podstatě také v otázkách zjišťovacích. Chybí tu však často východisková část. Určité sloveso patří obvykle k části jádrové. Tvoří-li otázku samo, je nositelem větného přízvuku a tím i intonačního centra: *Půjdeme? Nesedneš si?* aj. Je-li rozvíto dalšími určeními, pak jsou nositeli větného přízvuku tyto výrazy jakožto poslední takt jádra. Např.: *Půjdeš už domů?; Je tady Pavel?; Šel bys odpoledne do kina?* aj.

V případech, kdy rozvíjející výraz náleží k části základové, má sloveso jako jádro obvykle postavení koncové. Např.: *Tatínek už odjel?; Už jste o tom mluvili?*

Může tu být ovšem i pořádek subjektivní (inverzní) se slovesným jádrem na začátku otázky. Nositelem intonačního centra pak ovšem zůstává sloveso. Např.: *Odjel už tatínek?; Mluvili jste už o tom?*

3.1413 Podobně jako otázky zjišťovací jsou stavěny také věty rozkazovací. Jenom v záporných typech imperativních vět bývá běžnější pořádek subjektivní: *Nezavírej ty dveře!; Nelezte na to zábradlí!* aj.

3.1414 V otázkách doplňovacích je podle Mathesia základním slovosledným schématem pořádek subjektivní; Mathesius chápe totiž tázací slovo v těchto otázkách vždy jako jádro výpovědi, kdežto ostatek věty vyjadřuje podle něho základ výpovědi.⁸¹

Už Daneš však upozornil na to, že kdyby tomu tak opravdu bylo, pak by tázací slovo muselo být vždy nositelem intonačního centra. Avšak ve skutečnosti lze např. otázku *Kdy chcete jít domů?* v závislosti na kontextu (situaci) vyslovit s centrem na tázacím slově: *Kdy chcete jít domů?* nebo s centrem třeba na slově *domů*: *Kdy chcete jít domů?* V druhém případě je těžištěm jádra slovo *domů* nikoli tázací příslovce *kdy*.⁸²

Mathesius má pravdu v tom, že tázací slovo náleží vždy k jádrové složce otázky. Není však vždy jejím centrem. Přitom se ve spisovném jazyce pravidlem klade na začátek otázky, a to zcela automaticky, mechanicky. Podle našeho názoru je tomu tak proto, že z hlediska roviny modální výstavby má tázací slovo funkci obsahové částice, tj. signalizuje jako obsahové částice modální charakter věty. (Proto také otázky doplňovací nemusejí mít antikadenci jako otázky zjišťovací; viz 3.1322.) Jako částice (třebaže jen funkční, nikoli skutečné, tj. slovnědruhové) zaujímají tázací slova ve výpovědi přirozeně místo na začátku. Pak ovšem v případě, že je tázací zájmeno nebo příslovce jádrem výpovědi, má otázka pořad subjektivní; nejde tu však o příznakovou aktualizaci, nýbrž jen o následek vyplývající z automatizované pozice tázací

⁸⁰ Viz jeho stati *O tak zvaném aktuálním členění větném a Základní funkce českého pořádku slov* v knize *Čeština a obecný jazykozpyt*, Praha 1947, str. 234–242 a 327–352.

⁸¹ Srovnej stať *Základní funkce českého pořádku slov*, *Čeština a obecný jazykozpyt*, str. 336.

⁸² Viz k tomu F. Daneš, *op. cit.*, str. 81–82.

cího slova na začátku výpovědi. Všechny ostatní části vět mají v tomto případě povahu východiska. Srovnej: A: *Řeknu mu to.* B: *Kdy mu to řekneš?*

Na tázacím příslovci je umístěno intonační centrum a nelze je v tomto kontextu ani aktualizovaně přenést jinam. V hovorovém jazyce se však v tomto typu otázek někdy klade tázací slovo i na konec výpovědi, např.: *Řekneš mu to kdy?*

Tatáž doplňovací otázka s intonačním centrem na slově *řekneš* byla by kontextově (situačně) začleněna zcela jinak. Ale i v tomto případě by náleželo tázací slovo k složce jádrové, představovalo by ovšem jen její okrajovou část.

3.142 Druhý důležitý prostředek, který se výrazně uplatňuje při výstavbě funkční perspektivy výpovědi, je tzv. větný přízvuk. Fr. Daneš mluví raději o výpovědním zvukovém (intonačním) centru, neboť to, co se obvykle nazývá větným přízvukem, není jen záležitost síly (intenzity) hlasu.⁸³ Někdy se místo „větný přízvuk“ užívá termínu *důraz*.⁸⁴

3.1421 Z našeho hlediska je důležitá především poloha větného přízvuku. Bývá umístěn na jádru výpovědi, a to obvykle na jeho posledním taktu. Ve výpovědi s objektivním slovosledem (V + J) je tedy výpovědní centrum automatizováno na posledním taktu (slově) výpovědi, neboť ten je zároveň posledním taktům úseku jádrového. Srovnej např.:

Některé vaše zápisy // se hemží pravopisnými chybami; Na minulé plenární schůzi // se diskutovalo o zkvalitnění výuky; Tuto knihu // pošlete zpátky aj.

Toto postavení větného přízvuku na posledním taktu koncového úseku výpovědi, který obsahuje její jádro, je běžné, normální, neutrální. Deautomatizace polohy větného přízvuku, tj. jeho přesun na jiné slovo jádrového úseku nebo jeho umístění v první části výpovědi v souvislosti se změnou objektivního pořádku v subjektivní, je vždy projevem úsilí mluvčího o zdůraznění něčeho, které je nezřídka přímo motivované citovým zaujetím nebo alespoň jím doprovázené (viz 3.721).

3.1442 Svě zvukové centrum mají také jiné, nejádrové úseky výpovědi. Lze je nazývat přízvuk úsekový.⁸⁵ Také on je automatizován na posledním taktu daného úseku a jeho změna, přesun, bývá prostředkem důrazu, naléhavosti (viz 3.7211).

3.143 Na jiný důležitý prostředek oddělující ve výpovědi východisko od jádra upozornil Fr. Daneš. Je jím úsekový předěl, který se zpravidla klade mezi část základovou a jádrovou, pokud ovšem výpověď je natolik dlouhá, že dochází k jejímu členění na větné úseky, tj. k frázování.⁸⁶ V kladném případě tvoří pak jeden větný úsek část základová a druhý část jádrová.⁸⁷

Úsekový předěl oddělující sousední úseky výpovědi je vyznačen zpravidla třemi znaky: pauzou, intonací (vnitřní úseky mají polokadenci, koncové kadenci nebo antikadenci) a úsekovým přízvukem. (O kadenci a antikadenci viz 3.131 a 3.132 a o úsekovém přízvuku 3.142.)

Tak např. ve výpovědi *Zápis z této schůze // dejte podepsat jednatelem* klade se úsekový předěl tak, jak jsme vyznačili. A právě část *zápis z této schůze* představuje v naší výpovědi východisko a část *dejte podepsat jednatelem* její jádro. Úsekový předěl je tu tedy zároveň prostředkem oddělujícím základ od jádra výpovědi.

⁸³ Viz Fr. Daneš, op. cit., str. 27 n.

⁸⁴ Tak např. Fr. Miko v článku *K emfaticko-emocionální stránce vety ve spisovnej slovenčine*, Jazykovedný časopis IX, 1958, str. 3–21 a jini.

⁸⁵ Větný přízvuk je vlastně jen zvláštní druh přízvuku úsekového.

⁸⁶ Viz op. cit., str. 114 n.

⁸⁷ Obě části mohou být ovšem ještě dále členěny na menší úseky, a to v závislosti na délce taktů a jejich uspořádání.

Jiný příklad: *Tuto novou knihu / Hanzelky a Zikmunda // chci koupit svému klukovi / k letošním vánocům.*

V dokladě jsou vedle předělu nutného, který odděluje úsek východiskový od jádrového, naznačeny ještě další možné předěly. Jimi se člení oba dlouhé úseky na úseky menší.

3.1431 Po stránce melodické se vyznačuje každý vnitřní úsek zpravidla polokadencí. V klidném, nevzrušeném nebo nedůrazném projevu má polokadence podobu nepříznakovou. Je vždycky stoupavá a má podle Daneše dvě varianty:

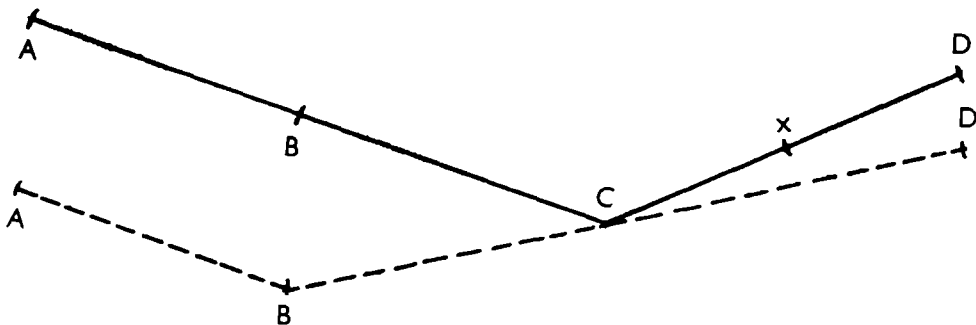
α) *Zápis z dnešní porady // dejte ...*

$$\bar{A} \quad \bar{B} \quad \frac{1}{C} \bar{D}$$

β) *Zápis z dnešní porady // dejte ...*

$$\bar{A} \quad \frac{1}{B} \bar{C} \bar{D}$$

Obě intonační podoby lze znázornit také graficky.^{87a}

3.144 Do oblasti roviny IV patří také některé specifické postupy ve výstavbě funkční perspektivy výpovědi, modifikující základní a neutrální způsob realizace kontextového členění.

3.1441 Je to především zdůrazňování některých částí výpovědi jádrové nebo základové složky. Jako prostředky k němu slouží příznakové varianty melodie, přesun větového přízvuku, slovosledná inverze, vytýkácí částice, osamostatňování částí výpovědi, a to buď vytýkání nebo dodatkové přičleňování východiska výpovědi, anebo tzv. dodatkové zpřesňování jádra výpovědi; patří sem i opakování částí výpovědi.

^{87a} Viz H. Kučera, op. cit., str. 50.

Některé z uvedených postupů (např. osamostatňování částí výpovědi, dodatkové zpřesňování nebo opakování) se někdy primárně chápou jako jevy roviny mluvnické stavby věty; mluví se pak o nich jako o „nepravidelnostech“, „zvláštnostech“, „odchylných“ větné stavby a řadí se do stejné kategorie jako anakolut, atrakce apod., ačkoli se to nedá dobře zdůvodnit. Posunutím zmíněných jevů do roviny gramatické výstavby zbavujeme se možnosti plně a správně postihnout jejich podstatu, nutně ji zkreslujeme („nepravidelnosti větné stavby“).⁸⁸ Je proto třeba zdůraznit, že všechny uvedené postupy jsou primárně jevy roviny aktuálního větného členění a jejich podstata a funkce může být správně pochopena a vyložena jen v jeho rámci, přesněji na jeho pozadí. Jde totiž vesměs o aktualizace normálních (bezpříznakových) způsobů realizace významové výstavby výpovědi, tj. aktuálního větného členění. Poněvadž jsou tyto aktualizace často emocionálně motivovány nebo aspoň citovým odstínem doprovázeny, pojednáme o nich v 3.7.

3.1442 Také elipsa je primárně jev roviny aktuálního větného členění. O tom svědčí zcela jednoznačně fakt, že je podmíněna buď kontextem nebo situací. O vynechání té nebo oné části výpovědi nerozhoduje její členská platnost (podmět, předmět . . .), nýbrž to, zda jde o složku základovou nebo jádrovou. Elipsa proto nemůže být primárně interpretována v rovině gramatické stavby výpovědi, ale v rovině její výstavby významové, jinak se její podstata nutně zkresluje: z jevu zákonitého se stane jev div ne anomální („zvláštnost“, „nepravidelnost“) a okrajový.

V eliptické výpovědi se vynechávají především ty části, které označují skutečnosti známé ze situace nebo z kontextu projevu; jsou to tedy ty úseky výpovědi, které by v ní tvořily část východiskovou nebo které by patřily k složkám tranzitivním. Jádro výpovědi zpravidla vynechat nelze.

Zvláštní pozornosti si zaslouží elipsa slovesa. K častému vypouštění slovesa dochází proto, že také ono (pokud není samo jádrem výpovědi) je pro svou tranzitivní povahu z hlediska výpovědní důležitosti málo závažným komponentem. Na druhé straně však každé určité sloveso, a to i sloveso obsahově prázdné, je v rovině mluvnické stavby věty členem maximální důležitosti, neboť je nositelem predikačních kategorií — času a modu. Vynechání určitého slovesa ve výpovědi není proto stejné jako elipsa jiných částí daných situací nebo kontextem. Při elipse slovesa je třeba predikační kategorie vyjádřit „náhradním“ způsobem, neboť vyjádřeny nějak být musí.

Pokud jde o kategorii času, bývá při elipse kontextové vyjádřena časem předcházející výpovědi (*Kam odjel bratr? — Do Prahy.*), nebo se časové zařazení vyjadřuje ve vlastní výpovědi prostředky lexikálními, časovými příslovci a příslovecnými výrazy (*Tak zítřka zas na houby?*) U situační elipsy typu *Pivo!* kategorie času explicitně vyjádřena být nemusí, neboť výpověď platí zpravidla přítomně.

Druhá kategorie — modus — se při elipse slovesa „náhradně“ vyjadřuje intonací; je to patrné např. z rozdílné modální platnosti eliptických výpovědí typu *Vodu!* a *Vodu?*

Elipsa slovesa je častá právě ve větách imperativních a tázacích. Je tomu tak proto, že oba typy výpovědi bývají zpravidla bezprostředně spjaty s promluvou situací a ve větách imperativních nadto sloveso nevyjadřuje konkrétní čas. A protože se

⁸⁸ Viz k tomu podrobněji M. Grepl, *K předmětu tzv. teorie promluvy*, Sborník prací FFBU, 1963, A 11, str. 44—46.

jak přímé věty rozkazovací, tak otázky vyskytují hlavně v projevech mluvených,⁸⁹ lze je modálně velmi dobře zařadit pomocí intonace.

Jak vyplývá z vyložené podstaty elipsy, je to rovněž jistá aktualizace neutrální výstavby roviny aktuálního větného členění. Není to však aktualizace motivovaná emocionálně ani snahou mluvčího něco vytknout, zdůraznit. Vyplývá přirozeně z podmínek kontextového nebo situačního začlenění výpovědi a je umožněna mimo jiné také využitím prostředků mimojazykových. Jen ve specifických případech dochází k eliminování východiskových částí i z důvodů emocionálních a elipsa se tak stává druhotně také projevem citového postoje. O tom viz 3.524.

3.2 Citovost výpovědi se vyjadřuje aktualizacemi v jazykové výstavbě jednotlivých rovin. V rovině konkrétního věcného obsahu jde o aktualizace lexikální: slova citově neutrální bývají při citovém zaujetí mluvčího nahrazována slovy expresivními (viz 3.4). Jako gramatické prostředky (signály) emocionálního zabarvení výpovědi fungují aktualizace v rovině mluvnické, modální a významové výstavby výpovědi. Jejich rozbor a klasifikace představují tematické jádro této práce.

3.21 Často je citový postoj mluvčího signalizován aktualizacemi ve dvou nebo v několika rovinách zároveň. Dochází tak k různému kombinování emocionálně podmíněných aktualizací, k jejich vzájemnému doplňování. Tyto kombinace jsou pro celkové jazykové ztvárnění citové stránky výpovědi neobyčejně důležité, neboť umožňují signalizovat nejen intenzitu emoce, ale do jisté míry i její kvalitu.

Zkoumání kombinací citově motivovaných aktualizací z různých rovin výstavby výpovědi, analýze jejich podstaty a zjišťování jejich typů nemohla být v této práci věnována systematická pozornost. Pro tuto další fázi studia jazykové výstavby citové stránky promluvy vytváří naše práce jen nutné předpoklady.

3.22 Od skutečných kombinací emocionálně motivovaných aktualizací je třeba odlišovat důsledky, které způsobují aktualizace v rovině jedné ve výstavbě roviny jiné. Zejména tu jde „o přesahy“ do roviny gramatické stavby věty. Tak např. mnohé specifické postupy v rovině výstavby aktuálního větného členění, tj. jevy náležející sem svou funkční podstatou (např. osamostatňování částí výpovědi, opakování jádrových složek, uplatňování principu kontextové závažnosti ve stabilizovaných nebo pevných slovosledných schématech apod.), „indukují se“ vždy zároveň i v rovině gramatické jako jisté modifikace její normální výstavby. Podobné, ale méně pronikavé a nápadné důsledky v rovině gramatické stavby věty způsobují aktualizace náležející primárně do roviny stavby modální.

3.23 Z našich dosavadních poznámek je vcelku zřejmé, že se citový postoj mluvčího ve výpovědi obvykle vyjadřuje komplexně aktualizacemi v několika nebo ve všech rovinách zároveň. Má tedy citová stránka výpovědi svou vlastní specifickou jazykovou výstavbu tak jako např. její stránka modální nebo významová. Komponenty této výstavby jsou právě zmíněné aktualizace všech stupňů. Při rozboru jazykové výstavby citové stránky výpovědi nám však její komplexnost nesmí bránit v tom, abychom jednotlivé prostředky neviděli jako složky příslušných výstavbových rovin.

3.24 Konkrétní rozbor citově motivovaných aktualizací v jednotlivých rovinách ukazuje, že některé z nich jsou více méně stabilizovanými prostředky citovosti, a mají proto povahu prostředků výběrových, jiné jsou méně stabilizované, vznikají jaksi v samém procesu realizace projevu jako bezprostřední odraz afektu; ty obsa-

⁸⁹ Viz k tomu M. Grepl, *K podstatě a k povaze rozdílů mezi projevy mluvenými a psanými*, Otázky slovanské syntaxe, Praha 1962, str. 342—345.

hují někdy i silnou složku mimovolní a jsou tím blízké mimojazykovým projevům citovosti. Tuto dvojí povahu syntaktických prostředků emocijality (zejména se to týká aktualizací v rovině gramatické stavby věty) snaží se J. V. Bečka vystihnout tak, že podle něho „vybočení“ z ustáleného schématu větného bývá „buď přímo způsobeno prudším hnutím citovým, nebo mívá za účel takové prudší hnutí citu vystihovat.“⁹⁰ Bude třeba zkoumat poměr obojích prostředků v jednotlivých výstavbových rovinách a psychologické příčiny toho, proč v některé výstavbové rovině je spontánních aktualizací více než v jiné.

⁹⁰ Viz J. V. Bečka, *Zvuková a citová stránka věty*, Praha 1955, str. 115.

3.3 PŘEHODNOCOVÁNÍ MODÁLNÍ PLATNOSTI VÝPOVĚDI

Důsledkem emocionálních aktualizací v syntaktické struktuře výpovědi je někdy zastření jejich modální platnosti: základní modální platnost citově zabarvené výpovědi přestává být dostatečně zřetelná, výrazná. Často jen situace projevu umožňuje určit objektivní modalitu takové věty.

Je ovšem třeba zdůraznit, že k tomu nedochází vždycky, nýbrž jen tehdy, když se citový postoj formálně manifestuje v rovině modální výstavby věty: jde přitom buď o transpozici celých modálních schémat (forem) nebo o transpozici jejich komponentů (modů a intonace). Mluvívá se v takových případech někdy o neutralizaci modální platnosti vlivem citovosti⁹¹ nebo o přehodnocování modálního smyslu věty.⁹²

Pokud dochází k emocionálně motivovaným aktualizacím v rovinách jiných než modální (např. v rovině mluvnické stavby věty, nebo v rovině výstavby funkční perspektivy), zůstává základní modální platnost výpovědi zřetelná a jednoznačná.

3.31 Záměnou melodie (kadence za antikadenci a naopak) a slovesných modů nebo užitím celých modálních schémat v jiné než primární platnosti „porušuje se“ obvyklý (neutrální) způsob vyjádření daného postoje; dochází tak k napětí mezi formou a obsahem, tj. objektivní modální platností výpovědi, ba někdy i k rozporu mezi nimi.

3.311 K výraznému přehodnocování základní modální platnosti dané výpovědi dochází zejména při citově motivované záměně modálních schémat. Jde vlastně o transpozici modálního schématu.

Jako příklad lze uvést tzv. řečnické otázky. Obecně se uznává, že to nejsou otázky v logickém smyslu, třebaže mají formu tázacích vět, tj. indikativ + antikadence (o. zjišťovací — viz 3.132): *a mohl jsem tomu zabránit?* nebo tázací slovo + indikativ + stoupavě klesavá kadence (o. doplňovací — viz 3.1322): *kdopak to mohl ředit?* Svým modálním smyslem jsou to vlastně věty oznamovací s tázací formou,

⁹¹ Viz např. R. Mrázek, *Emocionálnost sdělení*, Rusko-české studie, Praha 1960, str. 166. — Termín „neutralizace“ je zde třeba chápat nikoli ve smyslu fonologickém, nýbrž přeneseně (metaforicky).

⁹² Srovnej M. Dokulil, *K modální stavbě věty*, Studie a práce lingvistické I, Praha 1954, str. 259. — V citované studii se autor otázky přehodnocování modální platnosti výpovědi dotýká jen vzhledem k intonaci.

užití této formy tu však nepocítujeme jako logickou chybu, neboť je motivováno, a to emocionálně. Citová funkce tázací formy dobře vynikne, postavíme-li vedle řečnické otázky odpovídající neutrální sdělení vyjádřené základním schématem oznamovací věty: *a mohl jsem tomu zabránit? × nemohl jsem tomu zabránit.*

Jiným příkladem je využití modálního schématu věty *práci — práci částice + kondicionál + stoupavě klesavá konkluzivní kadence* (viz 3.64) — k vyjádření zdůrazněného tvrzení, tedy ve výpovědi s modální platností oznamovací, např.: *Bodejť bych ho neznal!* (= vždyť ho znám!); viz 3.6182.

3.312 Někdy nedochází k transpozici celých modálních schémat, nýbrž jen jejich složek: modů a intonace. Jde jednak o užití indikativu ve větách s platností imperativní a naopak, jednak o užití antikadence ve větách s platností oznamovací nebo rozkazovací, anebo kadence ve větách smyslem tázacích. Výsledkem jsou rovněž výpovědi, jejichž modální platnost není dost zřetelná a jednoznačná.

Příkladem tu mohou být třeba výpovědi typu *Budeš ticho?!* Je to sice (vzhledem ke kontextu a k situaci) věta s platností rozkazovací, avšak její modální schéma zcela postrádá komponenty typické pro citově neutrální imperativní věty: místo rozkazovacího způsobu je v ní indikativ a místo konkluzivní kadence intonace otázková, tj. antikadence.

Zajímavá je co do modální platnosti i tato věta: *Lidi, snad mu to nebaštíte?* BlažPřil-45.

Otazník v textu naznačuje, že se má chápat jako otázka. Avšak v mluveném projevu by tato „otázka“ nemohla být vyslovena s antikadencí, nýbrž vždy jen se stoupavě klesavou konkluzivní kadencí, tedy jako (zvolací) věta oznamovací vyjadřující podiv mluvčího. Mimo to tu však zároveň proniká i odstín platnosti práci až rozkazovací.

Podobně je tomu také ve větách typu *Že na sebe trochu nedbáte?* NeV-6. Otazník v textu naznačuje, že autor sám chtěl, aby výpověď byla chápána jako tázací. Nemá však otázkovou intonaci (antikadenci) a nemůže být vůbec s touto intonací pronesena. Vyjadřuje vlastně zklamání nebo podiv mluvčího nad tím, že něco je jinak, než jak by si přál. Má tedy blízko k zvolacím větám oznamovacím (je uzavřena příznakovou konkluzivní kadencí a má indikativ), ale zároveň je v ní skryt i odstín práci. A protože se v daném konkrétním případě vztahuje přímo ke 2. osobě, může mít také ráz až výzvoový (imperativní), třebaže v jejím modálním schématu rozkazovací způsob chybí. V citované výpovědi je tedy možná trojí (případně čtverá) interpretace její modální platnosti.

Zajímavý je i následující doklad z Jiráskovy hry Kolébka; má jen poněkud knižnější roucho.

BLÁHA (s družinou se leknou a chtějí odejít):

To jsou oni!

JÍRA (zostra): *Zůstanete-li!*

Kontext dosvědčuje, že jde o větu s platností imperativní, avšak formu má tázací; na to ukazuje dnes už zastaralá tázací částice a hlavně tázací intonace (antikadence). Nebyla by tu ovšem nemožná ani výslovnost s příznakovou kadencí konkluzivní.

Jako názorný případ neutralizace objektivní modální platnosti výpovědi lze uvést třeba následující příklad. Mluvčí A řekne: *Dostal jsem pozvání do Tokia.*

B na to reaguje: *Ukažte?* Výpověď mluvčího B je silně citově zabarvena: vyjadřuje překvapení s odstínem podivu a zvědavosti. Neobvyklé je proto i její modální schéma: má intonaci jako otázka (tj. antikadenci), ale modus jako věta rozkazovací (tj. imperativ). Důsledek je ten, že objektivní modální platnost této výpovědi není jednoznačná: nelze (ani v daném kontextu) jednoznačně určit, zda je to věta tázací nebo rozkazovací.

3.313 Do oblasti modalit patří také klad a zápor. V citově zabarvených větách dochází často k užití kladné formy ve výpovědích smyslem záporných a naopak (viz 3.619, 3.624 a 3.634). Typické je to např. pro uvedené už otázky řečnické. Avšak podobně je tomu i ve větách oznamovacích (např. *to stojí za námahu!* = „to nestojí za námahu“) a rozkazovacích (např. *pak se tam neomluv* = „určitě se tam omluv“) apod.

3.32 Doklady na přehodnocování nebo změny v základní modální platnosti výpovědi by bylo možno mnohonásobně rozhojnit, není to však třeba, neboť značná část materiálu, který analyzujeme dále v 3.6, poskytuje o tom dostatečné svědectví.

3.4 AKTUALIZACE V ROVINĚ I

V rovině výstavby konkrétního věcného obsahu (1) dochází k citově motivovaným aktualizacím tak, že mluvčí užije místo pojmenování citově neutrálních pojmenování expresivního; srovnej: *ten člověk ničemu nerozumí* × *ten vůl ničemu nerozumí!*; *už tu tak fňuká půl hodiny*; *pívečko tam měli jako křen*; *čeká tam na tebe jakási ženská* aj.

Při této aktualizaci může být pochopitelně užito slov a výrazů s expresivitou inherentní, tj. signalizovanou zvláštním hláskovým nebo slovotvorným skladem slova, nebo slov s expresivitou adherentní, tj. signalizovanou užitím slova v přeneseném významu nebo mimo sféru jeho stylistické příslušnosti.

3.41 Tak se citově zabarvené jednotky lexikální začleňují do celkové jazykové výstavby citové stránky výpovědi, stávají se jejími složkami. Nejde tu ovšem jen o začlenění ve smyslu syntaktickém. Expresivní pojmenování získávají začleněním do kontextu další formální příznaky svého emocionálního zabarvení, především se často stávají nositeli úsekových nebo výpovědních intonačních center nebo důrazů. Pro slova adherentně expresivní, u nichž je jejich citová složka signalizována jen užitím v přeneseném významu nebo interferencí stylovou, je pak jejich začlenění do výpovědního kontextu základním předpokladem k tomu, aby se jejich expresivita mohla plně projevit. Mimo to dochází nejednou ke kombinování aktualizací v rovině výstavby konkrétního věcného obsahu s aktualizacemi v rovinách jiných (tj. s aktualizacemi povahy syntaktické): užití emocionálně silně zabarveného slova bývá doprovázeno změnami v melodii úseků vnitřních i koncových. Kombinuje se s osamostatňováním, opakováním, s tendencí k jmennému vyjadřování jednočlennému, nebo se projevuje tendence ke spojování s ukazovacími (odkazovacími) zájmeny a příslovci apod.

Na některé z těchto relací budeme mít příležitost upozornit při analýze gramatických signálů citového zabarvení výpovědi, avšak systematická analýza citově zabarvených prostředků lexikálních, způsob jejich začlenění do výstavby citové stránky věty a jejich vztahy k aktualizacím z ostatních rovin se vymykají z rámce této práce.

3.42 Při studiu komplexní jazykové výstavby citové stránky výpovědi bude třeba vzít v úvahu i to, že expresivní pojmenování přes svou nápadnost a výraznost jsou často pro vyjádření emocionality výpovědi prostředky fakultativními, tj. lze se bez nich obejít, ba pomoci slovosledné inverze, příznakové intonace a přesunu větného nebo úsekového přízvuku je možno dát „citový příděch“ kterémukoli slovu výpovědi. O fakultativnosti citového užití citově zabarvených prostředků lexikálních svědčí prostá empirie: je fakt, že ani v projevech emocionálně silně citově zabarvených

nemusí být užito aktualizací v oblasti pojmenování, tj. slov a výrazů expresivních. Užití těchto prostředků je často podmíněno činiteli povahy obecně nebo individuálně stylistické (např. prostředím, zálibou, sklonem k užívání „silných slov“ apod.); jsou lidé, kteří ani v okamžicích silného afektu neužívají ve svých projevech nadávek a obhroublých slov, výrazů slangových apod., a přesto bývá jejich emocionální zaujetí výrazně vyjádřeno v jejich projevech prostředky v širokém smyslu syntaktickými, tj. aktualizacemi v rovině mluvnické, modální, nebo významové výstavby výpovědi.

Na druhé straně se však zdá, že užití expresivních slov a výrazů má v celkovém vyjadřování emocionality někdy svou vlastní speciální motivaci: právě totiž především v kombinaci s citově zabarvenými pojmenováními lze ve výpovědi vyjadřovat citové kvality, kdežto aktualizace převážně gramatické slouží spíše jen k vyjadřování intenzity citu. Ale všechny tyto nadhozené otázky je třeba teprve zkoumat.

3.5 AKTUALIZACE V ROVINĚ II

Jsou to citově motivované aktualizace, které svou povahou náleží převážně do roviny mluvnické stavby věty. Mají také „přesahy“ do rovin jiných, zvláště do roviny výstavby aktuálního větného členění, avšak svou podstatou jsou to „odchylky“ od schémat, jimiž se v neutrálních výpovědích realizují syntaktické vztahy mezi větnými členy. Čím větší je stupeň citového zaujetí (vzrušení), tím méně je mluvčí s to dbát na formální stránku svého projevu: soustřeďuje se na samo pojmenování skutečnosti nebo okolnosti, která pro něho představuje emoční podnět, a mluvnická vázanost, vzájemné sepětí členů patřících k sobě se při tom nejednou uvolňuje. Ba dochází někdy — v závislosti na intenzitě emoce — až k rozpadu systémového typu konstrukce, k relativní izolaci, osamostatnění jednotlivých komponentů, realizovanému jednak zvukově (pauzami a samostatnými intonačními centry), jednak i formálně syntakticky.

Mají tedy citové aktualizace v rovině mluvnické stavby věty různou povahu. Rozkládají se postupně mezi dvěma krajními póly: jeden z nich představují prostředky ustálené (stabilizované), druhý prostředky neustálené, tj. takové, které vznikají v samém průběhu realizace promluvy. První jsou nadindividuální, užívá se jich obecně, podléhají záměrnému výběru a náležejí tedy vlastně už do systému jazyka. Druhé jsou většinou podmíněny ztrátou výpovědní perspektivy, k níž u mluvčího vlivem citového zaujetí dochází, mají povahu prostředků více méně řečových (nikoli systémových) a lze je spíše hodnotit jako individuální výraz (projev) citu než prostředek, třebaže se také dají do jisté míry teoreticky postihnout a zobecnit. Je v nich silná mimovolní (neintenční) složka, a ta je sblížuje s emocionálními projevy mimojazykovými (viz 1.22).

Jejich krajním případem jsou „promluvy“ rozkouskované do útržků slov a částí slov, u nichž může být sdělná funkce i zčásti zatlačena do pozadí, takže se tato sdělení vlivem emoce mění v pouhý výraz citu.

3.51 Při rozboru citově motivovaných aktualizací náležejících svou základní povahou do oblasti roviny mluvnické stavby věty se nejdříve soustředíme na ty prostředky, které představují více méně ustálené typy.

3.511 K ustáleným prostředkům emocionality patří např. porušování shody v gramatickém rodě (tzv. citový rod) typu *chlap líná; dědek stará; neřád neřádná* aj. Je vždy spojeno s citově motivovanou slovoslednou inverzí.

Stejnou povahu mají i hodnotící vokativy typu: *No tak, odlož si, ty kluku ušatá. Bláží-44; Holečku! Ty kluku špatná! Tak tě přece vidím!* t. aj.

Často se v rozporu s věcnou skutečností i předpokládaným syntaktickým

schématem užívá místo náležitého rodu mužského nebo ženského rodu středního s odstínem silného opovržení: *Bylo prý to kdysi taky učitelka?; Přišla tam jakási špinavá ženská a hned se to dralo dopředu k pultu!* aj.

3.512 Patří sem dále využívání tzv. citového genitivu; sémanticky jde o genitiv partitivní, syntakticky o nominativ nebo akuzativ: *Té bídy za války! Těch procházek, schůzek a těch plánů do budoucnosti!* Mahen; *Těch řečí kolem toho a té hanby!* aj.

3.513 Výrazným prostředkem je využívání kategorie osoby a čísla v rozporu s číslem a osobou skutečnou:

3.5131 Užití třetí osoby sg. s neutrálním *to* místo náležité osoby druhé v mazlivých dialozích s dětmi, ale i s dospělými; např.:

Tak ono tomu bylo po mně smutno?; Tak už se to vyspalo a teď to má myslím hlad, ne? Hned tomu uděláme něco dobrého.

3.5132 Užití 1. os. plurálu místo osoby druhé v odstínu posměchu, ironie k někomu:

„Dohráli jsme — vážený pane sabotéře. Je konec...“ Otčenášek. *A teď se dáme do práce! Rozumíme?; Tak aby bylo jasno... Hornínský protektorát jsme už v Dolníně zakusili, víme? ...* CachMo-38.

Podobný smysl má užití 1. os. pl. i v případech typu: SLÁMA: *Podívejme se na panstvo!* NeV-19; *Známe to!* apod.

3.5133 Užití 3. os. pl. místo osoby druhé (tzv. onikání); vyskytuje se v hovorovém jazyce u starší generace a je na ústupu. Např.:

Na to jsou ještě moc mladé!; To by z nich byl zkrachované student! aj.

Patří sem i typy s 3. os. sg. Jde rovněž o prostředek ustupující, např.:

MÁRY: *Ale tomu se věru divím. Vždyť pan rada přitom tak výtečně vypadá.*

VOSTRÝ: *Já že výtečně vypadám? Já? ŠNa-20.*

U starší generace je ovšem dosud možno se s tímto „uctivým“ způsobem vyjadřování setkat, např.:

Ale dyt pan profesór je taky ještě mladík! (= *Ale, pane profesore, vždyť vy jste také ještě mladík*).⁹³

Přeneseně nabývá onikání — původní výraz úcty, zdvořilosti — odstínu posměchu, ironie; v této stylistické funkci se s ním setkáme nejednou i v současném uměleckém jazyce; např.

„Podívej se,“ řekl výsměšně, „vašnosto — naučej se rozumět alespoň výkresu!“ Otčenášek; *„Odprejsknou, frajere fórová!“* Olbracht; *Dožralo mě to, povídám: jdou si lehnout, pane závodní, ať nepřijdou k úrazu.* Otčenášek apod.

3.5134 Výrazným projevem citové hodnotičiho postoje mluvčího k adresátovi bývá užití 3. os. sg. místo přímého oslovení v osobě druhé, jako kdyby se mluvčí obracel k někomu třetímu. Přítomnost třetí osoby (nebo osob) však není nutná. Záměrnost této aktualizace bývá podtržena užitím důrazového zájmena *on, ona*; srovnej např.:

Vysvětluju ti to už půl hodiny — *a ona tomu nerozumí!*; ŽENA: *Byl to opravdu takový celkem nešťastný případ. Měli jsme v oddíle chlapce, sirotka, tuším — DVACETILETÝ: Tuší! Ona tuší!!!* BlažPřil-47; A: *Já jsem to chtěla spravit.* B: *Vona to chtěla spravit!!;* A: *Mám mu to říct? B: Von se ještě ptá?!* aj.

⁹³ Tyto konstrukce je třeba vidět také v souvislosti s tím, že se v lidovém prostředí užití přímého oslovení (vokativu) a vykání v jistých případech cítí jako příliš důvěrné, neslučitelné se společenským taktem. Upozornil na to Fr. Kopečný v článku *Ke gramatickým prostředkům afektivní řeči*, SaS 2, 1936, str. 165 a zdůrazňuje to také P. Trost v článku *Tabu vokativu*, LF 72, 1948, str. 134.

3.5135 Citově motivované bývá také užití 1. os. sg. místo osoby druhé. Doprovodným sémantickým zjevem této aktualizace je to, že se děj zevšeobecňuje, nabývá všeobecné platnosti.⁹⁴ Srovnej např.:

Povídat a hotovo! *Když jednou něco začnu!* BlažTře-8; Ty chceš něco pít! A co by to mělo být? Koňak, vodka, nebo rum? Hrdino! *Buď mám čisté svědomí nebo nemám čisté svědomí.* BlažPříl-34 aj.

Patří sem i případy, kdy má konstrukce s 1. os. sg. podle situace platnost výzvy, rozkazu: *tak klušu, ano!?*; *tak už sedím a nemluví!* aj.

3.5136 Citově podmíněné může být i užití neosobní formy místo formy osobní. Bývá tomu tak tehdy, když se neosobní formy — obvykle reflexivního tvaru slovesného — užije nikoli v případech, kdy jde o děj pojatý deagentně nebo všeobecně, nýbrž tam, kdy je činitel děje zcela určitý a konkrétní, ale mluvčí jej záměrně nechce vyjádřit. Srovnej např.:

DVACETILETÝ: Tak já si tedy sednu. (Usedá.)

OTEC: Prokažte nám tu čest.

DVACETILETÝ: *Takhle se se mnou nesmí mluvit!!* (Vstává). BlažPříl-26;

DR. ČESAL: Miluji vás jako ještě žádná žena milována nebyla. (Vztahuje po ní žádostivě ruce.)

BERTA (urazena do duše): *Tak se se mnou mluví! Tak se se mnou jedná!* ŠNa-85;

JARDA: Pak se řekne: táta! Pohřbívá dítě a myslí na živnost.

ČILKA: *O tatínkovi by se tady mělo mluvit líp!* StHej-36;

VĚRA: Nevím, proč bych si měla dát všechno líbit! *To se mi chce naznačit, že teď ho domů nic netáhne?* Já tady nebudu. BlažTře-14;

Tohle se zpívá, darebo? BlažPříl-5; *Co se to tu před námi zamčuje?* aj.

Tam, kde je reflexivního tvaru užito k vyjádření skutečného děje bezagentního nebo děje pojatého jako všeobecně platný, sama neosobní konstrukce nemůže být přirozeně výrazem afektivity.⁹⁵

3.514 Také v užití časových forem se může výrazně uplatnit citová motivace. Jde při tom o prostředky živé, běžné v projevech denního života.

3.5141 Časté je např. užití prézentu místo neutrálního préterita. Srovnej např.:

JANA: *A ještě jí slíbí* (= slíbil), že ho přivede... PavLab-67; KOLÁR: Dělá to schválně. (Jde si sednout k Slámovi.) *A já vůl za ním lezu.* NeV-35; KAVALÍROVÁ: ...Aby ho čert vzal! Na oběd jsem mu byla dobrá... *Ale do kvartýru si nastěhuje holku od nás z úctárny.* PavLab-19; A: Všechno jí to řekl. B: *A já ho tak prosím!*; A: Bude se to muset strhnout. B: *A my se s tím dřeme celou sobotu a neděli!* aj.

Jak je vidět z dokladů, není historický prézens omezen jen jako specifický stylistický postup na oblast umělecké literatury. Je to živý a častý prostředek v projevech emocionálně zabarvených.

⁹⁴ Viz k tomu P. Beneš, *Le sens général de la première personne du singulier*, Sborník prací FFBU, A11, 1963, str. 127—131.

⁹⁵ O způsobech vyjadřování deagentně pojatých dějů v dnešní češtině viz podrobně v práci J. Bauera a M. Grepla, *Skladba spisovné češtiny* (skriptum), 1965, str. 41—43.

3.5142 Silně citové zabarvené bývá užití formy budoucího času *budu, budeš...* + **infinitiv** místo času přítomného. Časté jsou tyto formy zvl. v řečnických otázkách. Např.:

TATÍNEK: *Co ty si na mne budeš křičet?* (= křičíš) BlažTře-66; BABIČKA: *A co ty ze sebe budeš dělat* (= děláš) *kazatele?* BlažPříl-23; RYCHTÁRKA: *Ty nepotřebuješ, chmula starý, peníze utrácet. Dočkaj, uvidíš doma! On se bude vodit s takovým rozhazovačným chlapčiskem* — se Stevou, no, počkej! PrP-14; KARLACH: *Takový lump hájí na fakultě Pavlova. On mi bude nabízet...* (Pobíhá po pokoji.) DaUm-63; Doktor práv a hrbí se za počítačím strojem; kádrovému to neřekneš a *ze mne budeš dělat bolševika!* BlažTře-23 aj.

3.52 Mnohé emocionální aktualizace v rovině mluvnické stavby věty mají povahu prostředků nestabilizovaných, řečových, vznikajících v samém průběhu realizace projevu vlivem silné emoce. Ani zde ovšem nejde o prostředky ryze individuální, neboť jsou charakteristické pro afektivní projevy obecně. O tom svědčí jednak to, že je lze teoreticky zobecnit a klasifikovat, jednak to, že jich lze stylisticky využít pro napodobení emocionálně zabarvených projevů jednajících osob v dramatech nebo v přímé řeči románových postav. Původ těchto prostředků tkví ve ztrátě výpovědní perspektivy, k níž u mluvčího dochází vlivem zvláště prudkého citového zaujetí. Mají (pokud nejde o stylizaci) v sobě silný prvek mimovolný. Tím se liší od prostředků dosud analyzovaných, neboť ty jsou natolik stabilizované, že do značné míry podléhají záměrnému výběru mluvčího; je možno je přiřadit z hlediska psychologického k tzv. „společensky obvyklým“ projevům citového zaujetí.⁹⁶

3.521 Patří sem v první řadě nezáměrné citové opakování slov, zvl. typ *já... já... já... jsem to neudělal!*⁹⁷ Srovnej např.:

„A moje Zdena není žádná kanalie. *Rozumíš, ty... ty... ty... vrahu...*“ Olbracht; HAVLOVÁ: *Možná, že mám taky trochu viny na tom, že jste — že to takhle dopadlo...* PavČer-81; JANA: *Každá není jako vy... Já bych — já nevím — já bych to nedovedla.* PavČer-42; VACOVSKÝ: *Vždyt já... vždyt jsem nechtěl nic špatného.* DaUm; HAVELKA: *Že — že neodejdeš? ŠNa; LíDA: Byla bych stejně nespala... a když se rozloučíme teď, bude to takové... takové normální, vid. KoTa-55; MATKA: Ale vždyt oni... oni jsou mrtví, Jirko! ČapM-42; POŠTMISTR: Proč se ptáte mne? *Vy jste přece... vy jste přece* za ní přijel! HruSrp-66; ČERVENÝ (otřesen, neobyčejně naléhavě): *A to... to je vaše odpověď?!* DaUm-28; DVACETILETÝ (k těm vzadu): *Ve čtrnácti letech nemůže nikoho potkat nic horšího, než potkalo mne. To snad bylo... to snad bylo horší, než kdyby byl umřel.* BlažPříl-51; TOMÁŠ: *Nezlobte se, pane Novák... Ale byl byste... byl byste za ním taky šel třeba o půlnoci, kdyby Hanka... kdyby se mnou nečekala dítě?* BlažPříl-62 aj.*

3.522 Jiným výrazným projevem citového vzrušení mluvčího je přerušování plynulosti promluvy kladením citových pauz. Často se kombinuje s opakováním. O emocionální aktualizaci tu jde proto, že se tato citová segmentace promluvy často nekryje s normálním, neutrálním členěním promluvy na úseky, ba bývá s ním přímo v rozporu, narušuje je. V tom právě tkví jeho aktualizáční podstata. Neutrální frázování totiž „především nutně závisí na délce užitých slov...“, respektuje

⁹⁶ Viz k tomu P. M. Jakobson, *Psychologija čuvstv*, Moskva 1956, kapitola *Vyraženije čuvstv*, str. 98—125.

⁹⁷ Od tohoto opakování je třeba odlišovat opakování jádrových složek, které se týká sdělně nejzávažnějších částí výpovědi a bývá většinou záměrné; viz 3.75.

pokud možno významovou výstavbu výpovědi a sématicko-syntaktickou vázanost jejích komponentů,⁹⁸ kdežto citová segmentace promluvy nemusí být na těchto činitelích vůbec závislá. Také dominantní prostředky jsou v obou druhích členění různé. Při normálním frázování se uplatňuje především intonace (melodie): vnitřní úseky jsou vyznačeny polokadencí, koncové kadencí nebo antikadencí. Pauza je při normálním frázování jen prostředkem průvodním a fakultativním. Při citovém členění, lépe přerušování promluvy, se naopak jako nejvýraznější prostředek uplatňují pauzy; celkem podružnou úlohu při tom hraje melodie: jednotlivé segmenty (pokud se nekryjí s větynými úseky) nevyznačují se vlastní (samostatnou) výraznou melodií. Srovnej např.:

JANA (tíše, s odporem): *Co to... ode mne... chceš? ŘeJ-64*; PETR (vstane, zničený, rozvrácený, ale musí vyslovit svou mučivou nejistotu): *Já vím... já všechno vím... ale... nezlobte se... kdyby... kdyby Lída... kdyby Lída... nezemřela... to všechno by se jevilo... docela jinak... KoTa-85*; VILÉM (se zděšeně obrátí): *Proč — by se — nevrátil — Co to říkáte — Vy něco víte? PavLAB-67*; BLAHOVEC: *Proč... proč se mi posmíváte? Proč se mi posmíváte?! Vedení katedry... jak bych... já... já mám rád... svůj klid. DaUm-69*; *Víš, že to nechci, abys... abys tady poslouchal... tu ženskou. ČapM-69* apod.

3.5221 Citová segmentace může zasáhnout i jednotlivá slova. Jde v podstatě o dva různé případy: buď mluvčí v přílišném citovém vzrušení není schopen nějaké slovo, výraz najednou vyslovit a opakuje jeho části, nebo naopak záměrně odděluje jednotlivé slabiky slova, jehož význam chce podtrhnout. Srovnej např.:

UČITEL (vezme lahvičku a couvá): *Děk... děkuju! ČapL-61*; VÁŽENÝ PÁN: *Pro... promiňte, já se poro... poroučím... BlažTře-65*; PROFESOR: *Oh... oh... oh... Srd... srdce... dech... slyš... slyšel... Na četníky! ČapL-54*; POŠTMISTR: *Život není rakev! — Ne-smy-s! Hru Srp-47*; STACH (slabikuje): *To byly o-my-ly! Pav Lab-17* apod.

3.523 Do okruhu probíraných prostředků náleží také citově motivované náhlé přerušování výpovědi (tzv. apoziopéza).⁹⁹ Dochází k ní při silném citovém vzrušení mluvčího (např. při náhlém překvapení, při ztrátě další výpovědní perspektivy nebo při velkých rozpacích). Je to výrazný projev afektu a poměrně častý. Srovnej např.:

Ježišmarja, dyť von je —; LÍDA: Copak mi nikdo na světě... copak skutečně... KoTa-49; SBÍRALOVÁ (poplašeně): *Ludku... Luděnkou... proboha! Dej na sebe pozor! Co lidí se už na tom... [zabílo] ŘeJ-6*; TONČA: *Jemináčku, Loukotová! Snad nebudete — [mít dítě] CachPev-6*; LÍDA: *Petře... Majka mi řekla, že... že pryj jsi... [ženatý] KoTa-30*; VĚRA: *Nebyla! Takhle může uvažovat jenom... jenom... BlažTře-66*; STACH: *Evo, promiň — je to trapné, ale já za to — (Zarazí se). Paní Kociánová chce za každou cenu skandál a já — Odpust', Evo... Mám rád Janu — a — PavČer-70*; KARLACH: *Červený. Měl pravdu! Zrádce! Už mě tam zapsali, už mě k nim počítají. A takový... takový... DaUm-63*; MYSLIVEC (strhne pušku): *Ničemo! Já... já... ČapL-20*; STACH: *Čím víc jsem na tebe myslel, tím víc jsem jí... Taková to byla sprostá nenávisť... PavLab-59*; MIMI: *Já nejsem taková, že bych měla zapovězenou lásku. Nedovedla bych být tak — tak — ČapL-16* aj.

⁹⁸ Viz Fr. Daneš, op. cit., str. 17.

⁹⁹ Nepatří sem tedy apoziopéza podmíněná zvnějšku, např. tím, že někdo jiný „skočí“ mluvčímu do řeči a tím jeho promluvu přeruší. O apoziopéze, jejích podmínkách a typech viz např. v článkách J. Poráka, *Apoziopéza v současné češtině*, SaS 17, 1956, str. 132—139 a J. Růžičky, *Apoziopéza čiže přerušovaná výpověď*, SR 24, 1959, str. 129—153.

3.524 K citově motivovaným aktualizacím v rovině mluvnické stavby lze v jistém smyslu přiřadit i jmenné věty, zvláště jejich hromadění v promluvě. Bývají totiž často na místě vět slovesných právě v projevech emocionálně vzrušených. Je to vysvětlitelné mimo jiné tím, že při silných citových vzplanutích mluvčí často není schopen vyjádřit svou myšlenku širše, a prostě pojmenovává to, co bylo příčinou citového vzrušení nebo co mu zvláště táne na mysli, a toto pojmenování navíc obvykle ještě několikrát opakuje. Jmenné větné formy se tak do jisté míry specifikují jako výrazové prostředky emocionality. Mívají při tom ovšem obvykle některou z příznakových intonačních podob a bývají doprovázeny subjektivními citoslovci, částicemi nebo slovy ve funkci částic. Např.:

„*Hrozné, co?!*“ řekl penzista. „*Tolik nadějí, tolik nadějí! No, klid, klid!*“ OlbP359; „*Jejej, tolik domů!*“ tamtéž; „*Jako kámen... jako kámen...*“ vydechovala ze sebe těžce. t. A36; „*Taková hloupost! ... Taková pitomost!*“ ... „*Taková prasečina! ... Taková prasečina, Ando! Takhle přecenit lidského slimáka!*“ t. A174; BABIČKA (u plotu): *Auťák! — Auťáky! — Jezusmankote, moc auťáků!* StHej-73; STACH: Já chci slyšet jasnou řeč!... JANA: *Honem! Honem! Na povel! Ted! Hned!* STACH: *Ano... Teď. Hned... Právě dnes. Protože — PavLab-22; BERTA: Lež! Bídna lež! — Jak by se mohl opovážit!* ŠNa-101; VOSTRÝ (za scénou): *Cože? Zas na verandě? — Pane hostinský! — Franc! — Pepi! — Tony! — Můj pléd!* ŠNa-17; DASTYCH (proti Loukotovi): *Vaše oběť! ... Ano, hysterie... křeč... zoufalství — od vás všechno pošlo! Všechno na váš vrub!* CachPev-57; ČERVENÝ: *To se člověku něco podaří a bác ho. Velká sláva a hned padesát funkcí!* DaUm-37 aj.

3.5231 Často se v citově zabarvených jmenných větách užívá pojmenování transponovaného. Taková pojmenování obsahují nejen věcné označení osoby, předmětu nebo jevu, ale svou expresivní složkou zároveň tento jev z hlediska mluvčího hodnotí, něco o něm vypovídají. Je to jakási „zkratková“ predikace. Srovnej např.:

HANKA: Já se tomu Jirkovi dívím! *Taková bába!* HruSrp-70; SOKOL (je si vědom své viny, vytrhne žene opět a vyleje si zlost na kravách): *Postojíš, nebo ne? Potvory! Tlama hladová!* StHej-71; MORÁK: *To máš z toho, že se s každým přátelíš. Měšťáci! Hnusná baba!* HruSrp-54; OTEC: ... *Holobrádek. Pidimužik ještěnej. Nanico-vatej. Hloupej. Takovej...* Nechci říct, co. *Postavička... Smrad!* Tohle mi ještě nikdo neřek!... *Kde berou tu drzost? Holovousci. Směšný, mrňavý! Neuvěřitelný! ... Život je, když! Ty mě ho budeš učit znát. Mě, kterej je od rána v jednom kole! Od generálního na ministerstvo, z ministerstva ke ge... ne... rální... mu (Zarazí se. Ale pak se rozhodne.)* *Figurka.* Proč já ho vůbec beru vážně. *BlážíPríl-28* aj.

3.5232 Do tohoto okruhu náležejí také vokativní věty typu *Osle!* s expresivním substantivem v základu. Liší se výrazně od vokativních vět typu *Petře, jdu tě pozvat do kina.*

Věty druhého typu nemají výpovědní povahu; slouží v podstatě jen k navázání a udržování kontaktu mezi mluvčím a adresátem projevu. Protože mají minimální sdělnou hodnotu, lze je bez újmy na obsahu z promluvy vypustit, nebo zase naopak celkem libovolně je do ní včlenit. Svou kontaktní funkcí jsou v podstatě totožné s citoslovecnými větami typu *hej, haló, hola* atd.

Zcela jiného typu jsou vokativní věty typu *Osle!* Tyto věty nejen pojmenovávají adresáta a obracejí jeho pozornost k mluvčímu, případně k celé projevové situaci, nýbrž zároveň přisuzují adresátovi nějaký příznak. Je v nich tedy obsažena táž „zkratková“ predikace jako v uvedených (viz 3.5231) větách jmenných, ba tato predikace v nich převažuje nad funkcí kontaktní. Mají proto plnou sdělnou platnost, která se rovná výpovědi *ty jsi osel!*

Také po stránce intonační se oba typy obvykle výrazně odlišují. Vokativní věty hodnotící bývají samostatně intonačně uzavřené jednotky s příznakovou konkluzivní kadencí, kdežto běžné vokativní věty kontaktové obvykle samostatně uzavřené intonační celek netvoří. Srovnej např.:

KAPIČKOVÁ: ... *Ty můro jedna!* Cpala ses jako brigádník — CachMo-41; DASTYCH: *Udavačko!* Tak vy se odměňujete Löckerovi za to, že vás živí? CachPev-57; SOUŠA: Ještě se směj, *dacane!* NeV-7; MOTYČKOVÁ: Že se nestydiš, *hajdaláku!*; OTEC: Proč jsi nerozsvítil, *pacholku!?!* BlažPříl-21 aj.

3.525 Další vzrušené promluvy se vyznačují výraznou tendencí k paratactické větné stavbě, k jednoduchým, úsečným větám. „Zkratkové, někdy tzv. kondenzované vyjádření je vůbec pro citově vzrušený projev typické.“¹⁰⁰ Nejde ovšem jen o poměr mezi parataxi a hypotaxí, ale spíše o to, že je text členěn do malých celků intonačně uzavřených, tj. do samostatných výpovědí. Celky mají většinou příznakovou (zvolací) intonaci, nejednou se opakují; bývá mezi nimi mnoho řečnických otázek, jmenných nebo eliptických vět, oslovení apod. Grafika tu není většinou směrodatná; autor často odděluje jednotlivé celky jen čárkou, avšak při výslovnosti by tam většinou nutně musela být kadence nebo antikadence. Psychologicky je takové členění textu podmíněno mimo jiné tím, že při silném citově vzrušení nejsme schopni přesně, souvisle a logicky myslet, dochází k útlumu myšlenkové činnosti, myslíme „napřeskáčku“. To se pak projevuje ve stavbě promluvy: nemá formu, jež by vystihovala všechny jemnosti našeho myšlení, závislost jedné myšlenky na druhé, logickou kontinuitu myšlenek apod., tj. formu obvyklou v citově neutrálních projevech intelektuálních. Právě v těchto oblastech se patrně projevuje vztah jazyka a myšlení nejbezprostředněji. Srovnej např.:

„... Víte, že císař Vilém zešlel? Ne? Nevíte? Řídil sám bitvu u Verdunu, stál na pahorku a komandoval k útoku jednu divizi po druhé. Díval se, jak na rovině jednu po druhé kosily francouzské strojní pušky. A ještě jednu! A ještě jednu! Pak dostal záchvat šílenství. Musili ho odvléci. Teď je v Berlíně. Je to nevyléčitelné. Přísne se to tají. A na východě? Odtroubit. Teď jim již jiného nezbývá, než odtroubit! Teď je Rusové mají, kde je chtěli mít: Ve vnitru Ruska a v bažinách. Stará kutuzovská taktika, od Napoleonských dob stále ještě dobrá!“ ... „O českých legiích přece víte?! Konečně! Hrud se člověku dme pýchou a hrdostí! Pane Jesenie! Pane Jesenie... Začínají se organizovat a bojují pod praporem s českým lvem. Vyšly jim jej pařížské ženy. Paříž je nadšena, v Londýně je vítali s jásotem. Naši hoši se bijí jako tygři. Vše je dobré, pane Jesenie, vše je výborné. Do vánoc jsme na hromadě. Nejpozději do vánoc. Olbracht P-432.

Olbracht sám výstižně uvozuje tento projev svého románového hrdiny slovy: „... a chrlič radostně vzrušené větičky.“

Jiné doklady: „... Jak živ jsem ho neviděl! A takhle hraje od začátku. Publikum je jako divé. Chce vidět jen jeho. Herci jsou zuřiví, všechny herečky do něho zamilovány. Ještě se mi to rozuteče. Víte o něm něco? Ten chlap někdo je, věřte mi, přetváří se a má něco za lubem...!“ Olbracht P-80;

KAVALÍROVÁ (za ním): *Opláchněte si ruce! Já mám ráda čistý pány... Co vám přines... Jo, to sem vám zapoměla... Stach naklofl nějakou ohromnou fešandu — bude se ženit! A budete mít pokoj... Odstěhuje se... Ale to by vám sem stejně zas někoho nadělili... PavLab-35; KAPIČKA: *Tak to ouha! Ještě nejsme v pangejtě! Ještě jsem tu já...**

¹⁰⁰ Viz V. Michálková, *K citovosti v nářečí*, Studie ze slovanské jazykovědy, Praha 1962, str. 361.

abych kočtoval! K tomu nikdy nesvolím — jen přes mou mrtvolu! Má dcera se nebude zahazovat s takovou chamradí! CachMo-17 apod.

3.526 Výrazně se projevuje tendence členit při citovém vzrušení promluvu na intonačně samostatné celky zvláště tehdy, dochází-li vlivem takové emocionálně podmíněné segmentace k intonačnímu osamostatňování věty hlavní a věty vedlejší v souvětí podřadném. Roztržením souvětí získává mluvčí možnost disponovat dvěma větnými intonačními centry (místo jednoho), jimiž může zdůraznit každou část zvlášť. Srovnej např.:

PROFESOR: Ty mé mříže! *A měl jsem snad dokořán nechat okna a dveře dceruškám? Aby i Mimi mohla utéci oknem...*? ČapL-65; LAKÝRNÍK: *To mi říkáte vy? Kterej má, nač si pomyslí? BlažTře-32; VILÉM: I to může být spravedlivé... I kdyby to nebyla jenom obrana... Pomsta může být někdy formou spravedlnosti... Jenomže jsem neměl potkat vás. PavLab-46; MATKA: *Tak ať se trápí! Když je takový... ČapM-83; Chci jít už domů! Protože mě to tady nudí!* apod.*

Z dokladů je dobře patrné, v čem je podstata této aktualizace. V souvětí skládajícím se např. ze dvou vět ztrácí jedna svou intonační samostatnost (uzavřenost), končí polokadencí a intonačně uzavřené je souvětí jako celek. Nositelem koncové kadence nebo antikadence je druhá věta souvětí (nebo její poslední úsek).

Vezměme si třeba následující případ:

Měl jsem ho k tomu donutit,

$$\bar{A} \bar{B} \frac{1}{C} \bar{x} \bar{D}$$

i když se mu nechtělo? || nechtělo?

$$\bar{A} \bar{B} \frac{1}{C} \bar{x} \bar{D} \quad \frac{1}{C} \bar{x} \bar{D}$$

Jako souvětí má první věta polokadenci, tj. intonaci nekoncovou, a druhá věta je uzavřena intonací koncovou, v našem případě některou z podob antikadence.

Zcela jinak je tomu při intonačním osamostatnění obou částí souvětí; v tomto případě jsou obě části intonačně uzavřeny stejně, a to antikadencí:

Měl jsem ho k tomu donutit?

$$\bar{A} \bar{B} \frac{1}{C} \bar{x} \bar{D}$$

I když se mu nechtělo?

$$\bar{A} \bar{B} \frac{1}{C} \bar{x} \bar{D}$$

3.527 Je přirozené, že v citově vzrušených projevech nevystupují jednotlivé prostředky izolovaně tak, jak jsme je z důvodů metodických dosud probírali. Uplatňují se ve vzájemné kombinaci, a tím se násobí emocionální složka promluvy.

Je ovšem velmi obtížné najít takový doklad, v němž by se zároveň kombinovaly všechny uvedené prostředky, tj. citové opakování, segmentace, apoziopéza, tendence k jmenným větám a krátkým samostatným výpovědním celkům a tendence k intonačnímu osamostatňování částí souvětí. Ale i z následujících příkladů si lze udělat představu o kumulaci zmíněných prostředků. Srovnej např.:

KOCIÁNOVÁ: Nejste nemocný? Býval jste klidnější...

JUST: *První dva dny... Když jsem přišel... Potom to bylo horší... Nervy... Dnes už jsem byl ve vlaku a na krumlovské zastávce to na mne sedlo... Jako bych měl někoho v zádech... Strach — nejistota... A rovnou k vám...* PavČer-44;

KOCIÁNOVÁ (už hodně netrpělivě): Co vás to najednou napadlo?

PROBOŠT: *Najednou?... Už se s tím tahám — nejmíň rok... Člověk žije jako jezevec a nakonec do toho přece spadne... A ke všemu se začne těšit — jak bych to — zkrátka těší se na život... Že ho čeká něco pěkného...* PavČer-53;

ALENA (prudce): To ne, dědečku!

JÍRA: *Lžeš! Ta bába měla pravdu. (Mávne rukou.) I na pekelný řetěz s tebou! A já starý medvěd! Má vnučka! JirKol-19.*

3.528 Jakýsi krajní pól představují citově zabarvené promluvy, v nichž se s uvedenými prostředky kombinují afektem motivované anakoluty ve výstavbě projevů a jejich různé rektifikace. Tady se mluvnická stavba (uspořádanost) projevu už docela rozpadá vlivem ztráty výpovědní perspektivy, bezradnosti mluvčího ovlivněného silným citovým zážitkem. Srovnej např.:

Ale... já mu... tema vidlama... zabiju; KLUBÍČKO: *Já? Ne. Totiž... znal jsem ho kdysi. Já... promiňte... jede mi vlak.* DaUm-70; MIMI: *Prosím vás, nemyslete si, já... že myslivec... On nemá tak mluvit, jako bych já... jako by na něm záleželo!* ČapL-26;

MYSLIVEC: *Zabiju... zabiju... (nabíjí pušku) Nikdo nesmí... nestrpím... nikdo... se dotknout.* ČapL-21; MATKA: *I Milan mi vytýkal, že mám sklon... nu, že někdy myslím příliš složitě. Budu se snažit, abych... i když právě teď, pochopte...* KoTa-7 aj.

3.53 Rozbor citově motivovaných aktualizací v rovině mluvnické stavby ukazuje, že míra expresivní intenzity není u všech stejná. To na druhé straně svědčí o tom, že ani pokud jde o jejich motivaci, nejsou to všechno aktualizace podmíněné jen, nebo převážně jen emocionálně.

Je možno zhruba říci, že užití prostředků, které jsme nazvali stabilizované, znamená proti neutrálnímu pozadí často nejen citové zabarvení promluvy, ale i jistý posun významový. Pokud jde o kategorii aktualizací „nestabilizovaných“, je zřejmé, že se mnohé z nich mohou objevit i v promluvách neemocionálních jako pouhý důsledek ztráty výpovědní perspektivy; pak ovšem jde jen o anomálie v mluvnické stavbě promluvy.

3.6 AKTUALIZACE V ROVINĚ III

Aktualizace v rovině modální stavby výpovědi patří k nejdůležitějším a nejvýraznějším mimolexikálním prostředkům emocionality. Snad proto se právě jim dostalo největší pozornosti v dosavadních nemnohých soustavnějších pracích o gramatických prostředcích citové stránky výpovědi; emocionalita se v těchto pracích vůbec často úzce spíná s modální stavbou věty.¹⁰¹

Přes nepochybně velkou závažnost, kterou pro výstavbu citové stránky projevu mají aktualizace v rovině modální stavby věty, nelze nevidět, že se na této výstavbě podílejí i prostředky náležející svou základní povahou do rovin jiných.

Upozornili jsme už na hlavní prostředky z roviny mluvnické (syntagmatické) stavby věty (viz 3.5) a v další části této práce pojednáme ještě o aktualizacích z roviny výstavby funkční perspektivy výpovědi (čili aktuálního členění, viz 3.7). Tyto prostředky není možno podle našeho názoru zahrnout mechanicky do sféry modální stavby věty, třebaže mnohé z nich jsou (nebo mohou být) spjaty s aktualizací v oblasti melodie.^{101a} Máme-li zachovat metodologickou čistotu, která je pro analýzu jednotlivých složek komplexní výstavby citové stránky projevu a její podstaty nezbytná, musíme se naopak snažit — i když přirozeně někdy i trochu uměle — jednotlivé druhy aktualizací od sebe odlišovat, jsouce si ovšem vědomi toho, že se v praxi citový postoj často vyjadřuje komplexně, tj. aktualizacemi v několika rovinách zároveň (viz 3.23).

¹⁰¹ Toto pojetí proniká výrazně u Fr. Trávníčka, *Mluvnice spisovné češtiny II*, Praha 1949. (Viz zde kapitulu *Věty podle citovosti*, str. 138—153); podobně v *Příruční mluvnici ruštiny pro Čechy II*, Praha 1960, str. 66—82 a ve studii R. Mrázka, *Emocionálnost sdělení*, Rusko-české studie, Praha 1960, str. 161—172. Viz také studii J. Mistríka, *O gramatických prostředcích expresivnosti* (SR 27, 1962, str. 144—159), třebaže v ní autor věnuje pozornost i prostředkům z oblasti mluvnické stavby věty a z roviny výstavby aktuálního větného členění. M. Dokulil s odvoláním na V. V. Vinogradova sice zdůrazňuje, že „je třeba vést zásadní jasnou hranici mezi různými emocionálními formami reakcí na skutečnost a modálním hodnocením vztahu výpovědi ke skutečnosti“, ale uvádí zároveň, že „obě tyto sféry jazykových jevů, v kterých se odráží objektivní skutečnost prismaticem společenského vědomí, jsou navzájem v nejtěsnějším vztahu“ (viz stať *K modální výstavbě věty*, Studie a práce linguistické I, Praha 1954, str. 256). Dodáváme k tomu, že těsný vztah mezi oblastí emocionální a modální je zvláště tam, kde vlivem citové motivovaných aktualizací dochází k neutralizaci základní modální platnosti výpovědi, viz 3.3.

^{101a} Jde tu ovšem vždy jen o pouhou obměnu základní nepřiznakové podoby kadence v podobu příznakovou (tzv. zvolací), nikoli o záměnu (transpozici) jednotlivých intonačních typů. Ta se uplatňuje jako specifický signál emocionality jen v rámci roviny modální stavby.

V rovině modální stavby se citově motivované aktualizace týkají především uvedených základních modálních schémat (viz 3.13). Dochází buď k jejich obměně (modifikaci), nebo k jejich záměně (transpozici).

Modifikace záleží v tom, že se základní modální schéma věty (oznamovací, tázačí, rozkazovací nebo přací) aktualizuje přidáním (emocionálních) částic nebo slov, která mohou plnit jejich funkci. Částice se stávají složkou aktualizované formy. Mimo to dochází při modifikaci k obměnám (nikoli k záměnám!) v intonaci: místo nepříznačových podob kadence nebo antikadence se užívá podob (variant) příznakových. Vznikají tak tzv. věty zvolací. Při modifikaci základní modální formy se objektivní modální platnost výpovědi nepřehodnocuje, zůstává zřetelně jednoznačná.

Protože k modifikaci základních modálních schémat dochází vlivem citového zaujetí, stávají se aktualizované formy prostředkem vyjádření citového postoje mluvčího: výpovědi s takovými formami bývají citově zabarvené.

Už A. Marty věděl, že výpovědi mohou pomocí částic, obměn v melodii a jiných prostředků nabýt „barvy“, a to nejen výpovědi vyjadřující „soudy“, ale i věty tázačí a rozkazovací: „Wir erwähnten früher, dass die Namen und Aussagen ‚Farbe‘ haben können. Das kann aber auch von den Befehls- und Frageformeln gelten, und dann ist ihre interesseheischende Funktion gleichzeitig eine mehrfache. So kann z. B. ein gewisser Befehl ausser der Bedeutung, die ihm mit anderen farblosen Befehlsformeln gemein ist, noch die weitere Funktion haben, eine freundliche und milde oder aber eine herrische und zürnende Gesinnung auszudrücken und dementsprechende Gefühle, sei es der Sympathie, sei es der Furcht, im Hörer zu erwecken geeignet sein.“¹⁰²

Transpozice záleží v tom, že se základního modálního schématu nebo jeho konstitutivních komponentů (modu a intonace) užije nikoli v platnosti primární, nýbrž ve funkci přenesené, sekundární, tj. jiné než primární. Dochází při tom k záměnám slovesných modů a k záměnám protikladných intonací: např. se ve větách s platností oznamovací nebo rozkazovací klade antikadence a naopak v otázkách zjišťovacích kadence. Také transpozice modálních schémat nebo jejich složek bývá motivována emocionálně: umožňuje vyjádřit ve výpovědi spolu s modálním postojem také postoj citový. V těchto případech dochází ovšem vždy k přehodnocování, k „neutralizaci“ objektivní modální platnosti dané výpovědi.¹⁰³

¹⁰² Viz Anton Marty, op. cit., str. 206.

¹⁰³ Otázkám užívání modálních forem v jiných funkcích než primárních, rozporu mezi formami a jejich sekundárními funkcemi a zkoumání úlohy, jakou takové transpozice ve výstavbě projevu plní, věnoval v poslední době pozornost S. Károly. Ve vztahu k našemu tématu si zaslouží pozornost toto jeho konstatování: „Generally speaking, the kinds of sentences that have changed their functions retain the emotive value attached to their forms... In the case of sentences that have changed their functions, an interesting double characteristic can be found between the real and primary function of the kind of sentence concerned and its emotive secondary function. The latter is suggested by the form.“ — Viz jeho článek *Kinds of Sentences Examined from the Point of View of Function and Form*, Acta linguistica Academiae scientiarum hungaricae XIII, 1963, str. 251—252. — O transpozici modální platnosti výpovědi pojednává také J. Mistrík, (Viz v jeho článku *Expresivnost syntaktických konstrukcí v kontexte*, Jazykovedné štúdie VIII, Bratislava, 1965, str. 103—107.) Vidí v ní správně „velmi častý a silný expresivny prostriedok“. Zdá se mi však, že ne všechny jeho formulace dojdou obecného souhlasu. Při transpozici modální platnosti výpovědi jde o jiný typ kontextové expresivity než v ostatních uváděných případech. Vlastně tu hraje závažnou úlohu spíše situace projevu než kontext: ta umožňuje chápat modální platnost transponované výpovědi, ale expresivnost takové výpovědi není dána jejím vztahem ke kontextu, nýbrž opozicí k neutrálnímu, obvyklému způsobu vyjádření dané modálnosti. Mimo to lze ztěžít souhlasit s názorem že „to, čo sa v gramatikách najčastejšie nazýva zvolacou vetou, je obyčajne veta s prehodnotenou modálnosťou“ a že zvolací věta „nemá osobitnú gramatickú podobu, zvolacou sa stáva až na pozadí istého kontextu alebo istej situácie“ (str. 103). Zvolací věta však není věta s přehodnocenou

Je třeba zdůraznit, že mezi aktualizacemi v rovině modální stavby výpovědi zaujímají výjimečné postavení citově motivované změny v intonaci (melodii), ať už jde o obměny základní intonace nebo o záměny intonací protikladných.¹⁰⁴ Doprovázejí obvykle všechny jiné aktualizace v této výstavbové rovině, a je proto nezbytné věnovat jim při rozboru způsobů, jimiž se vyjadřuje emocionální zaujetí mluvčího ve výpovědi, mimořádnou pozornost. Nelze se přitom ovšem spokojit s obvyklým povrchním stereotypním konstatováním, že citově zabarvené výpovědi mají „zvolací“, „neobvyklou“, „zvláštní“, „specifickou“ či „citovou“ intonaci. Jsou to pojmy vágní, které nic o podstatě a způsobech využití intonačního systému v češtině při vyjadřování emocionálního postoje neříkají.¹⁰⁵

3.61 Věty oznamovací

3.611 Základní modální schéma oznamovacích vět (viz 3.131) se při citovém zaujetí nejčastěji aktualizuje v oblasti intonace: místo bezpříznakové klesavé konkluzivní kadence užije mluvčí konkluzivní kadence stoupavě klesavé, která tu má povahu intonace příznakové (zvolací). Srovnej:

a) *Tatínek už přijel* (citově neutrální výpověď)

$$\begin{array}{cccc} - & - & \bar{A} & \bar{B} \\ & & \bar{C} & \bar{D} \end{array}$$

b) *Tatínek už přijel!* (citově zabarvená výpověď)

$$\begin{array}{cccc} - & - & \bar{A} & \bar{B} \\ & & \bar{C} & \bar{D} \end{array}$$

modálností. Tak např. oznamovací věta se stává větou zvolací obměnou (nepříznakové) klesavé kadence v (příznakovou) stoupavě klesavou kadenci (viz 3.611): *vrátím se brzy*. × *vrátím se brzy!* Její primární modální platnost se při tom však nijak nepřehodnocuje — je to stále výpověď s jednoznačnou modální platností oznamovací. Totéž platí i o jiných typech vět včetně vět tázacích. Jiná věc je ovšem ta, že i zvolací věty oznamovací, tázací atd. mohou fungovat jako transponované, nebo že při transpozici vět oznamovacích, tázacích atd. nabývají tyto věty často zvolacího rázu.

¹⁰⁴ Právě při záměně intonací dochází obvykle k výrazné „neutralizaci“ modální platnosti výpovědi. M. Dokulil mluví v takovém případě o tom, že „intonace mění, přehodnocuje modální smysl věty“. Rozpor mezi základní modální platností výpovědi a „modalitou intonačního schématu“ se podle něho řeší „ve prospěch intonace, která rozhoduje o základní celkové modální platnosti věty...“. K tomu však hned správně dodává, že přitom zůstává v povědomí „i základní význam lexikálně gramatický“ (viz op. cit., str. 259). Z naší analýzy mnoha aktualizací tohoto typu opravdu vyplývá, že citově podmíněné intonační schéma vždycky jednoznačně nerozhoduje o celkové modální platnosti věty. Správnější je proto skutečně raději mluvit o „napětí“ mezi modální platností a intonační formou; stejně napětí se ovšem projevuje nejen při transpozicích v oblasti intonace, nýbrž i při emocionálně podmíněných záměnách slovesného modu.

¹⁰⁵ V naší práci věnujeme pozornost především změnám v tónovém průběhu a v relativní výšce tónů intonačních schémat: jsou to relevantní prvky melodie a mají objektivní hodnotu. Zabarvení (timbre), tempo a absolutní výška hlasu se v emocionálně zabarvených výpovědích uplatňuje silně také, ale jsou to převážně prvky individuální řeči.

indikativ + bezpříznaková konkluzivní kadence

ve formu

indikativ + příznaková konkluzivní kadence

3.6111 Nedochází tu k přehodnocování objektivní modální platnosti výpovědi. Zvolací výpověď si jednoznačně zachovává povahu věty oznamovací, neboť příznaková konkluzivní kadence je jen varianta klesavé intonace.

3.6112 Někdy se při této aktualizaci přenáší intonační centrum z posledního taktu na jinou nekoncovou část jádra výpovědi. Srovnej např.:

Ty to přece musíš vědět!

$$- - \frac{1}{A} \frac{1}{B} \frac{1}{C} \frac{1}{x} \frac{1}{x} \frac{1}{D}$$

Zde se už stýká velmi těsně rovina modální stavby s rovinou výstavby aktuálního členění, neboť přenesením větného přízvuku a spolu s ním i melodického průběhu z posledního taktu na slovo jiné je motivováno záměrem mluvčího toto slovo zdůraznit, vytknout. Proto se zdůrazňováním a jeho prostředky komplexně zabýváme v kapitole o aktualizacích v rovině výstavby aktuálního větného členění (viz 3.72).

3.6113 Dokladů na oznamovací výpovědi se zvolací intonací je možno uvést neomezený počet. V psaném jazyce bývá jejich příznaková intonační podoba graficky naznačována jedním nebo několika vykřičníky. (V citovaných dokladech podtrhujeme slovo, na němž je umístěno intonační centrum, pokud to není poslední takt výpovědi). Srovnej např.:

HANKA: *To není pravda!!* BlažPříl-20; STACH: *Jenomže napřed musíte mít jasno tadyhle!* (Udeří se do čela.) *Takovou naději si strčte za klobouk!* PavLab-43; VACOVSKÝ: *Vy jste se zbláznili!... Za mnou stojí strana!!* DaUm-63; KARLACH (se rozkřikne): *Ale vy urážíte mě!!* DaUm-52; SPRÁVCE: *Zmijte! LUMPÁRNA je tady! Já ti dám lhát! Lhát mi do očí! Já si pravdu vyšetřím! Lže mi DO OČÍ, nestoudnice drzá!* NeV-73; *Už mám DOST tě schovávané!* PavČer-47; KOČIÁNOVÁ (jako šílená): *Panebože — to není možné... JE to ona!* PavČer-64; PETR (křičí): *To přece nemohou udělat! || To přece NEMOHOU udělat!* ČapM-64; KAPÍČKA: *Záchody nejsou naše kompetence! || Záchody NEJSOU naše kompetence!* CachMo-40 aj.

3.612 Zvláštní pozornosti si zaslouží případy, v nichž je intonace nejen výrazem citového postoje, ale zároveň je také prostředkem intenzifikace děje nebo vlastnosti. Jde o výpovědi vyjadřující podiv mluvčího nad velkou mírou děje nebo vlastnosti.

3.6121 Spojení intenzifikace s emocionálním odstínem podivu se nejvýrazněji vyjadřuje příznakovou konkluzivní kadencí, jejíž centrum je umístěno na přísudkovém slovese věty. Citově neutrálním ekvivalentem jsou výpovědi, ve

kterých je intenzita děje nebo vlastnosti vyjádřena prostředky lexikálními. Srovnej např.:

Ty jsi dnes vtipný! (Ty jsi dnes velmi vtipný)

 ↓
 - - -
 - -

Ty tady máš dusno! (= Máš tady velmi dusno)

 ↓
 - - - -
 - -

Dnes je horko! (= Dnes je velmi horko)

 ↓
 - - -
 - -

Ta má oči! (= Ta má velké, krásné... oči)

 ↓
 - - -
 - -

Ten Slávek má paměť! (...má velikou paměť)

 ↓
 - - - - -
 - -

Intonační centrum lze přesunout také na takt předcházející, avšak v tomto případě není už intenzifikace tak výrazná; spíše se jen zdůrazňuje sám nositel predikovaného příznaku, prostředí děje apod. Tak např. věta *Ty jsi dnes nervózní!* s into-

 ↓

načním centrem na zájmeně *ty* nemusí znamenat „ty jsi velmi nervózní“, nýbrž jen „nervózní jsi dnes ty, nikoli já nebo někdo jiný“.

Jen v případě, kdy je přísudkové sloveso posledním taktém výpovědi, přesouvá se intonační centrum obvykle na předcházející takt dané výpovědi. Kdyby totiž zůstalo na slovese, věta by nevyjadřovala odstín velké intenzity děje nebo vysokého stupně vlastnosti, nýbrž jen zdůrazněné konstatování, že se něco děje. Srovnej např.:

Dnes prší! × *Dnes prší!*

 ↓ ↓
 - - - -
 - -

3.6122 V této souvislosti je si třeba položit otázku, zda lze ve výpovědi vyjádřit velkou míru děje nebo vlastnosti s citovým odstínem podivu i tehdy, je-li intonační centrum umístěno na posledním taktu. (Obvykle to bývá právě slovo, jehož obsahu se intenzifikace týká.) Rozbor živých mluvených projevů ukazuje, že to je nejen možné, ale dokonce velmi časté; přitom je z hlediska obecné fonologie věty

pozoruhodné intonační znění takových výpovědí. Výpověď totiž není v tomto případě uzavřena kadencí, nýbrž polokadencí, tedy jako úsek nekoncový: slabika s větším přízvukem zřetelně poklesne a slabiky za ní buď mírně stoupají jako při polokadenci stoupavé, nebo zůstávají takřka v téže tónové rovině jako slabika přízvučná. Toto intonační vyznění je pro koncový úsek neobvyklé; ukazuje se však, že výpověď může být uzavřena polokadencí, je-li to motivované.¹⁰⁶ Jen tak lze totiž při poloze intonačního centra na posledním taktu výpovědi vyjádřit velkou intenzitu s odstínem podivu. Kadence by v tomto případě vyjadřovala jen zdůrazněné konstatování, že se něco děje, nikoliv však intenzitu tohoto děje. Srovnej např.:

Dnes přší! (= *Dnes velmi přší*) × *Dnes přší!*
 - - - - -
 - - - - -
 - - - - -
 - - - - -

Podobně:

Ty jsi dnes vtipný! (= *Ty jsi dnes velmi vtipný*)
 - - - - -
 - - - - -
 - - - - -
 - - - - -

Proti tomu tatáž výpověď s kadencí vyjadřuje jen konstatování, že jsi vtipný:

Ty jsi dnes vtipný!
 - - - - -
 - - - - -
 - - - - -
 - - - - -

Ty jsi dnes nervózní! × *Ty jsi dnes nervózní!*
 - - - - -
 - - - - -
 - - - - -
 - - - - -

Rozdíl mezi oběma intonačními vyzněními je zvláště dobře patrný na výpovědích typu *ta má oči*, *ten má vlasy* apod. S polokadencí vyjadřuje podiv nad tím, že někdo má velké, krásné... oči; srovnej např.:

Ta má oči!
 - - - - -
 - - - - -
 - - - - -

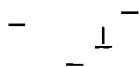
S kadencí by však vyjadřovaly dosti absurdní zdůrazněné tvrzení, že někdo má *oči*, *vlasy* apod. Srovnej např.:

Ta má oči! *Ten má vlasy!*
 - - - - - - - - - -
 - - - - - - - - - -
 - - - - - - - - - -

¹⁰⁶ To postřehl už V. Mathesius; nemluví však o polokadenci, nýbrž jen obecně o stoupavé intonaci. Viz jeho studii *Zesílení a zdůraznění jako jevy jazykové*, *Čeština a obecný jazykozpyt*, Praha 1947, str. 222.

Doprovodným prvkem této polokadence v individuální výslovnosti bývá časté protahování slabik, zvláště slabiky poslední. Srovnej např.:

Dnes je zima! (Dnes je zimá.)

3.613 Jiným typem citově motivované aktualizace je transpozice modálních schémat tázacích vět do funkce vět oznamovacích. Vznikají tak tzv. otázky řečnické, vyjadřující obvykle hluboké citové rozhořčení mluvčího nad něčím, jeho nespokojenost s něčím. Užitím tázací intonace ve výpovědích se základní platností oznamovací se ovšem tato jejich modální platnost silně neutralizuje. Výsledkem jsou výpovědi s tázací formou, jejíž užití však není motivováno věcně logicky, nýbrž emocionálně; při volbě tázací formy nehraje u mluvčího dominantní roli snaha (úsilí) něco se dovědět. Na druhé straně však tázací forma těchto výpovědí připouští možnost, že na ně bude reagováno jako na otázky pravé (viz k tomu 3.3). Srovnej např.:

Je na ulici méně žebráků? Umírá se méně na souchotiny? Podívejte se na své děti, dělnické ženy! *Jsou sytější a méně hubené než za Rakouska?* Olbracht A-88; KOCIÁNOVÁ: *Mám vám za to za všechno mazat med kolem huby? Napadlo někoho zeptat se, jak mě je, když jsem na tom byla nejhůř?* PavČer-27; LÍDA: *Nekřičte, prosím Vás...* Jako Petra samozřejmě ne, ale věděla jsem přece, že tak nikdy nebudu mít nikoho ráda. *Měla jsem jít proto do kláštera?* KoTa-18; ŠOLÍN: *Já za to můžu?* To tatík začal o těch lejtrech. CachPev-78; STACH: *Co? Co má být? Hrál jsem si někdy na svatého Antonína?* Rekl jsem ti o sobě dost. *Mám se ti zpovídat před hysterickou ženskou?* PavČer-69; ZDENA: *Už toho začínám mít dost. Takový život —* FORMAN: *Je to moje vina?* aj.

O neadresnosti řečnických otázek svědčí např. následující dva doklady. Srovnej: PROFESOR (propuká): *Slyšel někdo větší nestydatost?* NEDOMA: *Chudák Šolín... Můžeš se potom na takovou spolehnout? Dát jim klíče od magacínu! Zrovna! S ničím bych se neshledal!* CachPev-40.

V prvním případě se mluvčí neobrací konkrétně na někoho z přítomných, nýbrž „adresuje“ svou otázku obecně. V druhém případě je sice užito slovesa ve 2. osobě sg., ale v platnosti zevšeobecňující.

3.614 Na vyjádření citového postoje (zpravidla negativního) lze užít také formy otázky doplňovací. Tyto řečnické otázky mají pak tázací slovo a příznakovou kadenci konkluzivní; např.:

Jaký má smysl hádat se na ulici s maloměstáky a dát se k tomu ke všemu ještě chytit? OlbA-76; DR. ČESAL: *Co je mi po panu profesorovi?* ŠNa-56; KAPIČKOVÁ: *A jinak — spokojená? MOTYČKOVÁ: Moc spokojená. Co jí ve městě, prosím tebe, schází?...* CachMo-31; VACH: *Ten smrkáč ze sklárny mě pozval na dva štoky... mne! Kdo to dřív viděl?* HruSrp-41; ŠOLÍN: *A co jiného se dalo čekat od takové reformistické bašty?* CachPev-17; VAGOVSKÝ (mluví horečně, bojí se, aby ho Karlach nepřerušil): *Můj Bože, říkám to přece. Jde o naši vědu! Proč by se nemohli spojit lidé rozdílných názorů! Proč by si nemohli pomáhat!* DaUm-62 aj.

3.615 O tom, že mezi otázkami řečnickými a logickými jsou difference opravdu výrazné, svědčí rozdílné užívání kladu a záporu v obou typech otázek. Pokud jde o skutečné (pravé) otázky zjišťovací, je vcelku lhostejné, zda v nich použijeme formy kladné nebo záporné, a věcný obsah se přitom nijak nemění (např. *je ti z toho špatně? // není ti z toho špatně?*); viz dále v 3.624. V otázkách doplňovacích je pak užití

kladu nebo záporu věcně v souladu se záměrem mluvčího tvrdit nebo popírat nějaký děj. Je tomu tedy stejně tak jako ve větách oznamovacích: *kdo to viděl?*; *kdo to neviděl?*

Zcela jinak se užívá kladu a záporu v otázkách řečnických. V obou typech těchto otázek je závazná v daném konkrétním případě jen jedna forma, klad nebo zápor, a to právě opačná, než jakou by měla odpovídající věta oznamovací.

Ve zjišťovacích otázkách řečnických nelze tedy libovolně volit mezi kladem a záporem, nemá-li se podstatně změnit smysl výpovědi. Srovnej např.:

A byla to pravda?! (= Vždyť to nebyla pravda!); *A nebyla to pravda?!* (= Vždyť to byla pravda!)

V řečnických otázkách doplňovacích se klade zápor a klad stejně jako v otázkách zjišťovacích; avšak ve srovnání s pravými otázkami doplňovacími se tu kladné a záporné formy užívá právě obráceně: kladná forma znamená logický zápor a záporná forma logický klad. Srovnej např.: *Kdo to viděl?!* (= Nikdo to neviděl!); *Kdo to neviděl?!* (= Každý to viděl.)

Rozdílné užití kladu a záporu v otázkách řečnických a v otázkách skutečných představuje výrazný formální rozdíl mezi oběma typy otázek a ukazuje zároveň, že se v nich kladná a záporná forma podřizuje motivaci citové, jako je tomu často i v jiných případech.

3.616 K zesílení emocionální složky ve sdělném obsahu řečnických otázek se užívá citových částic.

Ve zjišťovacích otázkách se kladou nejčastěji částice *copak*, *což*. Srovnej např.:

Copak soukromí detektivové mohou někoho zatýkat? Olbracht; *Copak mám kdy se tady s tebou bavit?* t.; *Což lze na potkání okázovat rány?* t.P-237; MÍNY: *Copak jsme obluďy?* ŠNa-10; *Copak za to můžu?* ŘeJ-70; HAVLOVÁ: *Kristepane, copak jste na světě sami dva?* PavČer-28; *Copak jsem lidožrout?;* *Copak jsem s vámi netroubil deset let?!* StHej-75 aj.

Zvláštní pozornosti si zasluhují citově zabarvené výpovědi následujícího typu:

Jestli já su nějaká služka!?; *Jestli von mě to nemohl dát už věera!*; SBÍRALOVÁ (zoufale, hystericky): *Jestli já to nevěděla!* ŘeJ-64 aj.

Jde vlastně rovněž o řečnické otázky zjišťovací; na to ukazuje jednak způsob užívání kladu a záporu, jednak tázací částice *jestli*. Mají jako ostatní řečnické otázky svůj citově neutrální protějšek v odpovídající oznamovací větě: *Jestli já to nevěděla!* (= Věděla jsem to). Od citovaných řečnických otázek se však výrazně liší tím, že nejsou uzavřeny antikadencí, nýbrž kadencí konkluzivní, a to příznakovou jako zvolací věty oznamovací:

Jestli já to nevěděla!

— — — $\frac{1}{-}$ — — —

Příčinu toho je třeba vidět v tom, že jsou uvozeny částicí *jestli*. Tato částice totiž je sama natolik zřetelným signálem tázací formy, že výpověď už nepotřebuje intonaci otázkovou, tj. antikadenci.¹⁰⁷ Naše tvrzení lze snadno dokázat. Jestliže

¹⁰⁷ Ještě výrazněji se to projevuje u skutečných otázek zjišťovacích s částicemi *jestli*, *jestlipak* aj.; viz dále v 3.6226.

v dané řečnické otázce odstraníme částici *jestli*, musí být výpověď uzavřena anti-kadencí. Srovnej např.:

Jestli já su nějaká služka!

— — — — —
 —
 |
 —

Já su nějaká služka?!

— — — — —
 —
 |
 —

V otázkách doplňovacích se užívá částice *pak*, která se pravidlem spojuje s tázacím slovem ve sprežku. Je tomu tak proto, že začátková pozice věty je obsazena tázacími slovy jakožto signály obecné modální platnosti výpovědi. Srovnej např.: *Kdopak to mohl vědět?; Odkudpak jsem to měl vzít?! Kdepak bych to u tebe hledal?!* aj.

3.617 Citově neutrální forma oznamovacích vět se při citovém zaujetí mluvčího vůbec velmi často aktualizuje přidáváním různých částic¹⁰⁸ i v jiných případech. Tyto částice se stávají součástí aktualizované výpovědní formy. Srovnej např.:

Necitová podoba oznamovací věty:

Zůstal ve škole.

— — — — —
A B C x D

Její forma je

indikativ + klesavá konkluzivní kadence

Citově zabarvená podoba oznamovací věty:

Vždyť zůstal ve škole.

— — — — —
A B C x D

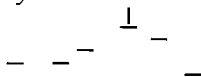
Její formu tvoří

Částice + indikativ + klesavá konkluz. kadence

¹⁰⁸ Citové částice je třeba odlišovat od subjektivních citoslovců. Citoslovce jsou zpravidla od následující výpovědi odděleny úsekovým předělem a mají vlastní kadenci. Patří k lexikálním prostředkům emocionality.

Často ovšem spolu s přidáním částice dochází i k aktualizaci v oblasti intonace. Výpověď má potom příznakovou konkluzivní kadenci stoupavě klesavou. Srovnej např.:

Vždyt zůstal ve škole!

Mezi prostředky s funkcí citových částic se ovšem zahrnují výrazy poměrně různé. Lze je rozdělit přinejmenším do tří kategorií: částice homonymní se spojkami, částice homonymní s ukazovacími zájmeny a zájmena (případně zájmenná příslovce) s funkcí citových částic. První dvě kategorie jsou částice i z hlediska slovně druhového. Třetí kategorie jsou slovnědruhově zájmena nebo zájmenná příslovce, jichž je užito pro zdůraznění; to bývá ovšem zpravidla doprovázeno citovým zaujetím.

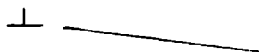
3.6171 K nejběžnějším částicím, které jsou homonymní se spojkami, náleží *když*, *však*, *ale*, *vždyt*, *že*. Také *a* může fungovat jako částice; např. *A nikam nepůjdu!* K těmto částicím je třeba přiřadit také lidové *beztak*, třebaže toto slovo nefunguje zároveň jako spojka.

Vztah uvedených částic ke spojkám není dán jen jejich formální homonymitou s nimi, nýbrž vyplývá i z toho, že výpovědi jimi uvozené se cítí někdy jako „zbytek souvětí“, k němuž chybí první část daná situací nebo kontextem promluvy.¹⁰⁹ Tyto částice mohou totiž v různé míře signalizovat zároveň i ty vztahy, které vyjadřují spojky. Po této stránce jsou ovšem mezi nimi značné rozdíly.

3.61711 Zdá se, že patrně nejvolnější vztah ke spojkám mají částice *když*¹¹⁰ a *beztak*; jsou to částice bez výraznějšího průvodního „spojkového“ významu. Snad právě s touto okolností souvisí fakt, že mohou být (a často skutečně bývají) nositelem intonačního centra výpovědi.¹¹¹

Srovnej např.:

Když se mi to nepovedlo!

Beztak se ti to nepovede!

¹⁰⁹ Proto J. V. Bečka mluví např. o citové výpovědi typu *Že jsem si na to dřív nevzpomněl!* jako o zvolací větě s formou věty vedlejší. Viz *Zvuková a citová stránka věty*, Praha 1955, str. 110—111.

¹¹⁰ Nejde tu ovšem o vztah ke *když* časovému, nýbrž ke starému významu spojky *když* v podstatě důvodovému; viz J. Bauer, *Vývoj českého souvětí*, Praha 1960, str. 296—297.

¹¹¹ Nelze souhlasit s obecným tvrzením J. Mistríka, že částice patří k těm prostředkům emocionality, „které sú schopné reprezentovat citovosť výpovede aj bez intonácie.“ (viz op. cit., str. 147). Právě částice *když* je např. vždy spjata s příznakovou (tj. citovou) konkluzivní kadencí. Něco jiného je, že na částici samé nemusí být umístěno intonační centrum.

Jiné příklady: ZVONEK: *Když ty házíš všechny do jednoho pytle!* CachPev-22; JIŘÍ: *Když o tom nikdo nebude vědět!* ČapM — 44; KAPÍČKA: *Když já nenávidím každou mrzutost.* ŠNa-47; *Když on je opravdu trouba, já ho znám.* DaUm-13; *Beztak to nemá žádnou cenu!*; *Beztak s ním nebude rozumná řeč!* aj.

Intonační centrum může být ovšem přeneseno na jinou (lexikálně obsahovou) složku výpovědi s cílem zdůraznit ji, např.:

Když ty všechno zkazíš!

— — — — —
 |
— — — — —

3.61712 Částice *však* je dnes výrazně formálně odlišena od homonymní s ní spojky. Jako spojka je *však* slovo příklonné, tedy nepřízvučné, a klade se proto za první takt ve výpovědi, kdežto jako částice stojí na začátku výpovědi, podržuje si svůj slovní přízvuk, ba může se stát i nositelem intonačního centra výpovědi. Např.:

Však jsem si to hned myslél! MÁRY (kvapně): *Však je to beztak jen kvůli ostudě.* ŠNa-17; *No — však si ještě dokážem, kdo je to Vacovský!* DaUM-41; FIDRHEL: *Upaluj, mizero! Však na tebe také dojde!* CachPev-75; LAKÝRNÍK: *Šak to byla náhoda!* PavLab-13 aj.

3.61713 U *ale* ve funkci částice proniká někdy více méně zřetelně odstín odporovacího vztahu, jindy je *ale* jen obecným výrazem odporu, odmítavého postoje mluvčího k něčemu nebo k někomu.¹¹² Srovnej např.:

MAJKA: *Bože, ale on se s ní přece musí rozejít!* KoTa-35; *Ale já s tím nemám nic společného!*; *Ale to já nemohu přijmout!*; *Ale s tebou není rozumná řeč!*; *Ale tam já nepůjdu!* aj.

Povahu skutečné částice má *ale* v citových větách s intenzifikujícím významovým odstínem: *Ten je ale nafoukaný!*; *Dnes je ale horko!*; *To je ale mistr!*; *Tys ho ale převezl!*; *Ale ten je nafoukaný!*; *Ale dnes je horkóó!* aj.

3.61714 Částice *vždyt* bývá téměř vždy doprovázena odstínem vysvětlovacím; to vynikne zvláště v kontextu. Srovnej např.:

VĚRA: *To není k smíchu! Vždyt já už se tady bojím vzít něco do ruky nebo o něčem rozhodnout sama!* BlažPřil-14; *Julie: Ty že vidíš dál? . . . Vždyt jsi jako ti staří!* CachMo-45; PANÍ: *Buďte rozumný! Vždyt nemůžete zůstat u nás!* ČapL-54; MATKA: *Prosím tě, vždyt je to ještě dítě!* ČapM-41; HAVLOVÁ (podrážděně): *Jaký Bůh, prosím vás? Vždyt je to nesmysl.* PavČer-29; TATÍNEK (rozbalí, užasne, dá blíž k očím a přečte): *Gruss aus Karlsbad! . . . Vždyt je to ta kudla!*; MIXOVÁ: *Víš, že včera přijel Vašek?* MORÁK (zarazí se): *Cože? Vždyt mi v podniku řekli, že je na služební cestě.* HruSrp-21 aj.

3.61715 Věty s výraznou citovou částicí *že* jsou dvojího typu:

Typ A: *Že tys tenkrát nešel pěšky!?*

Jsou to výpovědi vyjadřující zdůrazněné přesvědčení mluvčího o platnosti jejich obsahu; neutrálním ekvivalentem k nim jsou souvětne konstrukce typu *js e m pře-*

¹¹² Od těchto případů je třeba odlišovat výpovědi, v nichž má *ale* úkon subjektivního citoslovce podivu: *Ale — to jsou k nám hosti!*

svědčen, že *tys tenkrát nešel pěšky*. Mimo to však v těchto větách proniká i odstín platnosti tázací. Jde o ten typ otázky, v níž se mluvčí naléhavě dožaduje potvrzení svého přesvědčení. V typu A se tedy spojuje tvrzení s otázkou, takže tyto věty nejsou modálně jednoznačné. Tázací záměr je v nich signalizován především částicí *že*, která tu má podobnou funkci jako např. v otázkách typu *byls tam, že?* Věty typu *Žes na to zapomněl!* však zároveň vyjadřují důrazné tvrzení (přesvědčení) mluvčího o něčem. Proto nemají antikadenci, nýbrž naopak příznakovou konkluzivní kadenci s intonačním centrem umístěným pravidlem na částici *že*.

Jiné příklady: HEINDLOVÁ (nakoukne do dveří): Kodeši . . . ! *Že vy dva jste se zase cumlali?* NeV-72; KAPÍČKA (jásá): Tak se mi líbíš, Julčo! . . . Teď jsi má dcera! (Dlouho nejásá. Venku se ozvalo opět bučení.) *Že je to naše Lojzka?* CachMo-60; *Že já mu něco řeknu!* aj.

Typ B: *Že já tenkrát nešel pěšky!*

Jsou to věty vyjadřující zklamání nebo podiv mluvčího nad tím, že se něco nestalo nebo neděje tak, jak by si to (byl) přál nebo jak si to přeje. Odtud v nich proniká odstín přací. Neutrálním ekvivalentem k nim jsou věty s modálním slovesem: *měl jsem tenkrát jít pěšky* a souvětné konstrukce typu *divím se . . . , mrzí mě . . . , že jsem tenkrát nešel pěšky*, v nichž je v hlavní větě lexikálně vyjádřeno citové stanovisko mluvčího. Částice *že* má v tomto typu blízko ke spojce. Formálně se liší věty typu B od vět typu A také zřetelně pomalejším tempem výslovnosti, při čemž jsou jednotlivé takty od sebe výrazně odděleny. Intonační centrum pak není vázáno na částici *že* jako v typu A.

Jiné příklady: *Že já vrták to nezavedl od začátku tak!* ŘeJ-42; TYLLER: A co doma? Fakani řvou . . . *Že já chodil od firmy, já pitomec!* CachPev-21; PROFESOR: *Že jsme včera jeli pryč!* ČapL-64; KAVALÍROVÁ: *Že se nestydí dolézat za takovým hošíkem . . .* PavČer-35.

Vztahuje-li se děj přímo k 2. os. mají výpovědi ráz až výzvolný; srovnej například:

VACHOVÁ: *Že se nestydíš!* HruSrp-8; MIXOVÁ: *Že nejste na pohřbu?* Hru Srp-20; SOUŠA (přišel do ratejny. Rozhlídne se a uplivne si): *Fuj! Smradu tu je . . . ! Že na sebe trochu nedbáte?* NeV-6; *Že už si nedáš pokoj!* StHej-68; MÍNY: E, ten (klobouk) je mamčin — *že si to už jednou nepamatujete.*¹¹³ ŠNa-15.

3.6172 Často se vyjadřuje citový odstín částicemi homonymními se zájmeny ukazovacími *to, ono*.

3.61721 Částice *to* bývá často (ale ne závazně) nositelem intonačního centra výpovědi; věta má zpravidla konkluzivní kadenci příznakovou. Srovnej např.:

To prší!; *To to bouchlo!*; *To jste muž?* ŠNa-47; KAPÍČKA: *To ji neznáte.* ŠNa-47; *To se ti to sedí!* StHej-42; ČERVINKA: *Tak pane rado, to se to bude teď na verandě sedět.* ŠNa-18; VILÉM: *Idiot! To se to mentoruje!* PavLav-63.

3.61722 Částice *ono* bývá nositelem intonačního centra zřídka, ba tyto výpovědi nemívají obvykle ani zvolací intonaci. Srovnej např.:

Ono to už nějak půjde; Ono s tím je vždycky dost práce; Ono není radno spěchat; STACH: *Neškodilo by . . . Ono jich v modrákách můň utiká, víte?* PavLab-41 aj.

¹¹³ O modální neurčitosti vět s částicí *že* svědčí do jisté míry nejednotná, „rozpačitá“ grafika; autoři užívají tečky, vykličníku, otazníku, tří teček nebo kombinací těchto znamének; je to vidět i na citovaných dokladech.

3.61723 Povahu citové částice má také tzv. dativ libosti, neboť to není větný člen. Srovnej např.:

To jsou mi zase nějaké novoty!; Seber se, jdi domů, *chlastat mi tu nebudeš!*
Otčenášek; SBÍRALOVÁ (vzteky bez sebe): *To jsou mi nějaké nové manýry.* ŘeJ-55 aj.

3.6173 Úkon citových částic mohou plnit i osobní zájmena v platnosti podmětu. Je tomu tak proto, že se v češtině zájmenný podmět obvykle nevyjadřuje, neboť zájmeno osobní tu není morfematizovanou součástí slovesného tvaru jako v jiných jazycích. Užití osobního zájmena v úkonu podmětu je proto často motivováno snahou zdůraznit, vytknout osobu činitele; mluví tak činí většinou s citovým zaujetím. Zájmeno proto může být nositelem intonačního centra věty. Srovnej např.:

Já chci mít svátky, kruci. Já jsem taky jenom člověk! BlažTře-19; STÍBOR: *Já tomu nerozumím . . .* KoTa-14; ŠUMAR (praští trumpetou): *Já už jsem něco viděl, ale tohle jsem neviděl. Já byl ve světě, já mám Evropu v botách, já jsem troubil kobylám, tygrům, krasojezdkyním i slonům . . .* (řve do zavřeného okna) — ale takovejhle cirkus, to jsem neviděl! StHej-6; MATKA: *A i kdybych neměla . . . Já nechci mít pravdu, já chci mít vás, já chci mít své děti!* ČapM-40; HAVLOVÁ (se na ni smutně usměje): *Čeho se bojíte? . . . Vy máte na strach dost času.* PavČer-70; MATKA: *Já ho chci mít pro sebe. Ty na něho nemáš žádné právo, Richarde!* ČapM-41; *Vy jste se zbláznili!*; *Ty nemáš rozum!* aj.

3.6174 Citově motivované bývá také užívání zájmen ukazovacích v platnosti a na místě zájmen osobních. Podmět se tím silně zdůrazňuje. Např.:

Já vím, ta je pane zlá!; KAPÍČKA: *Prosím pánové (plaše se ohlédne) ona žije a bude žít i bez toho. O, pánové, ta má zdraví!* ŠNa-59; *Já ho znám. Ten si nevidí do huby!*; PROFESOR: *To je ničema!* ČapL-47; *Jak jsem ho viděl, ten s ní dlouho chodit nebude* aj.

Zvláštním případem je kladení neutrálního ukazovacího zájmena *to* místo odpovídajícího zájmena osobního ženského nebo mužského rodu. Je to výraz silného posměchu nebo pohrdání. Srovnej např.:

[O častých návštěvách] *Leze to sem jeden přes druhýho a nikdo to nezval;* KAVALÍROVÁ: *. . . nemá to cici ani rici a on je do ní janek.* PavČer-16; MIXOVÁ: *Podruhé už bych si takové fanfárum na starost nevzala. Dělá to dospělou a přitom se to pořád hihňá . . . a hned zas brečí!* HruSrp-9 aj.

3.6175 Na vyjádření údivu (podivu) plynoucího z velké míry děje nebo vlastnosti se užívá v úkonu citových částic tázacích zájmen a příslovčí, např. *co, kolik, jak, jaký, kdy* aj.¹¹⁴ Tyto výpovědi však nejsou tázací, neboť v jejich sdělném obsahu není obsažen záměr mluvího něco se dovědět. Zájmena a příslovce jsou tu prostředkem intenzifikace a zároveň však spolu s příznakovou intonací vyjadřují podiv. Jejich neutrálním protějškem jsou měrová (kvantitativní) adverbia nebo číslovky, které vyjadřují intenzifikaci bez průvodního emocionálního odstínu. Srovnej např.:

Kolik to už stálo peněz!

— — — $\frac{1}{-}$ —

= Stálo to už mnoho peněz.

¹¹⁴ V konfrontaci s ruštinou věnoval těmto větám pozornost J. Brym v článku *K mluvnicekému vyjadřování kvantity a kvality v citových větách*, Ruský jazyk 6, 1956, str. 423—432.

Netázací povaha uvedených zájmen a příslovčí svědčí o tom, že je třeba chápat je spíše jako částice, které jsou se zájmeny jen homonymní.

Jiné příklady: *Co jsem se s tím už nazlobil!* (= Už jsem se s tím velice nazlobil); *Co ta s tím už měla starostí!* (= Ta s tím už měla hodně, mnoho starostí); *Jak si lidé ztrpčují život!* (= Lidé si velice ztrpčují život); *Jaký je tu klid!*; DRČESAL (přistoupí k Bertě): *Jak jsem šťasten, že se na mne nehněváte a že jste dovolila* — ŠNa-82; *Kolik jsem udělal chyb! Kolikrát jsem byl na špatné cestě!* DaUm-27; MATKA: . . . — Nebo ty, Jirko: *Co jsem se ti naspravovala kalhot!* ČapM-84; BABIČKA: *Co já už zažila žalu a radosti . . .* BlažPřil-34 aj.

3.618 Velmi účinným prostředkem emocionality jsou aktualizace základních modálních forem v oblasti slovesného způsobu. Uplatňují se výrazně zvláště ve větách rozkazovacích (viz 3.632), ale nejsou neobvyklé ani v jiných typech vět. Při těchto aktualizacích dochází vždy k menší nebo větší neutralizaci základní modální platnosti dané výpovědi.

3.6181 Ve větách s platností oznamovací se často klade citově motivovaný kondicionál. Citový úkon však nemívá kondicionál prostý,¹¹⁵ nýbrž kondicionál s komponentem *a*. Vyjadřují se jím hlavně různé odstíny nevole, rozhořčení vyplývající z nutnosti splnit nějakou (většinou nepříjemnou) povinnost. Jejich neutrálním protějškem jsou věty s indikativem slovesa *musiti*. Srovnej např.:

„Ty myslíš, že já mám nějaký med?“ ozvala se žena, „*člověk aby se usmíval na každou babu z fabriky!*“ Otčenášek; „*Teď abych začal znovu,*“ lamentoval s pěstmi pozdvíženými k obloze. Otčenášek; *Tak to abychom si napříště dávali před tebou pozor na každé slovo . . .* ŘeJ-34; Chudák pan inženýr . . . *na vlastní aby stál ve frontě!* HruSrp-54 aj.

Citový odstín má kondicionál i v následujících dokladech: FIDRHEL: Nelíbí se mi to, *abys věděl.* CachPev-62; PETR: . . . konec konců, proč bych se musel svěřovat právě vám? Nic vám neřeknu, *abyste věděli.* BlažTře-6 aj.

V jiných případech mají citové věty s kondicionálem spíše povahu vět vedlejších s elipsou věty hlavní. Jde zvláště o tyto typy: KOCIÁNOVÁ: *Abych ti jednu nepřidala.* PavČer-21; *Abych to neřekl mamince!*

3.6182 Důrazné, emocionálně zabarvené tvrzení nebo popření může mít někdy dokonce formu věty přací, a to zejména typu s částicí *bodejť* a s kondicionálem. Přitom se zároveň uplatňuje klad a zápor:¹¹⁶ konstrukce s kladnou formou vyjadřují věcně silnou negaci a naopak. Srovnej např.: *Bodejť by ten tu chyběl!* *Bodejť bych ho neznal!* (= Vždyť ho znám, určitě ho znám apod.); *Bodejť bych mu to neřekl!* (= Jistě, určitě mu to řeknu); *Bodejť by ten u toho nebyl!* aj.

V podobné funkci se využívá také přací konstrukce s *aby*. Srovnej např.: *Abys ty do toho nemluvil!*; *Aby on tu chyběl!*; *Abyste vy jednou přišli včas!*; SBÍRALOVÁ (směje se): *Abych nepronajala dům — v Poděbradech!* ŘeJ-7 apod.

3.6183 V citově zabarvených větách s platností oznamovací může být užito i imperativu. Jde o konstrukce, v nichž děj se pojímá jako všeobecně platný.¹¹⁷ Srovnej např.:

¹¹⁵ Ten vyjadřuje děj podmíněný (např. *bez tvé pomoci bych to nedokázal!*) nebo spolu s modálními slovesy *moci* a *miti* děj nejistý, možný (např.: *teď by už mohli být v Praze*).

¹¹⁶ O citově podmíněném využívání kladných a záporných forem viz podrobněji dále v 3.619.

¹¹⁷ Vcelku citově neutrální a živé jsou tyto konstrukce v ruštině.

A pak si s takovým člověkem něco začínej; Pak někomu radte; Pak jim s něčím pomáhej (= nelze jim s ničím pomáhat) aj.

Jsou to věty smyslem záporné; imperativ v nich má zároveň funkci kontaktovou. Na vyjádření citové složky se tu podílí také částice *pak*.

3.6184 Pozornosti si zaslouží také jmenné věty infinitivní sindikativní platností, tj. užití infinitivu místo indikativu. Bývají spolu s příznakovou kadencí výrazným prostředkem citového zaujetí, obvykle podivu s odstínem rozhořčení, vyplývajícího ze způsobu, jakým někdo uskutečňuje nějaký děj. Způsob sám bývá v těchto větách obvykle obecně označen zájmennými výrazy *takhle, tak*, které se svou funkcí blíží částicím. Je-li způsob realizace slovesného děje označen konkrétně, např. způsobovým adverbium nebo přirovnáním, zmíněné výrazy odpadají; srovněj např.:

VACHOVÁ: *Takhle zacházet s knížkou!* Knížka — to je vzdělání! Copak ta knížka za to může? HruSrp-44; DASTYCH: *Takhle vypadnout ze situace!* A vy . . . vy . . . CachPev-73; JULIE: . . . Jdi do sebe. *Takhle selhat!* CachMo-44; DASTYCH: *Neslychané! Takhle zacházet se zástupcem dělnictva!* CachPev-33; NEDOMA (nemůže se stále vzpamatoval): *Ten Dastych! Tak hluboko zapadnout . . .* CachPev-65; KOCIÁNOVÁ: *Kam jste po ní (po cestě) došel? . . . Tak vidíte . . . Schovávat se před lidmi jak škodná.* PavLab-66; Já se ti divím! *Dát se obalamutit jako kluk!* aj.

Mají-li infinitivní konstrukce povahu tázací, proniká u nich odstín povinnosti; jde jakoby o citové motivovanou elipsu modálního slovesa *míti* v indikativu nebo v kondicionálu. Srovněj např.:

PROFESOR: *Jeho brát vážně?* Nesmysl! ČapL (= Jeho mám // bych měl brát vážně?); VALDEK: *Já tykat si s Vámi, vy šupáku . . .!*; NeV-38; *Sedět s ním u jednoho stolu?* Ani za nic!; KOCIÁNOVÁ: *A proč? Že můj syn utekl do světa a já jsem se ho nezřekla. Zřít se syna!* PavLab-40 aj. Patří sem i silně expresivní konstrukce typu *já a utéct?! já a tohle nevědět!* aj.

Silný podiv, až rozhořčení vyjadřují následující typy infinitivních vět s indikativní platností:

KAPIČKOVÁ: . . . Já u toho nebudu. Za nic na světě u toho nebudu. *Romana Motyčků přivést do baru!* Našemu tátovi do rány! . . . CachMo-11; JÍRA (nedbaje jich): *Mě vnučce ohlašovat pokutnou kolébku ohavnou, jako nějaké frejírce, jako padlé holčiči?* JirKol-18; KAPIČKOVÁ: *Tak! Nahnat nás za ohradu a čumte, penzisti, jak my to vedem.* Nebo jak si to představuješ? CachMo-7; *Spát teď pod stanem! Ty nemáš rozum!* aj.

3.619 Při vyjadřování citového postoje mluvčího se poměrně hojně využívá také kladu a záporu. Citový klad a zápor je v rozporu s kladem a záporem logickým: citové věty s kladnou formou mívají smysl záporný a naopak užitím záporné formy se obsah výpovědi nepopírá. Lze to říci také jinak: citovým větám s kladnou formou odpovídají neutrální věty záporné a naopak. Při emocionální transpozici kladné nebo záporné formy dostává se tedy tato forma do rozporu s obsahem výpovědi, tj. s její skutečnou platností; při logickém užití kladu a záporu je forma v souladu s objektivní platností věty: kladnou formou vyslovujeme tvrzení, rozkaz nebo přání, zápornou formou popíráme, zakazujeme apod.

V oznamovacích větách citové zabarvených se obvykle užívá záměny kladné formy za zápornou. Užití kladných výpovědí se záporným smyslem bývá výrazem posměchu, pohrdání, někdy rozezení. Srovněj např.:

KAVALÍROVÁ (štiplavě): *Vy tomu tak rozumíte, dědečku.* PavČer-34; *Vy jste ten pravý milovník!* ČapL-47; JULIE (s nelibostí vypne přístroj, na jeho adresu): *Vy tak umíte zvednout náladu!* Vy ano! CachMo-5; LUDĚK (pohlédnuv na peníze): *To stojí za tajnosti!* ŘeJ-8; SOUŠA: *S tebou toho tak uhraji.* NeV-28 aj.

Odstín rozeznání proniká v následujících konstrukcích:

To víte, čerti zatracení, vás budu na něco upozorňovat!; Rozhodil ruce ve zlobném posunku: „*Budu poslouchat, jak si tam vykládá rozumy! Ten mě má co poučovat – inkoust!*“ Otčenášek; PURKRABÍ (pyšně, s opovržením ke králi): *Holopíště! Tobě budu odpovídat!* JirKol-44; MATKA: *Vy tam budete něco platní!* Čap-78; VRCHNÍ: *To víš, bude čekat, až se rozhoupáš.* DaUm-15; MÁRY: *Budeme se jich ptát. Jen mne nechte jednat.* ŠNa-13; KAVALÍROVÁ: *Mně budete něco kašulírovat . . .* PavLab-16 aj.

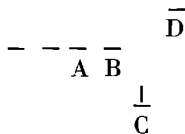
3.62 Věty tázací

Také v otázkách se citovost často vyjadřuje aktualizacemi v rovině modální stavby věty. Nejčastější a nejdůležitější jsou i zde změny v intonaci. Citově motivované obměny jiných složek tázací výpovědní formy bývají intonačními změnami zpravidla doprovázeny.

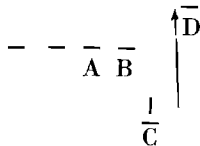
3.621 Při citové obměně intonace v otázkách zjišťovacích dochází k nahrazení nepříznačkové antikadence podobou příznakovou. Rozdíl mezi oběma je dán hlavně hloubkou tónového rozpětí. Antikadence má ovšem dvě varianty (stoupavou a stoupavě klesavou; viz 3.1321) a příznakovou podobu může tedy mít každá z nich. Srovnej např.:

Typ A: Otázky s antikadencí stoupavou.

Bratr se už vrátil? (citově neutrální výpověď)

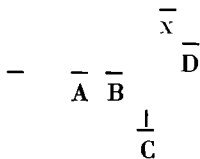

Vy jste se už vrátil? (citově zabarvená otázka)

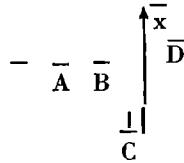

Typ B: Otázky s antikadencí stoupavě klesavou.

Chceš na to peníze? (citově neutrální výpověď)

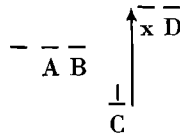

Ty nemáš peníze? (citově zabarvená otázka)

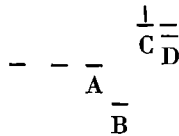
Jistou individuálně zabarvenou variantu příznakové antikadence stoupavě klesavé představuje modifikace, při níž poslední slabika D neklesá, ale zůstává ve vysoké poloze. Srovnej např.:

Naši to opravdu vyhráli?

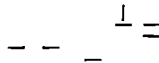

3.6211 Bylo už řečeno (viz 3.1321), že se stoupavě klesavá varianta antikadence realizuje ve spisovném jazyce zpravidla jen na taktu tříslabičném a více-slabičném. Platí to zejména o její nepříznačkové podobě. Upozornili jsme však v témž odstavci na to, že se v citově zabarvených otázkách často v živých projevech realizuje její příznaková varianta i na taktech menších, dvojslabičných i jednoslabičných. Dochází při tom ovšem k jisté modifikaci stoupavě klesavé podoby antikadence: přízvučná slabika (C) je nejvýš, slabika poslední (D) mírně klesá nebo zůstává ve vysoké poloze jako slabika přízvučná. Nejnižší polohu zaujímá slabika B, těsně předcházející před slabikou C. Srovnej např.:

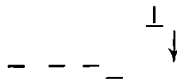
Ty jsi ještě tady?

Tak on tu nikdo nebyl?

Tak ty seš tady sám?

3.6212 Porovnáváním většího počtu zjišťovacích otázek lze dospět k celkem jednoznačnému závěru, že citově zabarvené jsou zvláště takové otázky, jimiž

se mluvčí neptá na skutečnost jemu neznámou, nýbrž kterými vyslovuje spíše jen podiv nad tím, že něco je jinak, než jak očekával. Jde o otázky typu „vy jste se už vrátila?“

Mluvčímu je známo, že se dotyčná osoba vrátila, vždyť s ní mluví. V otázkách zmíněného typu tedy nepřevládá záměr něco se dovědět; jsou spíše konstatováním nějaké skutečnosti, která je pro mluvčího neočekávaná, překvapující. Forma otázky je tu především výrazem citu podivu a překvapení, který při tom mluvčí prožívá. Mohou se v ní uplatnit všechny varianty příznakové antikadence, které jsme uvedli výše.¹¹⁸ Srovnej některé další doklady:

„O Pavlovi jsi mi vypravoval. Proč zemřel?“ „Ty se ptáš?“ OlbP-246; „... Co dělá pan architekt?“ „Vy nevíte? Frantík jest již tři měsíce v ruském zajetí. Vy o tom nevíte?“ OlbP-344; „Klárko!“ zvolala vesele. „Vy v Praze?“ OlbP-452; „Není mi ještě osmnáct let, nejsem vojákem, ...“ křičel Frantík. „Ty ještě nejsi vojákem?“ ... OlbZ-69; LOUKOTOVÁ (Aksamitová): *I ty jsi přišla, Kristýnko?* CachPev-65; PROBOŠT: *To už je týden nebo dva. Tak-on tu nikdo nebyl?* PavČer-31; PRVNÍ SYNEK: *Z kola nás vyhnali. Jíra: Vy jste se dali!?* JirKol-15; JANA: *Dobrý den, tati (Pozoruje otcovo dílo.) Ty už ses do toho pustil?* ŘeJ-59; KAPÍČKA (se ustrašeně ohlíží): *Ale, pane rado, já si ji vzal z lásky. VOSTRÝ (vykřikne): Z lásky? — Paní Kapičkovou? — To povídejte někomu jinému.* ŠNa-47 aj.

3.622 Spolu s příznakovými podobami antikadence se v citově zabarvených otázkách zjišťovacích uplatňují také různé částice.

3.6221 Často bývají citové otázky uvozeny emocionální částicí *copak* (knižně *což*) a jsou pak výrazem údivu s odstínem nevole nebo rozhořčení. Mají blízko k otázkám řečnickým. Srovnej např.:

MAMINKA: *Chlapče drahý! Táto, copak s Tebou to ani nehne?* BlažTře-42; MATKA: *Co říkáš? Děti? Copak někdo zabije děti?* ČapM-90; MAJKA: *Copak úplně ztratil rozum?* KoTa-35; „*Copak ty opravdu o Ruběšových klucích nic nevíš? ...*“ OlbA-33; „*Copak ty tomu nesmyslu věříš?*“ OlbN-18 aj.

3.6222 Odstín údivu, překvapení vyjadřují také otázky s částicí *že*.

Např.:

A: *Já jsm to nepsal.* B: *Žes to nepsal?*; DRČESAL: *Děkuji vám, že mě očekáváte.* BERTA: *Já že vás očekávám?* ŠNa-84; MÁRY (hrozí Vostrému): *Pane rado, vy jste zlý.* VOSTRÝ: *Cože, já že jsem zlý?* ŠNa-30; MÁRY: *Ty že pojeděš s panem doktorem?* ŠNa-97 aj.

3.6223 Povahu částice má v otázkách zjišťovacích také vytykáací *přece*.

Např.:

Přece mu to řekl?; AKSAMITOVÁ: *Cože? Přece je to pravda?* CachPev-4 aj.

3.6224 Citový odstín podivu je spjat také s užitím částice *to*. Srovnej

např.:

PETR (starostlivě): *To vám to bude dělat takové potíže?* BlažTře-27; PETR: *To má tak málo práce?* KoTa-42; MAMINKA ... *To chcete vypít všechno to víno, co jsi dal do ledničky?* BlažTře-29; DASTYCH: ... *To má hornictvo úplně vykrváčet?* CachPev-27 *To jste se už vrátili?* aj.

¹¹⁸ O emocionálním využití tázacích forem mluví např. už Ch. Bally. Říká, že tzv. tázací forma intonace může být symbolem logické otázky (le symbole logique d'une question), ale může mít i zcela jiné, afektivní funkce (elle, peut servir encore à des fonctions affectives toutes différentes), tj. vyjadřovat city jistého druhu (nejčastěji údiv nebo rozhořčení); viz *Traité de stylistique française*, Heidelberg 1921, str. 256. K tomu je ovšem třeba dodat, že emocionálně se využívá nejen tázacích schémat intonačních, ale vůbec tázacích výpovědních forem; typickým příkladem jsou např. tzv. otázky řečnické (viz 3613). — Pozorně viz o funkčních typech tázacích vět a jejich formálních rozdílech v článku M. Grepla, *O větách tázacích*, NŘ48, 1965, str. 276—291.

3.6225 V citově zabarvených otázkách se často klade osobní zájmeno. Je to zde výrazný aktualizací prvek, emocionálně silnější než ve větách oznamovacích. Je tomu tak proto, že osobní zájmeno je v oznamovacích větách především prostředkem tzv. důrazu vytykávého (zdůrazněná osoba se obvykle klade do kontrastu s osobami jinými) a expresivní složka tu bývá většinou jen průvodní. V otázkách zjišťovacích má naopak užití osobního zájmena charakter převážně citový, neboť moment kontrastu nevystupuje zde zpravidla nijak zvlášť do popředí. O citové povaze osobních zájmen svědčí dále i to, že se obvykle nekladou v otázkách, v nichž opravdu dominuje záměr něco se dovědět; zato jsou běžná právě v tázacích výpovědích, které jsou projevem podivu, překvapení mluvčího nad tím, že něco je jinak, než jak se domníval. Stačí postavit vedle sebe např. otázky *máš hlad?* a *ty máš hlad?* a zmíněný rozdíl mezi nimi vynikne zcela přesvědčivě: v prvním případě jde o skutečnou otázku, a to citově neutrální, v druhém případě jde o výraz podivu nad tím, že osoba X. Y. má hlad, vyjádřený tázací formou a také osobním zájmenem. V otázkách mají osobní zájmena k citovým částicím blíže než ve větách oznamovacích. Srovnej ještě několik příkladů:

Vy se znáte?; „To ty neumíš?“ OlbZ-165; *„Ty tomu opravdu věříš?“* OlbP-242; *MATKA: Cože? Tak ty přece máš syna?* ČapM-88; *JÍRA: Ty že bys měla ráda takovou starou partéku?* JirKol-19; *BABIČKA: . . . Vy byste chtěli hrát anciášum?!* StHej-64; *Vy už jste s tím hotovi?* aj.

3.6226 V dnešní češtině má povahu citové částice také *jestli*, *jestlipak* a *zdlalipak*. Jsou to částice zvláštní. Zjišťovací otázka jimi uvozená není uzavřena antikadencí, nýbrž kadencí konkluzivní. Tyto částice totiž samy signalizují tázací ráz výpovědi natolik výrazně a dostatečně, že k tomu už není třeba specifické „tázací“ intonace.

Je nepochybné, že příčinu toho je nutno hledat v jejich původu. Jsou to od původu nikoli částice citové, ale tázací; užívalo se jich ve staré češtině běžně jako signálu otázky, a to i ve výpovědích citově neutrálních.¹¹⁹ Dnes jsou to částice citové, neboť se jich už neuzívá obecně jako prostředku naznačujícího tázací povahu věty. Avšak jejich původ se dosud zřetelně projevuje v tom, že zjišťovací otázka jimi uvozená nepotřebuje na odlišení od ostatních typů vět zvláštní intonaci. Vyplývá to z porovnání následující dvojice otázek:

Jestlipak bude doma?

— — —
— — —
— — —

Bude doma?

— — —
— — —
— — —

Jiné příklady:

VACH: Jestlipak je někdo spočítal? HruSrp-62; *MÁRY: Je-li pak v městečku pořádný lékař?* ŠNa-11 aj.

3.623 K aktualizaci v oblasti slovesného modu motivované jenom nebo převážně emocionálně ve zjišťovacích otázkách nedochází. V citově zabarvených větách tázacích se sice někdy klade kondicionál, avšak jeho užití nebývá podmíněno jen nebo převážně jen citově.

¹¹⁹ Viz např. Fr. Trávníček, *Historická mluvnice česká III, Skladba*, Praha 1956, str. 38—39.

3.6231 Ve spojení s částicí *že* klade se kondicionál vyjadřující pochybnost, nejistotu mluvčího. Je ovšem třeba zdůraznit, že spojení *že* s kondicionálem je v tomto typu deliberativních otázek závazné. Srovnej např.:

KRÁL: . . . *Že by již spali?* Jir-Kol-35; *Že by se mu něco stalo?*; *Že by mu to nedal?* *Že bys tam netrefil?* *Že bych se vrátil?* aj.

3.6231 Jinak má kondicionál v otázkách zpravidla odstín vybízečí; vyjadřuje děj žádoucí (nežádoucí), přání nebo zjemnělý, zdvořilý rozkaz. Srovnej např.:

Nešel bys se mnou dnes odpoledne do kina?; *Sedl byste si kousek dál?*; *Nešlo by to zařídít už dnes?*; *Napsal byste nám také něco?*; *Neměl by tady být také Vašek?* aj.

3.624 Při rozboru citově motivovaných aktualizací, které se týkají roviny modální výstavby otázek, nelze pominout ani využití kladu a záporu.

3.6241 K emocionálně podmíněnému využití záporné formy může dojít jen ve skutečných otázkách, tj. v těch větách tázacích, v nichž výrazně dominuje záměr mluvčího dovědět se od adresáta, zda obsah výpovědi platí nebo ne. Z hlediska věcného je vcelku libovolné, zda v těchto otázkách užijeme formy kladné nebo záporné. Klad tu není prostředkem tvrzení a zápor neslouží k popření obsahu věty, protože se otázkou teprve adresáta na její platnost tážeme. Lze tedy v téže otázce užít jak formy kladné (*máš hlad?*), tak formy záporné (*ne máš hlad?*), aniž se její věcný obsah nějak změní. Užití kladu a záporu tu není dáno věcně, logicky jako např. ve větách oznamovacích. Klad a zápor jsou v pravých zjišťovacích otázkách neutralizovány.

Mezi oběma formami je jen jemný rozdíl v emocionálním zabarvení. Zjišťovací otázky se zápornou formou jsou náladovější, projevuje se v nich zřetelněji osobní účast nebo zájem mluvčího. Srovnej např.:

„Co je s tebou, Pavle? *Není ti špatně?*“ Otč-37; *Není vám zima?* (// *Je vám zima?*); *Nechceš si odpočinout?*; *Nemáš čistý papír?*; *Nepůjdeme už domů?*; STACH: *Nemáte pro mne nějaké růžové psaníčko?* PavLab-15; *Co myslíš, nemáme mu nařezat?* ČapM-23; KAPIČKA (podežřivavě): *Pepíku, nestrefuješ se ty do mě?* CachMo-68 aj.

Často tu proniká odstín přání, prosby nebo zdvořilého, uctivého vybídnutí; např.:

Nesednete si u nás na chvílku?; *Nepůjdeš nás doprovodit?*; *Nebudete se na nás zlobit?*; ČERVENÝ: *Neukážeš mi ten obraz?* DaUm-21 aj.

Ještě výraznější jsou tyto odstíny tehdy, je-li v otázce užito místo indikativu kondicionálu; např.: *Nešel bys mě kousek doprovodit?*; *Neměl bys pro mne chvílku času?* aj. Všude tu však může být užito formy kladné.

3.6242 Ve zjišťovacích otázkách vyjadřujících především podiv nad něčím, nelze klad a zápor navzájem zaměňovat. Zde je užít kladné nebo záporné formy podmíněno věcně jako ve větách oznamovacích a jejich záměnou by se podstatně změnil smysl výpovědi. Srovnej např.: *Už zase nemáš peníze?* ŠNa-53; *Tys to nevěděl?* DaUm-40; *Ty jsi ještě tady?*; *Vy máte hlad?* × *Vy nemáte hlad?*¹²⁰ aj.

3.625 V otázkách doplňovacích nejsou možnosti citově motivované aktualizace v oblasti intonace tak pestré jako v otázkách zjišťovacích. Je tomu tak mimo jiné proto, že stoupavě klesavá kadence je v tomto typu otázek intonační

¹²⁰ I to pěkně ukazuje, že to nejsou skutečné otázky, nýbrž vlastně spíše konstatování něčeho s citovým odstínem podivu, překvapení. A tázací forma je v nich prostředkem na vyjádření tohoto podivu.

formou základní (viz 3.1322). Obměny se tedy mohou týkat jen přesunu intonačního centra, avšak průběh melodie se tím nemění. To ovšem platí jen o takových doplňovacích otázkách, u nichž skutečně převládá záměr mluvčího dovědět se něco, co je mu neznámé, co neví.

3.6251 Podobně jako u otázek zjišťovacích jsou však i mezi otázkami doplňovacími takové, které vyjadřují silný podiv mluvčího nad tím, že se stalo něco, co neočekával. Podiv obvykle vyplývá z něčí neočekávané zprávy, z překvapujícího sdělení apod. Jde o otázky následujícího typu:

A: *Frantu odvezli do nemocnice.*

B: *Kam ho odvezli?!*

Tento typ otázek se výrazně liší od vlastních otázek doplňovacích také formálně.

Skutečné doplňovací otázky jsou vždy uzavřeny stoupavě klesavou kadencí s intonačním centrem na tázacím slově nebo na posledním taktu otázky. Srovnej např.:

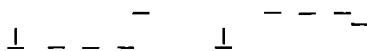
Kam ho odvezli? // Kam ho odvezli?

Citově zabarvené otázky doplňovací však nemají konkluzivní kadenci, nýbrž antikadenci jako otázky zjišťovací. Tato pozoruhodná citově motivovaná transpozice intonace se dá poměrně snadno vysvětlit. V doplňovacích otázkách nelze totiž emocionálně využít příznakové podoby kadence, protože zde je to podoba neutrální (nepříznaková). Citový postoj není tedy možno vyjádřit modifikací kadence, nýbrž záměnou kadence za antikadenci. Větný přízvuk přitom bývá pravidlem na tázacím slově. Srovnej např.:

A: *Frantu odvezli do nemocnice.*

B: *Kam ho odvezli? // Kam ho odvezli?!*

Některé další doklady:

A: *Mluvil jsem o tom s děkanem.*

B: *S kým smluvil?;*

KÁŘA: . . . A já jsem mu říkala, že ty jsi úplně neškodný a že vás dám klidně dohromady. KARLACH: *Co žes mu říkala?!* DaUm-78; MÁRY: Naše děvčata nejsou jako ta ostatní. O vdávání nechtějí ani slyšet. VOSTRÝ (překvapen): *Cože pravíte?* ŠNa-21 aj.

3.6252 Obecným výrazem silného podivu bývá otázka *Co?* nebo *Cože?* Může stát na místě jakékoli konkrétní citově zabarvené otázky. Mívá rovněž anti-kadenci. Srovnej např.:

A: *Milan propadl.*

B: *Cože?*

↓

Jiné příklady:

JULIE: *Nepustíš? . . . Jak chceš — oko nebo zub. Vezmu si — Romana Motyčků!* KAPIČKOVÁ (samozřejmě upustí talíř): *Co?! . . . Cože?!* CachMo-10; KÁŤA: *Já . . . já s tebou nepůjdu!* ČERVENÝ (s těžkým, bolestným údivem): *Co? DaUm-53;* KAREL (důstojně): *My se budeme taky brát!* OTEC (zděšeně): *Cože?!* BlažPříl-21; MADLENKA: . . . Všecko si čteme spolu. Šejkspíra a Verneovky a Srpnovou neděli a Sexuální život v manželství. BABIČKA: *Cože?* BlažPříl-35 aj.

3.6253 V obou typech doplňovacích otázek se na vyjadřování emocionálních odstínů mohou podílet také částice. Užívá se tu nejčastěji částic *pak* a *že*. Obě se většinou spojují s tázacím zájmenem nebo příslovcem v jedno slovo. V užití těchto částic se projevuje dost výrazný rozdíl.

3.62531 Částice *pak* se klade převážně ve skutečných doplňovacích otázkách, jsou-li zabarveny citově. Částice *že* je v tomto typu neobvyklá. Srovnej např.:

Copak to nesete?; „*Copak chcete?*“ zabručel na ně u dveří domácí pán. Olb-A20; SOVA: *Poslyšte, pročpak opravdu odešel profesor Karlach z té přednášky?* DaUm-9; MÁRY: *Bože, to mám paměť, kdepak je ten patokář?* ŠNa-11; *Kdypak k nám zas přijdete, co?* aj.

3.62532 V doplňovacích otázkách, které jsou výrazem podivu nad neočekávaným nebo překvapujícím sdělením, klade se naopak obvykle částice *že*.¹²¹ Srovnej např.:

A: *Řekl mi to tvůj bratr.* B: *Kdože ti to řekl?;* KÁŤA: . . . A já jsem mu říkala, že ty jsi úplně neškodný táta a že vás dám klidně dohromady. KARLACH: *Co žes mu říkala?!* DaUm-78; MÁRY: *Naše děvčata nejsou jako ta ostatní. O vdávání nechtějí ani slyšet.* VOSTRÝ (překvapen): *Cože pravíte?* ŠNa-21; A: *Stalo se to dnes v noci.* B: *Kdyže se to stalo?!* aj.

3.6254 K citově motivované záměně modu v doplňovacích otázkách nedochází. Ani kondicionál, který se v nich místo indikativu někdy klade, nebývá zpravidla podmíněn jen emocionálně. Vyjadřuje podobně jako v oznamovacích větách především různé modální odstíny nereálného děje.

3.62541 Ve spojení s modálním slovesem *moci* vyjadřuje nejčastěji neplnou jistotu mluvčího: sloveso *moci* je lexikálním výrazem tohoto významového odstínu a kondicionál výrazem mluvnickým. Běží o otázky typu: *Kdo by to mohl být?* Lze je transformovat do indikativu; odstín nejistoty je pak ovšem vyjádřen jen lexikálně, a to buď slovesem *moci*, nebo s ním synonymním modálním adverbium *asi*: *Kdo to může být? // Kdo to asi je?*

¹²¹ Oba typy doplňovacích otázek se tedy od sebe liší nejen různými intonacemi, ale poměrně výrazně také rozdílným užitím částic *-pak* a *-že*.

3.62542 Jindy se kondicionálně vyjadřuje otázka, zda adresát může nebo chce vykonat nějaký děj. Jde o věty typu: *Kdo z vás by mi s tím pomohl?* Konkrétní významový odstín vyplývá tu ze situace, lze ho však vyjádřit i lexikálně modálními slovesy *moci* nebo *chtíti*: *Kdo z vás by mi s tím mohl pomoci? // Kdo z vás by mi s tím chtěl pomoci?*

3.62543 Silnější emocionální zabarvení má kondicionál v tzv. otázkách deliberativních. Je tu výrazem rozpaků nebo pochybností mluvčího, které se týkají volby vhodného předmětu nebo okolnosti při realizaci nějakého děje. Děj je mluvčím pocítován často jako nutný nebo záhodný. Srovnej např.: LOUKOTOVÁ (hledá v kredenci): *Co já bych tomu Čendovi jenom poslala?* CachPev-10; *Kam bych to jenom schoval?* aj.

Významový odstín nutnosti, povinnosti atd. se tu často vyjadřuje lexikálně modálním slovesem *míti*: *Co bych mu jenom měla poslat?* aj.

3.62544 Patrně nejvíce je užití kondicionálu citově podmíněno v replikových doplňovacích otázkách, jimiž mluvčí místo přímé odpovědi vyhýbavě reaguje na nějaký pro něho nepříjemný dotaz. Jsou to otázky následujícího typu:

MIXOVÁ: ... Poslyšte, Jirko, co se tu o mně povídá? JIRKA: Co? ... *Co by se povídalo?* HruSrp-19; OTEC: Kde jsou ti dva? BABIČKA: *Kde by byli?* Budou nosit čaj. BlažPříl-19; SBÍRAL: Napadlo mě: Kde byl ten večer váš Luděk? SBÍRALOVÁ: ... *Kde by byl?* U mne v pokoji. ŘeJ-60; MIXOVÁ: Večer? Kdoví, co bude večer! POŠTMÍSTR: *Co by bylo?* HruSrp-17; A: Kdes byla celé odpoledne? B: *Kde bych byla?* aj.

V tomto typu doplňovacích otázek je konkrétní významová složka kondicionálu nejméně zřetelná; svědčí o tom mimo jiné i to, že je obtížné nahradit jej vhodným synonymickým prostředkem lexikálním.

3.62555 Silně citově zabarvené doplňovací otázky uvozené zájmenným adverbium *proč* stávají se vyjádřením volního postoje mluvčího, tj. nabývají povahy vět výzvových. Tázací *proč* v nich bývá v živém hovorovém jazyce často nahrazováno synonymním *co*. Intonační centrum bývá v těchto otázkách umístěno častěji na jiném taktu než na tázacím slově. Srovnej např.:

Proč se s ním bavíš!?; LUDĚK: *Co mi tu brečíš jako koza?* ŘeJ-22; OTEC: *Proč nedáš pozor!* ČapM-55; JINDROVÁ: *Jak to — my? Tak to ne!* (Nedomovi) *Proč ty mlčíš jako svatý na podstavci?* CachPev-69; SOVA: *Co na mě všichni hned s takovou artilerií!?* CachUm-11; SBÍRALOVÁ (se uchytil, nevráživě): *Pořád sem courá... Co sem leze...?* ŘeJ-27; VRCHNÍ: *Nes to, kam to máš nést, co tu okouníš?* DaUm-17 aj.

3.62551 K imperativní platnosti směřují také citově zabarvené doplňovací otázky s *jak*. Jejich emocionální stránka bývá často zvýrazněná částicí *to*. Jde o otázky typu *Jak to mluvíš!?*; *Jak to sedíš!?*; *Jak se to chováte?* aj.

3.626 Citově podbarvené bývají také všechny otázky s postponovanou částicí typu *Půjdete také, ne?* Jsou zajímavé z hlediska formálního tím, že tázací forma je tu rozložena: vlastní obsahové jádro otázky (*půjdete také*) je uzavřeno nikoli antikadencí, ale kadencí jako věta oznamovací, a tázací intonace — antikadence — se pak realizuje zvlášť (odděleně) na částici (*ne*).

Z vyložené povahy otázek zjišťovacích vyplývá, že v nich může být užito částice *ano* (*Půjdete také, ano?*), částice *ne* (*Půjdete také, ne?*) nebo částice *že* (*Půjdete také, že?*). V hovorovém jazyce se tu klade i částice *co* (*Půjdete také, co?*) Hlavní funkci těchto částic je třeba vidět v tom, že vytvářejí minimální jazykový podklad, na kterém je možno realizovat tázací intonaci. O tom svědčí i to, že jejich výběr je takřka libovolný.

Zajímavá je po této stránce situace v otázkách doplňovacích. Tu se vyskytuje pravidlem jen částice *co* bez ohledu na to, jakým tázacím slovem je otázka uvozena: *Kdo tam byl, co?*, *Kdy půjdeme domů, co?* *S kým to mluvil, co?* aj. I to ukazuje, že částice slouží především jako jazykový podklad pro realizaci příslušné intonace.

3.63 Věty rozkazovací

Také ve větách imperativních se citové zaujetí mluvčího velmi často projevuje aktualizacemi v jejich modální stavbě. Základní výpovědní forma těchto vět imperativ + bezpříznaková konkluzivní kadence (viz podrobně v 3.133) se při tom obměňuje v obou složkách. Mimo to dochází i v tomto typu vět k emocionálně motivovanému využívání částic a kladu a záporu.

3.631 Nejběžnějším výrazem citového postoje je i zde příznaková (zvolací) konkluzivní kadence. V psaném jazyce se naznačuje vykřičníkem. Např.

Pojďte se mnou. × *Pojďte se mnou!*

$$\begin{array}{ccccccc} & & & & & & \underline{1} \\ - & - & & - & - & & \\ & & \underline{1} & & & & \\ & & & - & & & \end{array}$$

3.632 Často dochází v imperativních větách k citově motivované aktualizaci v oblasti slovesného modu. Bývá vždy provázena užitím příznakové podoby kadence.

3.6321 Běžně se v citových větách rozkazovacích užívá místo imperativu citově motivovaného indikativu. Proti citově neutrální formě rozkazovacích vět imperativ + konkluzivní kadence (např. *Pojď se mnou ven.*) dostáváme tak formu citovou

indikativ + příznaková konkluzivní kadence

Např.: *Půjdeš se mnou ven!*

Jiné příklady:

Kociánová (jde ke dveřím do jeho pokoje a dokořán je otevře): *Běžte si do toho svého hamepju ... A ty zůstaň u mne!* PavLab-67; Kavalírová: *... Jdeš spát! Že zavolám mámu!* PavČer-73; Sbírál (popadne Luďka za límec kabátu): *A teď příznáš barvu, neřáde!* ŘeJ-69; Kapička (se vzpamatuje): *Tady si sedneš a budeš pít!* ŠNa-63; Petr (k němu): *Vy budete sedět a mlčet, ano? S tím pomačkaným obličejem!* BlažTře-62; *Zítřa přijdeš včas! Okamžitě mu to vrátíš! Lehneš!* aj.

3.63211 Velmi často je v takových případech spojena s transpozicí slovesného modu transpozice v intonaci: výpověď mívá intonaci otázkovou (antikadenci):

<i>Lehneš!</i>	<i>Mlčíte!</i>
$\frac{\underline{1}}{C} \bar{D}$	$\frac{\underline{1}}{C} \underline{\bar{D}}$

Důležité je to, že intonační centrum v nich bývá umístěno na slovese, které zpravidla stojí na začátku výpovědi. Jde o výpovědi se silnou emocionální složkou. Srovnej např.:

Budeš potichu!? // *Budeš potichu!?*
 \bar{D} \bar{x} \bar{x} \bar{x} \bar{D}
 $\frac{1}{C}$ \bar{x} \bar{x} \bar{x} $\frac{1}{C}$

Přenesením intonačního centra na poslední takt ztrácí výpověď imperativní povahu a s ní přirozeně i emocionální zabarvení; stává se z ní ryzí věta tázací. Srovnej:

Budeš potichu? // *Budeš potichu?*
 \bar{A} \bar{B} \bar{D} \bar{x} \bar{D}
 \bar{A} \bar{B} \bar{A} \bar{B}
 $\frac{1}{C}$ \bar{x} $\frac{1}{C}$

Kdyby v našem případě došlo k převrácení slovosledu tak, že by výpověď začínala slovem *potichu*, pak by při imperativní platnosti mohla mít jen příznakovou konkluzivní kadenci, nikoli antikadenci, a to s intonačním centrem na slově prvním nebo na slově druhém podle toho, co chce mluvit v závislosti na kontextu zdůraznit. Srovnej:

Potichu budeš! // *Potichu budeš!*
 $\frac{1}{C}$ \bar{A} \bar{B} $\frac{1}{C}$ \bar{D}

V živém mluveném jazyce nejsou případy citových imperativních vět s indikativem a s některou variantou antikadenciho melodického průběhu nijak ojedinělé. Např.:

Sedneš!?; *Jdete od toho?!* // *Jdete od toho?!*
 $\frac{1}{C}$ $\frac{1}{C}$ \bar{x} \bar{x} \bar{x} $\frac{1}{C}$ \bar{x} \bar{x} \bar{x}

Na dvorku se rozštěkal pes. „*Mlčíš, potvoro!*“ Otč.

\bar{x} \bar{x} \bar{x} \bar{x}
 $\frac{1}{C}$

3.63212 Emocionálně zabarvené bývá také užití indikativu místo opisného imperativu pro 3. osobu. Srovnej např.: *Žádný neopisuje!*; *Všichni stojí rovně a nikdo se nehýbe!*; ТАТІНЕК: *Ticho bude! Klidně mluv, nikdo ani necekne!* BlažTře-

3.6322 Často se v citových imperativních větách užívá opisu *at* s indikativem i pro osobu jinou než třetí. Srovnej např.:

At se tam slušně chováte!; MÁRY: *A to vám povídám, at se mi před ní nehádáte!* ŠNa-10; MÁRY (k dcerám): *A vy at jste k němu roztomilé.* ŠNa-9; ZDENA (stroze): *Neplet se do řeči dospělým. Copak je to! Už at jsi doma!* PavČer-23; MATKA: *Tonihó nechte. A už at vás tady nevidím!* ČapM-28 aj.

3.6323 Patří sem i užití infinitivu (tj. způsobu neurčitého) místo imperativu. Tyto imperativní věty mají obvykle výraznou příznakovou (zvolací) kadenci. Srovnej např.:

„Počkat!“ vykřikl Strnad a obrátil se k závodnímu. Otč.; „*Zastavit! Zastavit!* Soudruzi! Dělnický dům byl obsazen policií! *Nikdo neodcházet domů!*“ OlbA-229; TRUNC (za scénou): *Vyklidit budovu!*... Stávkový výbor rozpuštěn! CachPev-59; LOUKOTA: Bobši, Edo! *Sehnat rychle lidí!* CachPev-59; *A přijít včas dom!* aj.

3.6324 Často se v citových větách rozkazovacích klade kondicionál. Jako v jiných typech vět není to ovšem ani zde ryzí prostředek emcionality; v imperativních větách má kondicionál obvykle významový odstín přací.

3.63241 Výhružný zákaz vyjadřují rozkazovací věty s *ne* + kondicionál s *a*. Srovnej např.: *Ne abys to rozbil!*; *Ne abyste se zas bili!*; *Ne abys tam zlobil!*; *Ne abychom vás museli napomínat!* aj.

Zřídka se klade jen pouhý kondicionál s *a* bez záporové částice. Např.: KAPIČKA: *No proto!*... *Aby ses jich ještě zastávala!* CachMo-13.

3.63242 Zdvořilostní rozkaz (vyhídnutí) se vyjadřuje užitím kondicionálu modálních sloves. Výpovědi přitom mají většinou konkluzivní kadenci nepříznakovou. Srovnej např.: *Na to byste mohl upozornit v diskusi.*; *To bys mohl napsat hned.*; *S tím byste nás měl seznámit* aj.

3.633 Poměrně omezeně se v rozkazovacích větách užívá k vyjádření emocionálního odstínu citových částic.¹²² Povahy citových částic nabývají zejména *pak*, *jen* a *jenom*. Srovnej např.:

Pak mu o tom neříkejte!; KODEŠOVÁ (zaujme proti ní bojový postoj a zarazí jí řeč): *Jen se na nás nevytahuj, milostivá!* NeV-4; VACHOVÁ: *Jen at se těm svým harantům podívají na zadek!* HruSrp-7; *Jenom si s ním nic nezačíněj!*; *Jen mu to řekni!* aj.

3.634 V emocionálně zabarvených větách rozkazovacích se výrazně uplatňuje také citový klad a zápor. Často se v nich kladou částice *pak*, *jen* (*jenom*) nebo *ještě*.

3.6341 Imperativní věty s kladným slovesem a se zvolací intonací mívají povahu silně citově zabarveného zákazu. Srovnej např.: *Jen se opovaž přijít pozdě!*; *Pak tam zlobte!*; *Pak se zas bijte!*; *Tak běž se proběhnout!*; *A zamaž si ten nový plášť!*; *Pak to zapomeň v kapse!*; *Potom se div, že ty děti nedbají na pořádek!* BlažPříl-3; PROFESOR: *Mlčte, osobo! Ještě vy trapte!* ČapL-52; LOUKOTOVÁ: *Vysmívej se jí ještě, že ti pomáhá!* CachPev-13; Souša: *Ještě se směj, dacane!* NeV-7; *Zkus se mě dotknout!* aj.

3.6342 Se záporným slovesem vyjadřují naopak silný (výhružný) příkaz. Srovnej např.: *Pak tu polévku nesněž!*; *Pak mu to nevrat!*; *Jen si to nesprav!*; *Jenom si po sobě neuklidíte!* aj.

¹²² Za citové částice nepovažujeme např. *tož*, *tak* apod. například ve větách *tož mu to řekni!* *tak už jez!* Jsou to částice s funkcí navazovací a kontaktovou. Běžně se kladou částice ve spojení s citovým užitím kladu a záporu (viz 3.634).

3.64 Věty práci

Přací věty jsou vždy citově zabarvené. Výrazem toho je jejich příznaková (zvolací) konkluzivní kadence. Nelze tu tedy jako v ostatních typech vět stanovit citově neutrální výpovědní schéma a proti němu klást formy vzniklé aktualizací různých složek tohoto schématu.

Je ovšem možno stanovit obecný model pracích vět. Bylo to učiněno v 3.134. Zdá se, že se tento model v češtině nejčastěji realizuje v typu *kěž* + indikativ nebo kondicionál + stoupavě klesavá konkluzivní kadence (např. *Kěž se vám nic nestane!* / (*Kěž by se vám nic nestalo!*) nebo v typu *ať* + indikativ + stoupavě klesavá konkluzivní kadence (např. *Ať se vám nic nestane!*)

Na tomto pozadí je do jisté míry možno posuzovat silněji citově zabarvené přací věty a zkoumat další specifické prostředky tohoto zabarvení.

3.641 Větší citové zaujetí mluvčího se v pracích větách projevuje nezřídka ve zpomalení tempa. Přitom obvykle dochází k tomu, že se jednotlivé taktové přízvuky zvýrazňují, a výpověď jako by tím dostávala dvě nebo i více intonačních center. Nejde však o skutečná intonační centra; i takové přací věty mají intonační centrum jen jedno, bývá umístěno na přací částici. Při pomalé výslovnosti vystoupí jen do popředí přízvuky jednotlivých taktů neboli dojde k zvýraznění taktové segmentace výpovědi. Srovnej např.:

Kěž bych ho byl | poznal už | dříve!

3.642 Emocionálně příznakovým prostředkem je užití infinitivu v pracích větách. Nemí to však jen prostředek citovosti, neboť vnáší do výpovědi modální odstín možnosti. Je to dobře vidět z toho, že jeho synonymickým ekvivalentem není obvykle jen prostý kondicionál daného slovesa plnovýznamového, nýbrž kondicionál modálního slovesa *moci* + infinitiv slovesa plnovýznamového. Např.: *Tak si zajet do Itálie!* (= *Kěž bych si tak mohl zajet do Itálie.*)

V rámci této opozice však bývá užití infinitivu emocionálně příznakovým členem. Srovnej další doklady:

Žít zde celý život!; Spát, jít se aspoň vyspat!; Nemít tak žádné starosti!; FIDRHEL (drtí pěstě): ... *Mít jen možnost to napravit, tu nejmenší možnost!* CachPev-76; STIBOR: *Držet tě za ruku, hladit vlasy, líbat...* KoTa-9 aj.

3.643 Rozdílná intenzita i kvalita citového zabarvení pracích vět se snad nejvýrazněji odráží v užívání různých částic nebo částicových komponentů těsně spjatých se slovesným modem. Některé příklady:

Aby se mu nic nestalo!; Aby už byl konec!; PROFESOR: *Kdybych jen tu měl židli!* ČapL-48; MIXOVÁ: *Kdyby se aspoň uněli oblíknout!* HruSrp-19; OTEC: *Kdybychom mohli někoho přivolat!* ČapM-55; AKSAMITOVÁ: ... *Kdyby aspoň lístek nechal!* CachPev-6; MATKA: *Jen aby se nic nestalo Petrovi!* ČapM-53; VOSTRÝ (jenž je taktěz s úsměvem pozoroval, k Máry): *Jen aby nezačal ze staré známosti také sbírat housenky a chytat motýly.* ŠNa-39; MIXOVÁ: *Jen kdyby to nebylo nic s Pétou.* HruSrp-12; KAPÍČKA (kurážněji): *Ať žije!* — *Ale jen kdyby nebylo těch housenek.* ŠNa-60 aj.

Neživá je v dnešním spisovném jazyce přací částice *bodejt*. Dochovala se v práci platnosti většinou jen ve frazeologismech pocitovaných nezřídka jako lidové; např.: *Bodejt by tě husa kopl!; Bodejt by ho čert sebral!* aj.

Poměrně živá je však tato částice dosud v konstrukcích, které ztratily práci platnost a vyjadřují jen důrazné tvrzení nebo popření něčeho. Viz 3.6182.

3.65 Stanovením základních typů citově motivovaných aktualizací v oblasti modální stavby výpovědi nejsou přirozeně vyčerpány všechny jejich jednotlivé varianty a zejména ne všechny možné kombinace těchto variant. Těch je jistě více, než jsme mohli v této práci uvést. O to nám však ani nešlo. Záměrně jsme soustředili pozornost na zachycení typů v jejich vztahu k neutrálnímu pozadí a pokusili jsme se upozornit na jejich základní kombinace. Přitom jsme se snažili postihnout i jejich vzájemnou vázanost a podmíněnost systémovou, která ovšem je přirozeně v rovině promluvy značně složitá, komplikovaná a také modifikovaná ryze řečovými faktory. Proto odkrytí této vázanosti, předpokládající značnou míru zobecnění s vyloučením právě faktorů ryze řečových (zvl. individuálně řečových), není zatím možné bez jistého zjednodušení a schematizace.

Nebylo také zatím možno přihlédnout ke stylistickému zařazení jednotlivých aktualizací a jejich prostředků v analyzovaných typech. Lze jen obecně říci, že mnohé z těchto aktualizací mají povahu prostředků jazyka hovorového. To ostatně platí obecně o značné míře expresivních prostředků vůbec, a je to v souladu s tím, že expresivní funkce je převážně omezena na oblast projevů mluvených.

3.7 AKTUALIZACE V ROVINĚ IV

Také v rovině aktuálního větného členění dochází při citovém zaujetí mluvčího k různým aktualizacím, při kterých se obměňuje a modifikuje základní (nepříznakový) způsob realizace významové výstavby v jednotlivých typech výpovědi.

Funkce mnoha z nich záleží v tom, že jsou to prostředky umožňující mluvčímu zdůraznit některou část jádrové nebo základové složky promluvy, vyzvednout její důležitost, významovou závažnost vzhledem ke kontextu.¹²³ Převládá tedy často u těchto aktualizací funkce komunikativní nad složkou expresivní.

To je dosti podstatný rozdíl proti aktualizacím v rovině modální výstavby (viz 3.6), které jsou naopak v převážné většině motivovány především emocionálně. I ty se někdy chápou jako jistý druh důrazu. Mathesius jeho funkci vymezuje jako „výraz charakteristického postoje mluvčího k celkovému obsahu pronášené věty“ a toto obecné vymezení dále konkretizuje tak, že tu může jít „o důrazné tvrzení, kterým uplatňujeme své přesvědčení proti projeveným nebo možným pochybnostem, o důtklivé vybidnutí, kterým chceme proti odporu nebo neochotě vymoci poslušnost svému rozhodnutí, nebo o naléhavou otázku, na kterou netrpělivě čekáme odpověď.“¹²⁴

Daneš přímo říká o funkci tohoto druhu emfáze, že je „převážně expresivního rázu a citově zabarvená...“, a proto stojí mimo rámec jeho zkoumání.¹²⁵

Avšak ani první typ emfáze, tj. tzv. důraz vytykákový, třebaže patří „do oblasti jazykové funkce sdělovací“, nebývá prost prvků emocionálních.

¹²³ Podstatu důrazu (emfáze) vložil u nás zvláště V. Mathesius v známé stati *Zesílení a zdůraznění jako jevy jazykové*, *Čeština a obecný jazykozpyt*, Praha 1947, str. 218 n. Ukázal, že emfáze má dvě funkce; první z nich (tj. právě ta, která je předmětem naší pozornosti) záleží v tom, že důraz „odstíněním relativní důležitosti větných členů přispívá k aktuálnímu členění větného obsahu vzhledem ke kontextu.“ Upozornil také na nejdůležitější prostředky emfáze, tj. na zvukový důraz a na slovosled. Mathesiovy podněty podrobně rozpracoval a zpřesnil Fr. Daneš v citované práci, zejména v kapitole *Aktualizovaná podoba výpovědi*. *Vytykáání*. (str. 72—95). Rozebral tu jako prostředky vytykávého důrazu zejména přesun intonačních center ve výpovědi, využití příznakové podoby kadence a slovoslednou inverzi, ukázal na jejich vzájemnou vázanost a míru uplatnění. Všechny jeho výklady jsou přesvědčivým důkazem Mathesiova tvrzení, že tento typ emfáze „přispívá k aktuálnímu členění“, že je to jev roviny významové výstavby výpovědi. V podstatě ke stejným závěrům dospěl i F. Miko v studii *K emfaticko-emocionální stránce vety v spisovnej slovenčine*, *Jazykovedný časopis*, 1958, str. 3—21. „Preto sa realizuje dôraz vždy „na“ významovom členení, ale v tomto rámci, ako sme uvedli, teda v rámci „nového“, uplatňuje dôraz samostatnú kategóriu „dôležitého“, „naléhavého“. (str. 9).

¹²⁴ Viz op. cit., str. 218—219.

¹²⁵ Viz op. cit., str. 172.

Trávníček vůbec chápe tento důraz jako jev povahy emocionální,¹²⁶ i když se v jeho rámci snaží dále diferencovat mezi důrazem s převahou funkce expresivní („důraz citový“) a důrazem s převládajícím úkonem sdělným („důraz vytýkavý“).

Proti tomu vyzvedl v polemice s Trávníčkem Fr. Daneš v duchu pojetí Mathesiova to, že nepokládá důraz za činitele povahy citové („jeho podstatou je odstínování významové.“)¹²⁷ V podstatě stejné stanovisko zastává i ve své knižní práci o intonaci, tj. klade na první místo sdělovací funkci vytýkavého důrazu, avšak připouští, že „prvky expresivní, potenciálně přítomné v každém projevu, tu bývají často zřetelné“.¹²⁸

Na těsnější sepětí emfáze s emocionalitou ukazuje citovaná studie Fr. Mika, třebaže i on při posuzování základní funkce vytýkavého důrazu vychází z pojetí V. Mathesia. Doprovodný prvek citový, citová účast mluvčího při zdůrazňování různých částí promluvy se tu však připomíná velmi často.¹²⁹

Zkoumání vytýkavého důrazu a analýza jeho prostředků, které vždy představují jistou aktualizaci základního (neutrálního) způsobu realizace aktuálního členění výpovědi, dává za pravdu pojetí Mathesiově: tento typ důrazu umožňuje relativně odstínit důležitost částí výpovědi, a náleží proto svou podstatou do oblasti sdělovací, nikoli ryze expresivní.

Na druhé straně je však nesporné, že vytýkavý důraz bývá často spjat s citovým zaujetím mluvčího, že emocionální prvek tu bývá často přítomen.

Způsob a intenzita uplatnění citové složky při vytýkavém důrazu jsou v konkrétních případech natolik rozdílné, že lze skutečně někdy mluvit o důrazu „citovém“, tj. o důrazu se silnou emocionální složkou, a o důrazu „necitovém“, tj. o emfázi s minimální citovou náplní.

Intenzita citového vzrušení mluvčího má do jisté míry vliv i na volbu prostředků, kterými se důraz realizuje. Jinak řečeno, různé druhy aktualizací v rovině výstavby funkční perspektivy bývají v různé míře citově zabarveny.

Prostředků k zdůrazňování různých částí výpovědi není málo. Patří mezi ně vedle nejčastěji uváděného prostředku zvukového (tj. přemísťování intonačních center) a slovosledné inverze také zdůrazňování pomocí vytýkacích částic, dále opakování částí výpovědi a jejich osamostatňování; zvláštní postavení mezi těmito aktualizacemi má tzv. dodatkové zpřesňování jádrové složky výpovědi.

Často se pomocí některé z uvedených aktualizací zdůrazňuje ve výpovědi právě slovo nebo výraz expresivní. Tak se tyto prostředky stávají spolu se zvláštním (neobvyklým) hláskovým a slovtvorným skladem slova formálními designátory jejich emocionálního zabarvení, ba u slov s tzv. expresivitou adherentní jsou to často vnější designátory jedině (viz 3.41).

Všechny zmíněné okolnosti nás vedou k tomu, abychom vytýkavý důraz a jeho prostředky zahrnuji do rámce této práce; neztrácíme přitom ovšem ze zřetele to, že emfáze náleží do oblasti prostředků se základní funkcí sdělovací a že citová

¹²⁶ Srovnej jeho definici důrazu: „Důrazem rozumím citový nebo vzruchový vztah mluvčího k větě, tj. dílem nějaké citové zaujetí, rozpoložení mluvčího k obsahu věty nebo k některé její části, jistou náladu mluvčího, dílem jisté vzrušení, za kterého mluvčí větu vyslovuje, které v něm vzbuzuje obsah věty nebo některá její část. *Mluvnice spisovné češtiny I*, Praha 1949, str. 179.

¹²⁷ Viz NŘ 27, 1954, str. 303.

¹²⁸ Viz op. cit., str. 72.

¹²⁹ Viz např. op. cit., str. 16—17.

stránka ji jenom často doprovází, vystupujíc v jednotlivých typech aktualizací ba v jednotlivých případech více méně zřetelně do popředí.¹³⁰

3.71 Tzv. subjektivní slovosled

Jak vyložil V. Mathesius, je tzv. pořad subjektivní, tj. antepozice jádrové části výpovědi před východiskem (J + V), častým prostředkem „zvláštního důrazu“, který se tím jádru výpovědi dodává.¹³¹

Tato forma zdůraznění bývá většinou spjata s emocionálním zaujetím mluvčího, ba nezdíka jde vůbec o důraz citově podmíněný.

Slovosledná in verze se ovšem může uplatnit jako aktualizací výstavbový postup přirozeně jen v takových typech výpovědí, v nichž postupem nepříznačným a z našeho hlediska citově neutrálním je tzv. slovosled objektivní. To se týká především vět oznamovacích, rozkazovacích a z části i zjišťovacích otázek.

Při této aktualizaci se vždy zároveň výrazně uplatňují také prostředky zvukové. Jádro výpovědi je i v těchto případech nositelem větného přízvuku (výpovědního intonačního centra); ten bývá ještě zesílen citovým zaujetím a nabývá povahy tzv. zvukového důrazu.

Výpovědi s anteponovaným jádrem bývají zpravidla zvolací, tj. mají příznačnou konkluzivní kadenci: slabika s větným přízvukem je nejvyšší a ostatní slabiky za ní klesají až k dolní hranici hlasové. Např.:

Celý život jsem čekal na tuto příležitost!

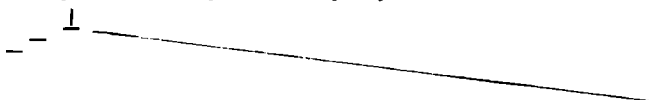
Mimo to, jak postřehl Fr. Daneš, dochází při antepozici jádra před východiskem k setření všech úsekových předělů, tedy i předělu, který by byl při objektivním slovosledu V + J mezi východiskem a jádrem; vzniká jeden nečleněný, „dlouhý“ úsek.¹³² Např.:

¹³⁰ Jednotlivým prostředkům důrazu byla u nás věnována pozornost v různé míře. Nejlépe byly dosud zásluhou Danešových popsaný jako prostředky důrazu a) deautomatizace polohy intonačních center, b) využití příznačových podob kadence, c) aktualizace povahy slovosledné. Pozornost byla věnována také opakování částí výpovědi, avšak především jako prostředku intenzifikačnímu (viz 3.751). Psalo se také o osamostatňování částí výpovědi, zejména o tzv. dodatkovém připojování, ale protože se tento jev chápal většinou jako aktualizace v rovině mluvnické stavby věty a jednotlivé případy se interpretovaly sémanticky, zůstala dosud vcelku neobjasněna podstata a funkce tohoto jevu, jakož i funkční a formální rozdíly mezi osamostatňováním východiskových složek výpovědi a dodatkovým zpřesňováním jejího jádra (viz 9.7442).

Vzhledem k tomu, že jednotlivé prostředky vytýkávého důrazu byly zpracovány v nestejně míře a s nestejnými výsledky, nevěnujeme v této práci všem aktualizacím stejnou pozornost. Podrobněji se zabýváme jen těmi, které podle našeho názoru nebyly dosud objasněny dostatečně nebo které byly vykládány ze stanoviska jiného, než je naše. Ostatních aktualizací si všimáme jen v přehledu, využívajícíe přitom plně výsledků, k nimž dospěli jiní badatelé. Jde zejména o důraz realizovaný změnami slovoslednými a přesunem intonačního centra.

¹³¹ Viz V. Mathesius, *O tak zvaném aktuálním členění větném*, Čestina a obecný jazykozpyt, Praha 1947, str. 241.

¹³² Viz Fr. Daneš, op. cit.; str. 29.

Tatáž výpověď s pořádkem objektivním by byla v promluvě rozčleněna nejméně na dva, nebo i na tři větné úseky; srovnej:

K jeho revolučnímu odkazu // se bojovně hlásily / celé generace.

3.711 Pokusíme-li se dále analyzovat konkrétní způsob uplatnění jednotlivých prostředků v daném typu důrazu, dospíváme pro věty oznamovací k tomuto závěru: sama antepozice jádrové složky před východiskem výpovědi bývá obvykle motivována emocionálně; je to pochopitelné, neboť mluvčí při silném citovém zaujetí vysloví napřed zpravidla to nejzávažnější, co mu nejvíce tane na mysli, a pak teprve eventuálně dodává okolnosti z jeho hlediska méně důležité, případně zřejmé z kontextu nebo situace projevu. Jde tu tedy o psychologicky motivované postavení jádra před východiskem, a právě proto se nepocituje jako neústrojnost nebo slohová neobratnost.

Zesílený větný přízvuk spolu s příznakovou konkluzivní kadencí slouží pak jako vlastní prostředky vytýkavého důrazu, tj. k „relativnímu odstínění důležitosti“ jádrové složky nebo její části vzhledem k ostatnímu kontextu.

Setření úsekových předělů je jen důsledek přesunutí intonačního centra na začátek výpovědi spolu s jádrovou částí.

Na emocionální podmíněnost slovosledné inverze zřetelně ukazují např. následující doklady. Srovnej:

Především klid chi mít při této práci!; Laca (hrozivě): Jenom se odvažte se jí dotknout! Život vás to bude stát! Pěstí vás dobiju! PreisPa-49; Ženský hlas (ječí): Nádeníka z tebe udělali! Prachsprostého nádeníka. Kouska citu v tobě nezbylo... ŘeJ-10; PROFESOR: Ne, holenu! Myslíte, že беру vážně vaše hadry na hlavě? Nebo vaši lásku či co? Kejkle jsou to! ČapL-47 aj.

3.712 V podstatě stejnou funkci jako ve větách oznamovacích má antepozice jádrové složky ve větách imperativních. Srovnej např.:

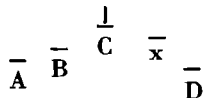
Sem polož tu knihu!; Perem napiš ten životopis!; Zadem s ním jděte — pryč! CachPev-32; Vyflákej se na tu blbou humanitu! OlbA-23 aj.

3.713 Už jsme upozornili na to, že v otázkách doplňovacích stává tázaací slovo pravidlem na začátku výpovědi, třebaže náleží obvykle k jádrové složce, ba často bývá dokonce přímo jejím centrem (viz 3.1413). Začátkové postavení tázaacího slova není ovšem dáno jeho závažností (důležitostí) kontextovou, nýbrž tím, že zastává v modálním schématu tohoto druhu otázek funkci obsahové částice (tj. signalizuje tázaací ráz výpovědi). Subjektivní pořádek je tedy v doplňovacích otázkách slovosledným schématem obvyklým, neutrálním. Toto schéma může být aktualizováno dvěma způsoby:

3.7131 Je-li tázaací slovo centrem jádrové složky, klade se v mluveném jazyce nejednou na konec výpovědi, tj. na místo, které je pro postavení jádrového centra „vyhrazeno“. Jde o případy tohoto typu:

A: *Musím s tím jet do Prahy.* B: *A pojeděš tam kdy?*

A: *Zítřej pojedu do Prahy.* B: *A budeš tam jak dlouho?*

Často se klade tázací slovo na konec výpovědi v těchto případech:

Teď tedy půjdeme do kavárny. A potom půjdeme kam?

Koncové postavení tázacího slova zde není dáno jen jeho závažností, nýbrž také konstrukčně vzhledem k první větě: z porovnání obou vět totiž vyplývá, že jsou v nich postaveny do protikladu výrazy *teď* × *potom* a výrazy *do kavárny* × *kam*; a protože v první větě je výraz *do kavárny* na konci, tíhne tam v mluveném projevu přirozeně i kontrastující výraz *kam* z věty druhé.

3.7132 K jinému typu slovosledné aktualizace v doplňovacích otázkách dochází tehdy, je-li centrem jádra jiné slovo než tázací. Neutrální je tu slovosled s centrem jádra na konci výpovědi. Např.:

A. *Teď půjdu na poštu a potom si zaskočím do knihovny.*

B. *A kdy napíšeš ten dopis?*

— — — — — $\frac{1}{A} \frac{1}{B} \frac{1}{C} \frac{1}{D}$

V daném případě má tedy tázací věta slovosled podobný objektivnímu slovoslednému schématu ve větách oznamovacích nebo rozkazovacích. Je tu proto možná slovosledná inverze s emfaticko-emocionálním zabarvením. Tázací slovo přitom má obvykle středovou pozici. Např.:

B. *A ten dopis kdy napíšeš?*

— — — — — $\frac{1}{C}$

3.714 K inverzi téhož typu dochází za stejných podmínek také ve větách přacích. Anteponované centrum jádra se přitom zdůrazňuje a výpověď má vždy silně vzrušený ráz. Přací částice — podobně jako tázací slovo v doplňovacích otázkách (viz 3.7131) — se při této inverzi přesouvá obvykle do středu výpovědi. Srov.:

Výpověď s obvyklým slovosledem:

Kdybych tak měl peníze!

— — — — — $\frac{1}{A} \frac{1}{B} \frac{1}{C} \frac{1}{x} \frac{1}{D}$

Výpověď s inverzním slovosledem:

Peníze kdybych tak měl!

$\frac{1}{C}$

V emocionálně zabarvených projevech mluvených je tato slovosledná inverze velmi častá: *matka kdyby to tak mohla vidět!; pršet aby už začalo!* aj.

3.715 Zvláštní pozornosti si zaslouží z našeho hlediska silně citově zabarvené konstrukce s anteponovaným jádrem výpovědi typu *Opravdu výtečná, ta dnešní večere!* Jak patrně, jde o výpovědi se sponovým predikátem. Při objektivním slovosledu by tedy měly podobu *Ta dnešní večere // je opravdu výtečná*. Jmennou složku přísudku, mající povahu jádra výpovědi, tvoří obvykle nějaké hodnotící adjektivum nebo substantivum, často expresivní. Citově motivovanou slovoslednou inverzí se toto jádro dostává na začátek výpovědi, spona se přitom obvykle vynechává a východisko výpovědi má charakter připojení dodatkového. Takové vysunutí jádrové složky výpovědi bývá ve francouzských publikacích výstižně charakterizováno termínem „la mise en relief.“^{132a} Na rozdíl od případů rozebíraných výše, v nichž při subjektivním slovosledu docházelo k stírání úsekového předělu mezi jádrovou a východiskovou částí, tady se tento předěl naopak prohlubuje, nabývá povahy úsekového předělu koncového. Srovnej ještě např.:

Správný chlap, ten váš ředitel!; Pašák, ten Jirka!; Ale příliš pomalé, to rozehrávání kotouče z vlastní třetiny! aj.

3.72 Zdůrazňování částí výpovědi uvnitř jádrové nebo základové složky

Tyto typy vytýkavého důrazu nebývají obligátně svázány se stránkou emocionální. Jde tu naopak obvykle o záměrné intelektuální vytčení některé části jádrové nebo východiskové složky výpovědi, nejednou s cílem postavit ji s něčím do kontrastu. Citová složka může ovšem tyto typy důrazu doprovázet a vskutku tomu tak v konkrétních případech bývá. Specifickou situaci představují případy, kdy zdůrazňovanou částí jádra nebo východiska výpovědi jsou slova a výrazy expresivní, tj. pojmenování obsahující ve svém lexikálním významu složku emocionální. Tu se jednotlivé prostředky vytýkavého důrazu jeví nejen jako nástroj vyzvednutí relativní důležitosti, závažnosti daného pojmenování, ale nabývají zároveň do jisté míry povahy vnějšího signálu jeho expresivity.

Jako prostředků ke zdůrazňování částí výpovědi uvnitř jádrové nebo základové složky se obvykle užívá

- a) přesunu větného nebo úsekového přízvuku (intonačního centra),
- b) vytýkacích částic a příslovcí,
- c) slovosledné inverze.

Při všech zmíněných aktualizacích mění se také obvykle intonace výpovědi nebo větného úseku: nepříznačkové typy melodie bývají nahrazeny příznakovými.

3.721 Přesunu větného nebo úsekového přízvuku jako prostředku zdůrazňování částí výpovědi věnoval u nás pozornost zvl. Fr. Daneš.¹³³ Také v cito-

^{132a} Viz např. M.—L. Müller—Hauser, *La mise en relief d'une idée en français moderne*, *Romanica Helvetica* 21, Genève-Zürich, 1943 nebo A. Henry, *Études des syntaxe expressive*, Paris 1960, str. 155 n.

¹³³ Viz op. cit., str. 72—82.

vané studii Fr. Mika je na zvukové prostředky realizace důrazu soustředěn hlavní zřetel.¹³⁴

Jde v podstatě o to, že v neaktualizované podobě výpovědi bývá větné nebo úsekové intonační centrum (přízvuk) automaticky umístěno na posledním taktu jádrového nebo východiskového úseku; tj. větný přízvuk je při objektivním slovosledu V + J automatizován na konci výpovědi, a tvoří-li i východisková část větný úsek, je rovněž na jejím posledním taktu umístěno intonační centrum, a to tzv. centrum (přízvuk) úsekové.

Chce-li mluvčí zdůraznit jinou část jádra nebo východiska (nikoli poslední takt), obvykle na ni větný nebo úsekový přízvuk přesune. Deautomatizace polohy přízvuku, tj. jeho přesunutí z koncového taktu jádrové nebo východiskové části na vytýkané slovo, je jedním z nejvýraznějších prostředků vytýkavého důrazu. Spolu s ní dochází zpravidla i ke změně v melodii: místo nepříznakových intonačních schémat se užívá variant příznakových. Srovnej např.:

Normální podoba výpovědi:

*Téměř všichni diskutující || zaujali k problémům /
zásadní stanovisko*

— — — | — — —

Výpověď je uzavřena normální (nepříznakovou) konkluzivní kadencí; větný přízvuk je umístěn na svém obvyklém místě, tj. na první slabice slova *stanovisko*, protože to je poslední takt jádra výpovědi.

Výpověď se zdůrazněným slovem *zásadní*:

*Téměř všichni diskutující ||
zaujali k problémům **zásadní** stanovisko*

— — — | — — —

Větný přízvuk je přesunut na první slabiku slova *zásadní*, neboť to se ve výpovědi zdůrazňuje; mimo to je věta uzavřena konkluzivní kadencí příznakovou.

3.7211 Analogickým způsobem lze zdůraznit např. také slovo *všichni*, které je částí úseku východiskového. Dochází přitom k přesunu úsekového přízvuku ze slova *diskutující* na slovo zdůrazňované a úsek má příznakovou polokadenci. Srovnej např.:

Normální podoba východiskového úseku:

Téměř všichni diskutující || zaujali...

— — — — | — — —

¹³⁴ Viz op. cit., str. 9n.

Aktualizovaná podoba východiskového úseku s přenesením intonačního centra na slovo **všichni**:

α) *Téměř všichni diskutující || zaujali...*

— — — — —
— — — — —
— — — — —

β) *Téměř všichni diskutující || zaujali...*

— — — — —
 — — — — —
— — — — —

3.7212 Z hlediska našeho tématu si zaslouží pozornosti zejména takové případy, kdy se intonační centrum přenáší na slovo expresivní. Už jsme se zmínili o tom, že tu deautomatizace polohy přízvuku nebývá jen prostředkem vytýkání, ale že vůbec signalizuje expresivitu výrazu, a to někdy právě spíše ji než kontextovou závažnost daného pojmenování. Dosvědčují to i některé z následujících dokladů:

O tom jeho případě se už kecá všude!; Copak to nevím? *Jistě máš ulité peníze!*; Co zítra? *Zítra mi to už bude houby platiné!*; Ještě nevylezla z baráku, *a čučí pořád v kuchyni aj.*

3.722 K vytýkání částí výpovědi, zvláště složek jádrových, slouží dále také tzv. vytýkací částice. Tento typ vytýkavého důrazu bývá spjat s emocionální složkou jen zřídka, pokud ovšem zdůrazňované slovo není samo expresivně zabarvené. V naší práci mu proto věnujeme jen okrajovou pozornost.

3.7221 V češtině se k vytýkání částí výpovědi užívá zejména částic *i* a *ani*. Částice *i* se klade ve větě kladné, částice *ani* ve větě záporné. Výpověď bývá i v těchto případech většinou intonačně uzavřena kadencí příznakovou. Srovnej např.:

Takový nápis by uviděl i slepý!; *Tomuto člověku nevěřím ani slovo!*; *Naši studenti se zúčastnili prací i v terénu!* apod.

3.7222 Vytýkacími částicemi lze zdůraznit i syntagmatické spojení jako celek. Větný přízvuk zůstává v těchto případech na posledním úsekovém taktu. Např.:

Na výzkumných úkolech katedry se podílejí i naši studenti!; *Tomuto člověku nevěřím ani jediné slovo!*; *Naši studenti se zúčastnili i prací v terénu!* apod.

3.7223 Chceme-li zdůraznit jen první část spojení, musíme na ni větný přízvuk přesunout. Např.: *Na výzkumných úkolech katedry se podílejí i naši studenti!*; *Tomuto člověku nevěřím ani jediné slovo!*; *Naši studenti se zúčastnili i prací v terénu!* apod.

3.7224 Funkci vytýkacích částic mívají i některá jiná slova řazená obvykle jako příslovce, zejména stávají-li u výrazu substantivní nebo adverbialní povahy: *již*, *už*, *ještě*, *hned*, *teprve*, *právě*, *zrovna*, *dokonce*, *až*, *aspoň*, *jedině*, *pouze* aj. Srovnej např.: *O těchto věcech psal již Nejedlý!*; *Tu zprávu přečtete až nakonec!*; *Řeknu mu o tom ještě dnes* aj.^{134a}

3.7225 Vytýkacích částic a příslovcí se užívá hojně zvláště ke zdůraznění jádrových složek při subjektivním slovosledu. Srovnej např.: *Už Nejedlý psal o těchto věcech!*; *Až socialismus osvobodil člověka od vykořisťování!*; *Zrovna tobě se to*

^{134a} Je to důsledek toho, že adverbium jako označení příznaku příznaků nemůže přímo (bezprostředně) rozvíjet substantivní výrazy.

muselo stát!; I princezny mají děti!; Ani úplný tulpas by na tu otázku nemohl odpovídat hloupěji! apod.

3.723 Ke zdůraznění slova v jádrové nebo východiskové části výpovědi lze užít také slovosledné inverze. Tento prostředek vytýkání se nabízí zvláště tam, kde jde o spojení se stabilizovaným slovosledným schématem. Tak je tomu zvláště v atributivních syntagmatech adjektivum + substantivum. Adjektivum v nich má ustálené (normální, nepřiznakové) postavení před substantivem; slovoslednou inverzí, tj. postpozicí adjektiva, lze přívlastkové přídavné jméno vytknout, položit důraz na vlastnost samu, nikoli na jejího nositele. Dostane-li se při tom adjektivum na konec úseku, stává se zároveň nositelem větňého (nebo úsekového) přízvuku a většinou také některé z příznakových intonačních variant. Srovnej např.:

*Téměř všichni diskutující
zaujali k problému stanovisko zásadní!*

— — — — —
 |
 —

Tady ten dopis žlutý // by se měl zanést na poštu ihned.

— — — — —
 |
 —

3.7231 Poněkud zvláštní jsou případy typu *chlap líná* a typu *klacek nevděčný*. V obou typech zaujímá přívlastkové adjektivum rovněž postavení za určeným jménem, avšak v těchto expresivních spojeních je postpozice adjektiva slovosledným schématem do značné míry ustáleným, stabilizovaným. Důsledkem toho je to, že větňý (nebo úsekový) přízvuk zůstává většinou na substantivu, zejména pokud je to podstatné jméno citově zabarvené. Srovnej např.: *A tam se na mne pověsil takový dědek stará a nemohla jsem se ho zbavit.; Slyšíš toho klacka nevděčného?; S tím volem pitomým nechci už do smrti mluvit.* apod.

3.73 Osamostatňování částí výpovědi

Osamostatňování částí výpovědi patří k nejvýraznějším aktualizacím v rovině výstavby aktuálního větňého členění. Podle povahy, funkce a z části i podle formálních prostředků je třeba rozlišovat tři základní typy osamostatňování výpovědních složek:

- vytýkání východiska nebo jádra před výpověď;
- dotatkové připojování východiska k výpovědi;
- dotatkové zpřesňování jádrové části výpovědi.¹³⁵

¹³⁵ Mezi dotatkovým připojováním východiska a dotatkovým zpřesňováním jádrové části výpovědi se někdy rozdíl nedělá; oba typy osamostatňování výpovědních složek se chápou jako jev jeden a označují se jedním názvem. A. Vašek například mluví v obou případech o tzv. „příčleňování“ vět nebo větňých částí; viz jeho *Příspěvek k otázce tzv. příčleňování v místních nářečích*, *Otázky slovanské syntaxe*, Praha 1962, str. 352—356 nebo článek *Výstavba příčleňovacího větňého celku v místním nářečí*, *SaS* 24, 1963, str. 175-186. Rozlišování dotatkového připojování východiska a dotatkového zpřesňování

Dnes je už vcelku zřejmé, že osamostatňování částí výpovědi je primární záležitost roviny aktuálního členění výpovědi a že jen v jejím rámci (na jejím pozadí) může být postižena jeho podstata a funkce.¹³⁶ Posuzuje-li se a interpretuje-li se primárně v rovině mluvnické stavby věty (tj. v rovině, která je jádrem syntaxe), zbavujeme se možnosti plně a správně vyložit podstatu tohoto jevu, nutně ji zkreslujeme, neboť se chápe ve většině mluvnic jako „zvláštnost“, „nepravidelnost větné stavby“ a nejednou se řadí pak do stejné kategorie jako anakolut, atrakce apod., ačkoli se to nedá dobře zdůvodnit.¹³⁷ Je proto třeba zdůraznit, že všechny zmíněné druhy osamostatňování částí výpovědi jsou tedy aktualizace v normální výstavbě roviny aktuálního větného členění, že jde o osamostatňování nikoli jednotlivých větných členů, tj. podmětu, předmětu, příslovečného určení atd., nýbrž částí východiskové nebo jádrové složky výpovědi; tyto aktualizace mají ovšem své důsledky v rovině mluvnické stavby, avšak je třeba vidět, že to jsou právě jen důsledky.

Míra emocionální podmíněnosti je u každého z uvedených typů osamostatňování různá. Tím má být řečeno, že ne všechny případy vytýkání, dodatkového připojování nebo dodatkového zpřesňování jsou motivovány citově, ba nejde vždy ani o (necitový) vytýkavý důraz. Zvláště k dodatkovému připojování východiska a k dodatkovému zpřesňování jádra dochází v mlúveném projevu často jen z nedostatku úplné výpovědní perspektivy u mluvčího:¹³⁸ *mluvčí cítí potřebu dodatečně pojmenovat východisko výpovědi (např. o tom jsem něco slyšel — o těch kursech; teď už se tam myslím tak často nechodívá — do těch Jaroměřic; ... a rodiče šli do kina a voni teda zůstaly samy doma — ty děti aj.) nebo dodatkově zpřesnit jádrovou složku pronesené výpovědi (např. a pak jsem zůstala doma, až do večere aj.)*

Tyto případy vytýkání nebo dodatkového připojování částí výpovědi, podmíněné improvizovaností mlúveného projevu, je třeba z hlediska funkčního odlišovat od osamostatňování motivovaného emocionálně se záměrem zdůraznit některou část promluvy. Hranice je tu ovšem zcela plynulá a nedostatek výrazných a jednoznačných formálních kritérií v některých typech osamostatňování ztěžuje žádoucí diferenciaci.¹³⁹ Přesto však nelze souhlasit s těmi názory, které ve všech

jádrové složky výpovědi je však zásadně nutné, neboť každý z těchto typů osamostatňování částí výpovědi má zcela jinou funkci a jsou tu i často výrazné difference povahy formální (viz 3.7342). K ztotožňování obou typů dochází většinou proto, že se osamostatňování výpovědních částí dosud ještě často chápe primárně nikoli jako aktualizace v rovině výstavby aktuálního větného členění, nýbrž jako jev z roviny mluvnické stavby věty, nebo se činí pokusy o interpretaci sémantickou. Vinu na tom má i to, že se obvykle vychází z grafického nikoli intonačního členění promluvy, nebo že se při zápisech i mlúvené projevy ustálenému grafickému obrazu přizpůsobují.

¹³⁶ Pokud jde o vytýkání a dodatkové připojování východiska, ukázala to zcela jasně např. diskuse mezi J. Ružičkou a E. Paulinym v SR (viz J. Ružička, *Vytýčený větný člen*, SR 19, 1954, str. 291—299; E. Pauliny, *Vysunutý větný člen*, SR 20, 1955, str. 107—109; J. Ružička, *O podstate vytýčeného větného člena*, SR 26, 1961, str. 291—299). Zdůrazněno bylo rovněž, že také tzv. dodatkové zpřesňování jádrové složky výpovědi je primárně jev roviny aktuálního větného členění. (Viz např. Sv. Prokešová, *K jazykové výstavbě mlúvených projevů*, Sborník prací filosofické fakulty BU 1962, A 10, str. 17—27 nebo M. Grepl, *K podstatě a k povaze rozdílů mezi projevy mlúvenými a psanými*. Otázky slovanské syntaxe, Praha 1962, str. 342—345).

¹³⁷ Na potřebu zkoumat různé jevy ve výstavbě promluvy v souřadnicích, které odpovídají jejich podstatě, jsem upozornil zvláště v článku *K předmětu tzv. teorie promluvy*, Sborník prací filosofické fakulty BU 1963, A 11, str. 43—52.

¹³⁸ Viz k tomu např. Sv. Prokešová, op. cit., str. 20.

¹³⁹ V psaném jazyce bývá vytčené nebo dodatkové přičlenění vždy záměrné, cílevědomé, a to i v textech napodobujících mlúvený projev, neboť pisatel (autor) není tu podroben vlivu nedostatečné výpovědní perspektivy jako mlúvčí v improvizovaném projevu. Proto také v excerptech z psaných projevů (např. v našem případě z dramát) jsou vcelku eliminovány případy osamostatňování částí výpovědi podmíněné improvizovaností, nedostatkem celkové výpovědní perspektivy.

případech osamostatnění částí výpovědi vidí záměr autora projevu a vytčení nebo dodatkové připojení chápou vždy jako prostředek expresivnosti výpovědi.

3.731 Vytýkání částí výpovědi před výpověď se týká především východiska. Tato aktualizace v rovině významové výstavby výpovědi bývá většinou záměrná. Východisko se vytčením zdůrazňuje a příčina tkví nejednou právě v citovém zaujetí mluvčího. Mimo to se na zdůraznění vytčeného východiska často podílí spolu s úsekovým přízvukem některý z příznakových typů polokadence. Ve výpovědi samé se na východisko pravidlem odkazuje zájmenem nebo zájmeným adverbium.

Vytčené východisko tvoří výrazný, někdy i značně samostatný větný úsek, oddělený hlubokým předělem; nositelem intonačního centra úseku je obvykle jeho poslední takt, pokud se ovšem zároveň nezdůrazňuje jiné slovo východiskového úseku. V takovém případě se intonační centrum přenáší na toto slovo. Vytčená část mívá zpravidla některou z příznakových intonačních podob.

3.7311 Protože jde o úsek vnitřní (nekoncový),¹⁴⁰ bývá to často některá z příznakových variant polokadence.

3.73111 Běžně se tu uplatňuje zvláště klesavá podoba polokadence. Daneš o ní říká, že je to „speciální intonace základová“.¹⁴¹ A protože je to zároveň příznaková varianta polokadence, není divu, že je typická právě pro vytčenou východiskovou část výpovědi. Srovnej např.:

Takový chuligán, ten zaslouží pár facek!

 | — —
— — —

3.73112 Vedle uvedené polokadence může být vytčená část intonačně vymezena také příznakovou variantou polokadence stoupavé. Srovnej např.:

Takový chuligán, ten zaslouží pár facek!

— — — — —
 |

Obě polokadenční podoby jsou spolu s vytčením prostředkem k zdůraznění východiska výpovědi a většinou zároveň i prostředkem expresivity.

3.7312 Stoupavá polokadence může ve vytčeném úseku projevu přejít někdy až v příznakovou antikadenci, tj. v intonaci otázkové povahy; bývá tomu

¹⁴⁰ Ve svém posledním diskusním příspěvku o podstatě vytčeného větného členu (viz *O tzv. vytýčenom vetnom člene*, SR 28, 1963, 4, str. 280—239) dospěl E. Pauliny k zajímavému závěru, že tzv. vytčený člen je vlastně samostatná výpověď: „Vytýčený větný člen nie je vytýčený a nie je vetný a nie je členom ničoho, lebo je to vypoved“ (str. 239). Správně poukazuje na nutnost brát při analýze vytčeného členu v úvahu intonační linii vysunutého úseku a předěl. (Pauliny mluví o tom, že mezi vytčeným členem a další výpovědí je „intonační zlom“.) Ovšem právě přihlédneme-li ke konkrétním realizacím intonačního průběhu ve vysunutém úseku výpovědi, ukazuje se poměrně jednoznačně, že tzv. vytčený větný člen má povahu samostatné výpovědi (tj. jednotky intonačně uzavřené) jen někdy (viz 3.732); pokud je uzavřen některým typem polokadence (viz 3.471), chybí tu základní formální příznak výpovědní samostatnosti. Pravdu však má Pauliny v tom, že tzv. osamostatnění částí výpovědi může mít výpovědní povahu. Na druhé straně připouští autor, že lze „využívat konstrukci vytýčeného vetného členu ako hotovú schému...“ (str. 239).

¹⁴¹ Viz op. cit., str. 109.

tak zvláště v emocionálně zabarvených replikách s odstínem podivu nebo překvapení. Antikadence tu z části zároveň plní i funkci kontakto­vou, tj. slouží jako prostředek styku mezi mluvčím a adresátem projevu. Srovnej např.:

S tím člověkem? s tím nechci vůbec mluvit!

— — —
— 1 —

Může tu být přirozeně i varianta stoupavě klesavá, např.:

S tím člověkem? s tím nechci vůbec mluvit!

— — —
— 1 —

3.7313 Zdůrazňovaná východisková část může mít v jistých případech i příznakovou konkluzivní kadenci. Ta zvláště „osamostatňuje“ vytčený úsek, protože jde o intonační podobu příznačnou pro úseky koncové; proto se tu někdy píše vykřičník nebo tečka. Užití této kadence ve vnitřním úseku je však možné, protože na rozdíl od konkluzivní kadence nepříznakové neuzavírá — jak upozornil Fr. Daneš — tato kadence daný větný úsek „definitivně“.¹⁴² Přesto však zmíněné intonační vyznění osamostatňuje východiskový úsek natolik, že z něho činí takřka autonomní (jmennou) výpovědní jednotku.¹⁴³ Vyskytuje se proto jen v silně citově zabarvených projevech a nelze jím tedy — při vytýkání východiska — běžně zaměňovat intonační podoby uvedené v 3.7311 a v 3.7312. Srovnej např.:

Takové neštěstí! to ho nemělo potkat teď.

— — — 1 — —

3.7314 Užití konkrétních příznakových podob polokadence nebo antikadence není v jednotlivých případech zcela specifikované. Svědčí o tom fakt, že při přednesu psaného textu je nejednou možno ve vytčeném východiskovém úseku tyto intonační varianty zaměňovat. Mění se tím přirozeně do jisté míry i stupeň zdůraznění, ale hlavně intenzita expresivnosti.

Pěkně to ukazuje následující doklad. Lze v něm dobře užít všechny čtyři zmíněné typy melodie, tj. polokadenci klesavou, příznakovou polokadenci stoupavou, antikadenci stoupavou i stoupavě klesavou. (Nelze tu však užít příznakové konkluzivní kadence.) Srovnej:

KOCIÁNOVÁ (zdrčena): *Chtěla jsem ji zachránit pro Pavla. Aby mu zůstala věrná.*

α) polokadence klesavá:

HAVLOVÁ: *Věrnost bez lásky — to je nelidský nesmysl.*

— — — 1 — —

¹⁴² Viz op. cit., str. 198.

¹⁴³ Tyto případy jsou formálně blízké vytýkání jádrové části před výpověď (viz 3.732).

β) polokadence stoupavá:

HAVLOVÁ: *Věrnost bez lásky — to je nelidský nesmysl.*

— — 1 — —
— —

γ) antikadence stoupavá:

HAVLOVÁ: *Věrnost bez lásky — to je nelidský nesmysl.*

— — —
—

δ) antikadence stoupavě klesavá:

HAVLOVÁ: *Věrnost bez lásky — to je nelidský nesmysl.*

— — — —
— 1

Je přirozené, že ne v každém konkrétním případě lze takto ve vytčeném východiskovém úseku zaměňovat melodie. Už jsme uvedli, že např. antikadence je možná jen v replikách jako výraz podivu (překvapení). Avšak v mnoha případech lze užít podle potřeby a v závislosti na kontextu z uvedených možností alespoň dvě. Ukazují na to většinou i následující doklady:

VACHOVÁ: ... *Kdyby byl tak žhavý jako vy, ještě byste se poprali! Já se vám divím!*

VACH: *Rvačka, to patří k pořádné muzice!* HruSrp-43;

MÍNY (ji od něho vezme, otevře a čte): „*Seznam hostů*“ — *safraporte, to je jako v lázních.*

ČERVINKA: (pyšně): *Ano, prosím — však jsou to také lázně. Zdejší voda, ta již uzdravila lidí.* ŠNa-5;

VACH: *Proč se neoženíte, pane pošmistře? Ale vy byste chtěl hodně mladou ... tak kolem dvaceti, třeba i stupínek pod dvacet, že ano? Když vás tak pozoruju tady se slečnou ... A dali by vám mladou, dřívě by vám byli dali mladou, třeba ze statku. Pošmistr — to nebyla partie k zahození.* HruSrp-24;

VACHOVÁ: *Hodinu se hádali! No k nevydržení! Podíváte se z okna — to bylo ale zaječení, jako by do ní vrážel nůž! — a přes hlavu vám letí knížka! Rozplácne se na náměstí...*

VACHOVÁ (na odchodu): *Víš, co si mi dovolila říct? To mám z toho, že chci pro lidi to nejlepší!*

VACH: *Ale, Marynko!*

VACHOVÁ: „*Neplette se, paní Vachová, do mých věcí! To je přece moje věc!*“ — *Ženská jedna! Klidné vyspání — to je zase moje věc!* HruSrp-45;

VACHOVÁ: *Takhle zacházet s knížkou! Knižka — to je vzdělání!* HruSrp-44;

ŠOLÍN: *Ale? Tonča se na nás přišla podívat?*

TONČA: *Jestli si myslíš, že na tebe —*

ŠOLÍN: *Bodej! Nezaměstnaný havíř — jakápak je to partie? CachPev-8 aj.*

3.7315 Expresivní složka bývá ve vytčené části zvýrazněna užitím citové částice, která se klade před vytýkaný výraz. Např.: MÍNY: Tatínek si také sám

vybíral? MÁRY: *Copak ten, ten měl štěstí. ŠNa-52; Jo na horách, tam nám bylo dobře!; Kdepak peníze, ty jsem jakživa neměla!* aj.

Hojně se tu v úkonu citových částic užívá zvláště ukazovacích zájmen; srovnej např.: *To počasí, to se nás letos natrápilo!; Ty děti, těch je mi líto nejvíc!* aj.

3.7316 Vytčená část mívá často jen podobu pojmenování užitého v základním tvaru, nikoli tedy tu, která by odpovídala jejímu syntaktickému zařazení ve výpovědi. V takových případech je osamostatnění realizováno nejenom pomocí intonace a pauzy, ale zároveň i gramaticky; je přirozeně výraznější, hlubší. Např.: *Copak můj bratr, s tím není žádná zábava; Ty děcka, s těma jsem se něco natrápila; Nůž na konzervy, na ten jsem úplně zapomněl!* aj.

3.732 Silně emocionálně podmíněné bývají případy, kdy dochází k vytčení jádra výpovědi. J. Ružička v polemice s E. Paulinym zastává stanovisko, že vytčený větný člen má vždy povahu východiska: „Súhrnne možno povedať, že vytýčený větný člen bez ohľadu na svoju polohu je vždy východiskom výpovede čiže psychologickým subjektom vety.“¹⁴⁴ Z citované formulace vyplývá, že podle Ružičky jádro výpovědi vytknout nelze. V tomto bodě Ružičkovy studie však s autorem nemůžeme souhlasit. Je třeba dát za pravdu E. Paulinymu, který proti Ružičkovi opatrně sice a spíše hypoteticky, ale přece jen naléhavě položil otázku, zda z výpovědi nelze vysunout také jádro výpovědi.¹⁴⁵

V živých promluvách k vytýkání jádra výpovědi skutečně dochází.^{145a} Jde o případy, jak už řečeno, zvláště silně citově motivované, které jen zdánlivě vypadají stejně jako vytčení východiska. Ve skutečnosti jsou mezi oběma typy vytýkání podstatné rozdíly, a to nejen v podmínkách, ale i formální; právě tyto formální rozdíly zřetelně ukazují na to, že vedle vytýkání východiska objektivně existuje i osamostatňování jádra výpovědi.

K vytčení jádra před výpověď může dojít jen za jistých podmínek, tj. při subjektivním slovosledu, kdy je jádro anteponováno před východiskem. Na to ukazuje závažný fakt, že odkazovací zájmeno ve vlastní výpovědi bývá nositelem výpovědního intonačního centra (s příznakovou konkluzivní kadencí), neboť vlastně zastupuje anteponované jádro. Sama vytčená jádrová část se pak výrazně formálně liší od obdobného vytýkání východiska svým melodickým průběhem: bývá uzavřena zpravidla jen příznakovou konkluzivní kadencí, tj. jako samostatná

¹⁴⁴ Viz J. Ružička, *O podstate vytýčeného větného členu*, SR 26, 1961, str. 296. A opět v článku *Poznámka o vytýčenom vetnom člene*, SR 28, 1963, str. 347.

¹⁴⁶ Viz E. Pauliny, *Vysunutý větný člen*, SR 20, 1955, str. 108—109. — Případy s vysunutým členem na konci nelze však mechanicky chápat jako jádra dané výpovědi; jde o dodatkové pojmenování východiska (viz 3.743), které je ve výpovědi samé zastoupeno odkazovacím zájmenem nebo příslovcem. Intonační centrum (přízvuk) na vysunuté části není samé důkazem o její jádrové povaze. Pokud tam skutečně je, signalizuje jen, že vysunutá část nabyla povahy samostatné výpovědi, stojící po intonačně uzavřené výpovědi základní. Bývá tomu tak ovšem jen zřídka, zejména tehdy, obsahuje-li takové východisko ve svém významu nějaký emocionálně hodnotící prvek (např.: *to už děle nebudu poslouchat! takové pitomosti!*). Avšak i v těchto případech má základní výpověď své větné intonační centrum, které je umístěno právě na jádru (v našem případě na slově *poslouchat*). V jiných případech dodatkově vysunutá část výpovědi nositelem větného přízvuku nebo dokonce důrazu nebývá, ba naopak splývá intonačně se závěrem základní výpovědi, tvoříce tak s jejím jádrovým úsekem jeden „dlouhý“ větný úsek (např. *to není pravda, ty řeči*). Mimo to, kdyby dodatkově vysunutá část výpovědi měla povahu jádra, pak by větný přízvuk v samé základní výpovědi musel být na odkazovacím slově, které tam jádro zastupuje. (Podobně jako je tomu při vytýkání jádra před výpověď — viz 3.732).

^{145a} Upozornili jsme na to už v práci J. Bauer—M. Grepl, *Skladba spisovné češtiny*, Praha 1965, str. 118—119.

výpověď. Na to ukazuje mnohdy i interpunkce: autoři kladou nejednou za vytčené jádro tečku nebo častěji přímo vykřičník. Naopak ty intonační podoby, které jsou typické pro vytčenou část východiskovou (tj. polokadence nebo antikadence — viz 3.7411), jsou ve vytčeném úseku jádrovém nerealizovatelné.¹⁴⁶ Srovnej např.:

Proč neseš ten deštník? Dobrou bundu,

— — — — —
 |
 —

tu sis měl raději vzít do tohohle počasí!

| — — — — —
 —

FIDRHEL: *Nelíbí se mi to, abys věděl. Jak se vyznat? Jedni — už je vyhráno... a druzí — to hlavní teprve přijde. A ve skutečnosti? Hanba mluvit! Pěkně jsem se namočil!*
TYLLER: *Hoď to za hlavu, človče.*

Prachy! To je hlavní! CachPech-62;

| | — — — — —
— — — — —

LOUKOTA: ... *Pravda, my jsme pány uhlobarony předem o stávce neinformovali, ani se s nimi za zády dělníků nepaktovali!*
ZVONEK (útočně): *Jako ty vaše špičky na Kladně!*

DASTYCH: *Ovšem, Jenom špinit — to je celá vaše taktika!*¹⁴⁷ CachPev-55.

— — — — — | | — — — — —
 —

Formální rozdíl v intonačním vyznění vytčeného východiska a jádra je dobře patrný z následujícího dokladu. V něm je totiž shodou okolností vytčeno jak východisko („milion“), tak několikanásobné jádro („srdce, povaha, vychování“), a to v kontrastu. Vytčené východisko může mít stoupavou polokadenci nebo v tomto případě i antikadenci, kdežto jádro je uzavřeno kadencí konkluzivní. Srovnej:

VOSTRÝ: *No, takový milion, to musí být moc příjemná a moc milá věc.*

α) vytčené východisko s polokadencí

MÁRY: *Jen ať volí pan doktor podle svého citu.*

¹⁴⁶ Výjimku možná tvoří polokadence klesavá, protože je svým melodickým průběhem podobná příznakové konkluzivní kadenci; ale i její užití je tu nepřirozené a zřejmě individuální.

¹⁴⁷ V citovaném dokladu jsme přidali slůvko „jenom“, abychom získali čtyřslabičný úsek pro plné rozložení intonačního průběhu.

Milion — to nerozhoduje. Srdce, povaha,

— — — — —
| — — — — —
| — — — — —

vychování — to je to nejhlavnější.

| — — — — —
| — — — — —
— — — — —

β) vytčené východisko s antikadencí

MÁRY: *Jen ať volí pan doktor podle svého citu.*

Milion — to nerozhoduje. Srdce, povaha,

— — — — —
| — — — — —
| — — — — —

vychování — to je to nejhlavnější. ŠNa-34.

| — — — — —
| — — — — —
— — — — —

Z dokladu je zřejmé, že uvedené intonační podoby by nebylo možno v tomto kontextu ve vytčených úsecích zaměnit: vytčené jádro by nemohlo mít polokadenci nebo antikadenci a naopak východiskový úsek s konkluzivní kadencí by vyzníval zcela nepřírozně, uměle.

Tyto výrazné formální rozdíly v intonačním vyznění obou typů vytýkání nejsou jistě náhodné a bezvýznamné. Jsou naopak podle našeho mínění velmi zřetelným signálem toho, že v promluvě lze vytknout před výpověď nejen její východisko, ale za jistých zmíněných podmínek také její jádro.

3.733 K dodatkovému připojování východiska výpovědi dochází v promluvě v podstatě ze dvou důvodů.

Už jsme uvedli, že hlavní příčinou dodatkového pojmenování východiska výpovědi v živých projevech mluvených bývá nedostatečná výpovědní perspektiva u mluvčího nebo snad ještě lépe celková improvizovanost mluveného projevu (viz 3.73 úvodní část). Tyto případy nelze chápat jako záměrné zdůrazňování východiska jeho osamostatněním. Mluvčí jaksí dodatečně explicitně pojmenovává to, k čemu se ve výpovědi samé jen obecně odkazuje jako k známé skutečnosti. V psaných projevech se proto s nimi setkáváme velmi zřídka, a to jen u autorů, kteří se snaží pokud možno věrně napodobit stavbu mluvené řeči.¹⁴⁸ V psaných projevech proto většinu případů dodatkového připojení východiska výpovědi tvoří záměrné vytčení, zdůraznění východiskové části. A jen takové případy náležejí do okruhu naší tematiky. Je ovšem přirozené, že v psaném projevu jsou i ony prostředkem stylizačním, napodobujícím např. emocionálně vzrušené dialogy.

¹⁴⁸ Tím lze také velmi dobře vysvětlit zjištění J. Ružičky, že v jeho excerptech (většinou z umělecké prózy) „anteponovaný vytýčený člen je ovla častější než postponovaný“; viz op. cit., str. 294.

3.7331 Doklady na dodatkově připojené východisko ukazují, že mluvnická (syntaktická) povaha osamostatněné části výpovědi je tu podružná, vedlejší. Proto také hledisko mluvnické stavby věty nemůže být při interpretaci těchto případů kritériem primárním.¹⁴⁹ Srovnej např.:

KOCIÁNOVÁ: *Kdes to vzal, člověče! Není to z tatínkova pláště?* MARTÍNEK: *Stejně v něm byla díra.* KOCIÁNOVÁ: *Abych ti jednu nepřidala. Copak se to smí — rozstříhat tátovi plášť?* PavČer-21; BABIČKA: *Vám to někdo zakázal? Líznout ženu?* StHej-37; KOCIÁNOVÁ: ... *Políčil si na tebe. To on dovede. Nadbíhat.* PavLab-65; VACH: *Člověk není krokodýl! To rozčílí, takové vedro!* HruSrp-41; ZVONEK: *Je to kus padoucha, ten Dastych* CachPev-58; ONDRA (sedí u matky): — *Musí to být... zatraceně nepřítjemný pocit, taková vlastní poprava.* ČapM-58; MIXOVÁ: *Teď nikam nepojedeš! To bys nevydržel — dvě cesty v takovém horku.* HruSrp-21; VACH: *Večer je to nejhorší! To byste koukal! — Zním ho dobře... toho ... redaktora.* HruSrp-25 aj.

3.7432 Z našeho hlediska si zvláštní pozornosti zaslouží případy, kdy je v dodatkově připojeném východisku obsaženo slovo hodnotící, tj. expresivní. Tu pak nejde jen o explicitní pojmenování východiska výpovědi, ale zároveň s tím o jeho emocionální hodnocení ze strany mluvčího, takže vlastně vzniká jakési sekundární jádro. Ukazuje na to i častá samostatná příznaková kadence. Srovnej např.:

BABIČKA (si protřela zrak a vidí tu spoušť na lidech): *Ježusmankote! — Ancikristi, že jo? Proč jste jim hráli, pohanům?* StHej-56; HANKA: *Tady ho máme, ulejšáka!* HruSrp-18; HANKA (na odchodu): *To je naposled, co mu dělám šašky — tomu starému mládenci.* HruSrp-18; VACH: ... *Taky jste tam často býval s Haničkou Porgesovou, nikdy se ke mně nezapomněla přihlásit, žába jedna kudrnatá!* HruSrp-26; MORÁK: *Kde jste to sebral, ty banální průpovědi?* HruSrp-37; SBÍRALOVÁ (zoufale, hystericky): *Jeslí já to nevěděla! To ani jako by nebylo moje dítě, tahle děvka.* ŘeJ-64; JENŮFA (pro sebe): *Kterak to poznal? On vidí člověku až do srdce téma pronásledujícíma očima. Ani mu odpovídat nebudu — slochovi — PtP-5; JÍRA: ... Už abych zas za ním šel. Chochtanina stará.* JirKol-4; KAPIČKA: *Tomu říkáš družstvo, těm hadrníkům?* CachMo-18; KAPIČKA: ... *Ti by nám, pane, vzali tipec, koloniálisti.* CachMo-56 aj.

3.7433 Při dodatkovém připojování (pojmenovávání) východiska má výpověď jako celek vlastně subjektivní slovosled: vysloví se jádrová část a pak se připojí východisko; v jádrové části se k němu jen odkazuje. Není proto divu, že jsou tyto konstrukce časté v citových projevech. Nejde tu však snad o zdůrazňování východiska (jeho dodatkovým připojením), ale naopak o zdůrazňování jádrové složky (jejím antepoňováním před východisko). V takových případech se velmi často vynachází v jádrové části zájmeno odkazující k východisku a spona; srovnej: *Všimla jsem si — valem schází, ten tvůj tatík Cach; Chytrý člověk, ten Blažek!* aj. (viz 3.715)

¹⁴⁹ Z téhož důvodu je proto také lépe mluvit ne o vytčeném nebo dodatkově připojeném „větěném členu“, ale o vytčené (dodatkově připojené) části výpovědi.

3.734 Významnou aktualizaci v rovině výstavby aktuálního větného členění představuje tzv. dodatkové zpřesňování jádra výpovědi.

V podstatě jde o to, že se při této aktualizaci jádrový úsek rozloží na intonačně samostatné segmenty tak, že se osamostatní některé lexikální jednotky jádrové části. Tyto segmenty se dodatkově připojují za intonačně uzavřenou výpověď, a protože samy jsou také intonačně uzavřenými jednotkami, mají povahu samostatných eliptických výpovědí.

Z hlediska sémantického významově zpřesňují (specifikují nebo doplňují) jádrovou složku výpovědi. Srovnej např.: *Představ si, že naše Marta utekla za Petrem! V noci. Do Čejkovic.*

Jak ukazuje citovaný doklad, je tu jádro v základní výpovědi „utekla za Petrem!“ dále sémanticky zpřesňováno výrazy „v noci“ a „do Čejkovic“. Každý z nich je samostatně uzavřen koncovou intonací, v našem případě příznakovou konkluzivní kadencí.¹⁵⁰ Schematicky tedy intonační průběh výpovědi se zpřesňujícími částmi vypadá asi takto:

Představ si, že naše Marta utekla za Petrem!

|
-- -- --

V noci. Do Čejkovic.

| | -- --
-- -- --

3.7341 Jak je patrné, liší se dodatkové zpřesňování jádrové části výpovědi od dodatkového připojování východiska výpovědi (viz 3.743) natolik podstatně, že směřovat oba typy osamostatňování v typ jeden, například v tzv. dodatkové (aditivní) přičleňování, představuje dosti hrubé zkreslování dané jazykové skutečnosti, které do značné míry ztěžuje její objektivní analýzu a správné funkční hodnocení.

Toto zkreslování vyplývá, jak jsme už připomněli, především z toho, že se oba typy osamostatňování chápou primárně jako jevy v rovině mluvnické stavby věty a že se v důsledku toho jejich funkční analýza nahrazuje subjektivní sémantickou interpretací konkrétních dokladů; vlastní podstata těchto výstavbových postupů v promluvě zůstává však při tomto pohledu nutně poněkud stranou.

Jiná příčina nedostatečně diferencovaného přístupu k různým typům osamostatňování částí výpovědi tkví v tom, že se buď vůbec nebo málo přihlíží k ukazatelům formálním. Je přirozené, že se na úrovni výstavby promluvy a promluvo výchů celků už neuplatňují formální prostředky povahy morfologické, avšak to neznamená, že tu znaky formální zcela chybějí nebo že je lze pomíjet. Místo prostředků z oblasti v úzkém smyslu morfologické a syntaktické vystupují tu jako závažné prostředky jiné (např. slovosled, odkazovací slova, druhy melodického vyznění, poloha větného nebo úsekových přízvuků aj.); k nim je třeba přihlížet, máme-li postihnout objektivní typy osamostatňování částí výpovědi a stanovit jejich specifičnost.

¹⁵⁰ Interpunkce není ovšem pro hodnocení intonačního průběhu v těchto případech vždy směrodatná, neboť nejednou bývají zpřesňující výrazy v textu odděleny od základní výpovědi jen čárkou.

3.7342 Lze poměrně snadno stanovit některé podstatné rozdíly mezi dodatkovým pojmenováním východiska a dodatkovým zpřesňováním jádra výpovědi. Kromě samého základního faktu, že tam jde o východisko a tu o jádro, jsou to tyto diference.

3.73421 Při dodatkovém připojení (pojmenování) východiska bývá ve výpovědi samé toto východisko zastoupeno odkazovacím slovem (zájmenem nebo adverbium): *O tom jsem už něco slyšel, o těch kursech*. Mezi osamostatněnou částí a odkazovacím slovem je tedy vztah totožnosti.

Při dodatkovém zpřesňování jádra výpovědi nemá zpřesňující část povahu označení toho, na co se v samé výpovědi jen obecně odkazuje, nýbrž skutečně zpřesňuje, doplňuje jádrovou složku dané výpovědi dalšími novými údaji; např.: *O těch kursech // mi vyprávěli v Praze. Už před týdnem*.

Ani případy typu *stoupni si sem! ke stolu!* nelze dobře srovnávat s dodatkovým přičleňováním východiska výpovědi. Předně tu není zájmeného adverbium *sem* užito ve funkci odkazovací, ale ukazovací, a pak mezi výrazem *sem* a *ke stolu* není naprostá identita: výraz *ke stolu* zpřesňuje obecný význam slova *sem*. Je to tedy podobná situace, jako např. ve výpovědích typu *přijdu pozítří, odpoledne* nebo *teď sestoupíme dolů — k potoku* apod. O tom svědčí fakt, že oba výrazy lze ve výpovědi položit vedle sebe v determinacním vztahu: *stoupni si sem ke stolu; přijdu pozítří odpoledne teď sestoupíme dolů k potoku* aj.

3.73422 Při dodatkovém připojování východiska nemůže být odkazovací slovo (zájmeno nebo adverbium) nositelem výpovědního intonačního centra (tzv. větného přízvuku). Je tomu tak proto, že odkazovací slovo zastupuje ve výpovědi východisko a na východisko se výpovědní intonační centrum neklade.

Zato při dodatkovém zpřesňování jádra je zpřesňovaný jádrový úsek (obvykle jeho poslední takt) nositelem větného přízvuku pravidlem. Srovnej např.: *Zápis z dnešní schůze // mi pošlete poštou! Doporučeně!*

3.73423 S tím souvisí dále skutečnost, že v konstrukci s dodatkově připojeným východiskem má odkazovací zájmeno nebo adverbium obvykle postavení začátkové nebo středové, kdežto zpřesňovaná část jádrová stává nejčastěji na konci výpovědi jako její poslední větný úsek.

3.73424 K podstatným rozdílům mezi oběma typy osamostatňování náleží to, že části zpřesňující jádro výpovědi jsou vždy intonačně samostatné jednotky. Při emocionálně podmíněném nebo zabarveném dodatkovém zpřesňování mají pak obvykle některou z příznakových podob kadence nebo antikadence. To dobře ukazují všechny následující doklady:

VACOVSKÝ: ... *Velevážený starý reakcionář začne střechkovat... a poctivá práce se hodí do kanálu. Z ničeho nic. Najednou*. DaUm-41; PROFESOR: ... *Ale já neustoupím, já se ti pomstím! Za všechno. Za sebe sama*. ČapL-68; LOUPEŽNÍK: *Já na vás nic nechci; ale já si nedám překážet, já si nenechám vzít Mínu! Za nic, pane!* ČapL-49; KAVALÍROVÁ: ... *Dala jsem si velký rum, když mi to ujelo. Na vztek...* PavLab-53; KOCIÁNOVÁ: *Já se bojím jediného soudce. Pána Boha. A žiju podle jeho zákona. Po staru... Podle desatera*. PavLab-40; SBÍRALOVÁ (směje se): *Abych nepronajala dům — v Poděbradech!* ŘeJ-7; KARLACH: ... *Ale podle Vacovského Biedel, Funk, Gley, Šereševskij, hormony, to všechno se vyřídí jednou větou. Bez rozboru, bez důkazů*. DaUm-26; VEJR: ... *Soudit nás budou, soudruzi, že jsme hráli na černo, reakci, na černém večírku*. StHej-55; PROBOŠT: *Milostivá, co mi to děláte? Po čtyřech letech příkladně spolupráce!* PavLab-31; KAREL: ... *A čemu říkáš boj, člověče? Když někomu zničíš sako? Nejlepší, který má? BlažPříl-45; Dvacetiletý: ... Copak tohle všechno mohl jenom předstírat? Kluk klukovi? Celou tu dobu?! BlažPříl-47 aj.*

3.7344 Ukázali jsme, že dodatkové zpřesňující části mají povahu intonačně samostatných eliptických výpovědí, které sémanticky determinují jádrovou složku výpovědi vlastní. Tato jejich výpovědní povaha je příčinou toho, že se tu nejednou na základní vztah determinací navrství různé sémantické odstíny jiné, typické pro vztahy mezi větami v souvětí (např. odstín omezovací, vysvětlovací, stupňovací, přípustkový aj.). Jejich formálním výrazem jsou různé spojky a slova se spojovacím úkonem.¹⁵¹ To je další významný formální rozdíl mezi dodatkovým zpřesňováním jádra a dodatkovým připojováním východiska. Srovnej např.:

KOCIÁNOVÁ: ... Žes mu to mohla udělat! ... A za zády... PavLab-65;
KAPIČKA: ... Že já se s ním zahazoval — a k tomu na okrese! CachMo-42; Řekni mu to sám! Ale zítra!; Vždyt jsem s ním mluvil! Dokonce dvakrát!; Taký jsem tam byl, jenže včera!; Já mu to řeknu! I když s nechutí! apod.

Výpověď stojící před zpřesňujícími částmi se spojkovými výrazy může v citově nevzrušených projevech být někdy uzavřena i polokadencí. Bývá tomu tak např. v takových typech, jako: *Půjdu k němu, ale až zítra*. Polokadence tu však není snad proto, že zpřesňující část má syntakticky povahu rozvíjejícího větného členu. Na to dobře ukazuje fakt, že při zpřesňování asyndetickém není v takových případech toto intonační vyznění možné. Možná je jen výslovnost s melodií koncovou, a to buď s nepříznačnou kadencí (*Půjdu k němu. Zítra.*) nebo s příznačnou kadencí (*Půjdu k němu! Zítra!*). Polokadence je při spojkovém typu zpřesňování důsledek toho, že užití spojky vytváří příznivé předpoklady k tomu, aby obě složky splynuly v jednotku souvětí.

3.7345 Zvláštním typem dodatkového zpřesňování jsou případy, kdy se jádro zpřesňuje užitím přibližného *synonyma*. Je třeba si všimnout, že toto synonymum bývá obvykle výrazem se silnou složkou expresivně hodnotící ve svém významu a že právě tato složka představuje nejednou onen sémantický element, jímž je jádro výpovědi zpřesňováno. Srovnej např.:

PROFESOR: ... Vždyt je to vloupání, co děláte! prach-sprostě násilí! únos! ČapL-53; DVACETILETÝ: ... Pro třináctileté děti je osmnáctiletá vedoucí dospělý člověk! Moudrost sama! Autorita! BlažPřil-46; PROFESOR: Ne, holenu! Myslíte, že beru vážně vaše hadry na hlavě? Nebo vaši lásku či co? Kejkle jsou to! flonc! maškáráda. ČapL-47; SOVA: A to hrají Jendovi? Tomu hudebnímu ignorantovi? DaUm-22 aj.

3.7346 Jiným zvláštním typem dodatkového zpřesňování jsou případy, kdy se ve zpřesňujícím výrazu jádro výpovědi opakuje, ale ne samo, nýbrž s nějakým dalším determinujícím komponentem. Tento typ stojí už na přechodu mezi dodatkovým zpřesňováním a opakováním jádrové části výpovědi (viz 3.74). Srovnej např.:

ŽENSKÝ HLAS (ječí): Nádeníka z tebe udělalí! Prachsprostého nádeníka! ŘeJ-10; PETR: ... A já jsem odborník — odborník na rodinné právo! To je přece k breku! KoTa-69; KARLACH: ... Jenže kdyby se dnes naši lékaři řídili některými našimi vědci, léčili by pomalu už jenom člověka! Člověka bez ledviny!! DaUm-56 aj.

¹⁵¹ Kdyby zpřesňující výraz neměl povahu výpovědní, nýbrž jen členskou, nemohl by přirozeně být determinací vztah mezi ním a určeným členem vyjadřován pomocí spojovacích výrazů.

Jsou i složitější případy tohoto typu zpřesňování, jak o tom svědčí následující doklad. SLÁMA: *Nejste upřímní! A bojíte se! Bojíte se o kejhák! Myslíš že ne, Franto? Bojíš se o kus žvance! Všichni se bojíte!*

Jde tu jakoby o rozložení výpovědi *Všichni se bojíte o kejhák a o kus žvance* na několik intonačně uzavřených segmentů s opakováním slovesa.¹⁵² Každý z těchto segmentů (výpovědí) má své vlastní intonační centrum, kterým se zdůrazňuje vždy jiná složka: tak v části *A bojíte se!* je to samo sloveso, v části *Bojíte se o kejhák!* je to výraz *o kejhák!*, v části *Bojíš se o kus žvance!* je to výraz *o kus žvance* a v části *Všichni se bojíte!* je intonační centrum umístěno na slově *všichni*.

3.735 Při rozboru a při charakteristice jednotlivých typů osamostatňování výpovědních složek po stránce funkční i formální jsme nejednou zdůraznili to, že osamostatňování není vždy, zvláště v projevech mluvených, prostředkem důrazu, ale že může být někdy spíše jen důsledkem neúplné výpovědní perspektivy mluvčího; to se týká zejména dodatkového pojmenování východiska a dodatkového zpřesňování některé složky jádrové. Vytýkání východiska nebo jádra před výpověď je ovšem vždy záměrné.

Zmínili jsme se také o tom, že v těch případech, kdy osamostatňování skutečně slouží jako prostředek vytýkavého důrazu, nemusí být vždy výrazně spjato s emocionálností. Nejsou ojedinělé případy, kdy se vytčením nebo dodatkovým připojením jen vyzdvihuje významová závažnost dané části výpovědi vzhledem ke kontextu bez zvláštní citové motivace nebo průvodního emocionálního odstínu.

Vedle toho jsou však hojné případy osamostatňování částí výpovědi, kde zcela zřejmě proniká motivace emocionální. Náleží k nim většina analyzovaných dokladů.

Pro emocionálně zabarvenou promluvu bývá však typické i to, že se v ní nejednou různé typy osamostatňování střídají nebo kombinují. Vzniká tak jazykový projev s osobitou výstavbou, v němž jsou s citovým důrazem intonačně izolovány komponenty spjaté jinak navzájem sémanticky, ba i syntakticky. Ukazuje to i následující doklad:

Božka (vletí jako pometlo): *Viděli jste to? Někdo mu převrátil automobil. Tomu panu soudruhovi z okresu, když s námi schůzoval. Jistě kluci. Před hospodou. Převrátili mu to kolečkama nahoru! Auto!... StHej-14.*

3.74 Opakování částí výpovědi

Velmi důležitým a výrazným prostředkem emocionálního zaujetí mluvčího v rovině aktuálního členění výpovědi je opakování některé jádrové složky. Zpravidla se opakuje samo centrum výpovědního jádra.¹⁵³ Opakovaná složka jádra se při tom obvykle zároveň zdůrazňuje, vytýká, takže emocionálnost je tu těsně spjata s emfází a naopak.

Emocionálně-emfatické opakování je třeba odlišovat od opakování

¹⁵² To je ovšem pohled z hlediska analýzy hotové promluvy, nikoli pohled zachycující sám proces jejího vzniku.

¹⁵³ O opakování nemotivovaném, k němuž dochází v důsledku nejasné výpovědní perspektivy a které se týká většinou částí východiskových, viz v 3.521.

intenzifikačního.¹⁵⁴ Oba druhy opakování mají společné to, že jde o opakování složek výpovědního jádra, jinak se však od sebe podstatně liší, a to jak z hlediska sémantické povahy výrazů, které lze v každém z uvedených typů opakovat, tak i formálně.

3.751 Intenzifikujícímu opakování věnoval u nás první pozornost V. Mathesius.¹⁵⁵ O jeho názory se opírá ve své studii o opakování jako prostředku intenzifikace H. Křížková.¹⁵⁶

Mathesius považuje opakování slova za velmi typický způsob slovního zesilování. Z hlediska formálního rozlišuje opakování asyndetické a syndetické. Pro angličtinu jsou podle něho obvyklé obě formy opakování; srovnej jeho doklady: *many many more examples, very very familiar indeed, hundreds of poorest poorest children, a great great friend of yours.*¹⁵⁷

Pokud jde o češtinu, má za to, že běžné je v intenzifikující funkci především opakování syndetické: *Šel a šel, až přišel k velikému lesu; Já jsem tam stál a stál a pořád nikdo nešel; Ty pořád a pořád zlobíš; Mně to moc a moc chutná* aj.

O zesilování formou asyndetického opakování Mathesius říká, že je pro češtinu neobvyklé, knižní. „Co však češtině, jak se zdá, chybí, je intenzifikační opakování asyndetické. Je pravda, že se může napsat: *po mnoho, mnoho dní*, ale předně je to knižní a nikoli hovorové, a za druhé je tu mezi opakoványi slovy právě pro knižnost výrazu zpravidla realizován přeryv, označený čárkou, kdežto asyndeticky opakovaná slova v angličtině jsou zcela hovorová a vyslovují se bez přeryvu. Vnějškem se anglickým příkladům zcela rovnají české opakované imperativy, např.: *Tak ustávej ustávej! Tak dělej dělej! Tak jez jez! Tak pojď pojď!*, ale ty neznamenají intenzivní činnost u osloveného, nýbrž intenzivní pobídku se strany mluvícího, a nepatří proto do kapitoly o intenzifikaci, nýbrž do kapitoly o emphasi. Totéž platí ovšem o opakovaných vybězcích adverbích: *tak honem honem!*“¹⁵⁸

H. Křížková, vycházejíc z Mathesiova vymezení podstaty intenzifikace („...intenzifikace vyjadřuje takový stupeň vlastnosti nebo takovou intenzitu konání nebo stavu, které považujeme za něco, co přesahuje obvyklý průměr...“),¹⁵⁹ správně připomněla, že se intenzifikující opakování proto týká především těch slovních kategorií, které označují příznaky substancí (adjektiva a slovesa) nebo příznaky příznaků (adverbia):¹⁶⁰ *je stále krásnější a krásnější; jedl a jedl; pořád a pořád mluvil; mluvil víc a víc; dávno a dávno jsem na to zapomněl || dávno, dávno jsem na to zapomněl; dlouho a dlouho se s tím nemohl smířit || dlouho, dlouho se s tím nemohl smířit; moc a moc na to vzpomínal* aj.

¹⁵⁴ První pokus o systematické zpracování obou typů opakování byl proveden v práci J. Bauera—M. Grepla *Skladba spisovné češtiny* (skriptum), Praha 1964, str. 176—185. Jistým nedostatkem tohoto zpracování je to, že opakování je tu pojato jako opakování vět a jejich členů, tj. vykládá se jako jev roviny mluvnické stavby věty, nikoli jako jev roviny aktuálního členění výpovědi, kam svou podstatou vlastně patří. Nově proto byla tato problematika zpracována v druhém vydání citované práce, Praha 1965, str. 119—124 a v článku M. Grepla, *Funkce záměrného opakování ve výstavbě promluvy*, NŘ 1967, str. 77—87.

¹⁵⁵ Viz jeho stať *Zesílení a zdůraznění jako jevy jazykové*, *Čeština a obecný jazykozpyt*, Praha 1946, str. 203—223.

¹⁵⁶ Viz článek *Opakování slov jako prostředek intenzifikace v ruštině a v češtině*, *Rusko-české studie. Jazyk a literatura II*, 1960, str. 309—324.

¹⁵⁷ Viz op. cit., str. 215.

¹⁵⁸ Viz op. cit., str. 215.

¹⁵⁹ Viz op. cit., str. 204.

¹⁶⁰ Viz op. cit., str. 310.

3.7411 Je ovšem zřejmé, že intenzifikačního opakování jsou schopna jen taková adverbia, která už ve svém základním významu obsahují prvek kvantitativní. Nelze opakováním intenzifikovat adverbia ryze okolnostní, např. místní nebo časová (*vzadu, vzadu stojí ten kufr!* apod.). Tu má opakování funkci prostředku emfatico-emocionálního.

Avšak ani opakování adverbii kvalitativních, pokud jsou v pozitivu, není primárně prostředkem intenzifikace, nýbrž zdůraznění. (Intenzifikace tu někdy proniká jen jako doprovodný odstín.: *jeď rychle, rychle!*) V komparativu ovšem, kde už je v sémantické slože adverbia obsažen prvek kvantitativní, dochází k intenzifikujícímu opakování docela běžně: *jel rychleji a rychleji* (= jel stále rychleji). Od intenzifikujícího opakování je však třeba i zde odlišovat opakování s funkcí emfatico-emocionální: *jeď rychleji, rychleji!*

3.7512 Také význam adjektiv v pozitivu nelze v češtině, jak se zdá, běžně intenzifikovat opakováním, a to ani tehdy ne, jde-li o adjektiva kvalitativní.¹⁶¹ Opakování (vždy asyndetické) tu má především funkci důrazu, nezřídka zabarveného emocionálně: *bylo to těžké, těžké rozhodování; je to člověk zlý, zlý!* apod. Potvrzuje to zřetelně ta okolnost, že stejným způsobem lze opakovat i adjektiva relační, jejichž význam stupňování označovaného příznaku vůbec nepřipouští. Na tom je dobře vidět, že opakování je zde primárně prostředkem důrazu, nikoli intenzifikace: *vždyt to nebyl obyčejný prsten, ale zlatý, zlatý!*

Při opakování adjektiv kvalitativních proniká někdy podobně jako u kvalitativních adverbii vedle důrazu též doprovodný odstín větší intenzity: *jeho vědomosti byly slabé, slabé; byl to milý, milý člověk* aj. Ale i v takových případech zůstává opakování především prostředkem zdůraznění příznaku označeného adjektivem; k jeho skutečné intenzifikaci se tu často využívá prostředků lexikálních, tj. kvantitativních adverbii, která se jako explicitní vyjádření většího stupně vlastnosti připojují obvykle k druhému z opakováných adjektiv: *byl to milý, velmi milý člověk!* Zesílení se může v takovém případě vyjádřit i prostředky slovtovornými: *byl to milý, miloučký člověk.*

Je přirozené, že ve tvaru komparativním lze adjektivní význam intenzifikovat opakováním zcela běžně; třeba ovšem připomenout, že jde vždy o opakování syndetické: *bude to pak horší a horší.*

Od tohoto opakování s funkcí intenzifikující je nutno jako u adverbii odlišovat opakování emfatico-emocionální; to bývá pravidlem asyndetické: *bude to pak horší, horší!*

3.7413 Velmi častým prostředkem intenzifikace je opakování u sloves. Intenzifikace tu podle Mathesia záleží ve vyjádření množství úsilí vynaloženého na vykonání děje a projevuje se jednak jako kvantum úsilí vynaloženého v určité době (tj. vertikálně), jednak v délce trvání děje (tj. horizontálně).

Pro češtinu je i v tomto případě typické opakování syndetické s převažujícím významem délky trvání děje: *lehl si a spal a spal; a tak jsme oba mlčeli a mlčeli; jedl a jedl* apod.

¹⁶¹ V hovorové ruštině (viz H. Krížková, op. cit., str. 311) a v angličtině (viz V. Mathesius, op. cit., str. 215) je naopak intenzifikující opakování adjektiv v pozitivní formě jevem zcela běžným: *Усадебна МТС с красными крышами и широкими-широкими заборам* aj. Je však třeba v této souvislosti zdůraznit to, že adjektiva s kvantitativním významem se v pozitivu intenzifikují opakováním i v češtině zcela běžně: *po dlouhých a dlouhých úvahách (po dlouhých, dlouhých úvahách); po mnohých a mnohých připomínkách; na opětovně a opětovně urgence* aj.

Forma opakování asyndetického s přeryvem (s úsekovým předělem) mezi opakovanými komponenty je zde ve funkci intenzifikující stejně neobvyklá (knižní) jako u adjektiv nebo u adverbů: ... *a oba mlčeli, mlčeli, ani na sebe nepohlédli; Teď už on sám zešimlovatěl, ale sloužil, sloužil, sloužil*. Bass; *Díval se, díval, jedl očima tento nenáviděný obličej*. Olbracht aj.

Asyndetické opakování s úsekovým předělem je totiž živým prostředkem emfáze: *Vždyt jsem to přece viděl! Viděl!*

Pokud jde o asyndetické opakování bez přeryvu s úkonem intenzifikačním, dospívá H. Křížková v citované stati k závěru, že v češtině tento typ na rozdíl od ruštiny úplně chybí. „Čeština má typ spojení asyndetického i syndetického, významový rozdíl mezi nimi však není zřetelný. Chybí asyndetické opakování sloves bez přeryvu, které je v ruštině dosti jednoznačně specializováno na význam mnohosti bez doprovodného významu trvání děje.“¹⁶² Pro ruštinu uvádí autorka doklady tohoto typu: *Валили-валили сначала без разбора, а потом один старичок глянул на него...*

Zdá se však, že pokud jde o češtinu, Křížková pravdu nemá. V hovorovém jazyce je naopak asyndetický typ opakování bez přeryvu s intenzifikující funkcí poměrně častý, ba běžný a vyjadřuje se jím právě ten odstín intenzity, který Mathesius charakterizuje jako velké kvantum úsilí, vynaloženého na vykonání nějakého děje. Jde o případy jako: *hledal, hledal, ale nic nenašel; přemýšlel, přemýšlel, až mu bleskl hlavou odvážný nápad; mluvil, mluvil, ale nikdo mu nerozuměl* aj. Záměna opakováním spojivým tu možná není, neboť to by vyjadřovalo spíše odstín dlouhé doby trvání děje.

Z citovaných dokladů je patrné, že v mluveném projevu tu mezi opakujícími se komponenty úsekový předěl nebude, pokud se má vyjádřit odstín velkého úsilí, nikoli odstín dlouhého trvání. Oba opakované výrazy tvoří naopak v daném významovém odstínu jeden větný úsek, tj. jsou navzájem těsně spjaty jednou intonací, obvykle polokadencí.¹⁶³ Nejsou to tedy úseky dva.

Dobře to ukazuje schéma intonačního průběhu v daném typu opakování:

hledal, hledal, // ale nic nenašel
 — — —
 ┆

Je to stejné schéma, jaké nacházíme v prvním (vnitřním) větném úseku třeba následující výpovědi:

tento dopis // dejte předsedovi.
 — — —
 ┆

Není pochyb o tom, že spojení *tento dopis* tvoří v dané výpovědi jeden větný úsek, že mezi oběma složkami není úsekový předěl (přeryv) signalizovaný známými prostředky, tj. polokadencí, úsekovým přízvukem a pauzou. A úplně analogicky je tomu i v citovaném typu opakování. Je ovšem třeba znovu zdůraznit, že povahu

¹⁶² Viz op. cit., str. 318.

¹⁶³ Interpunkční znaménko (čárka) tu není rozhodující a neodpovídá vlastně skutečnému frázování. Spíše by se takové útvary měly psát bez čárky nebo se spojovníkem jako v ruštině.

jednoho větného úseku (tedy povahu opakování bez přeryvu) mají opakovaná slovesa tehdy, vyjadřuje-li se opakováním významový odstín velkého kvanta vynaloženého úsilí. V případech, kdy se intenzifikace projevuje v délce trvání děje, je pro češtinu obvyklé opakování syndetické (typ *spalí a spalí*) a jako knižní varianta opakování asyndetické, ale s přeryvem, tj. každý z opakujících se komponentů představuje z hlediska frázování promluvy samostatný větný úsek. Srovnej např.:

Všichni už byli unaveni //
a on mluvil // a mluvil dále
 — — — — —
 | — — —
 ... a on mluvil, // mluvil dále¹⁶⁴
 — — — — —
 | | — —

3.7414 Intenzifikujícího opakování jsou však schopna nejen slova označující příznaky substancí nebo příznaky příznaků, ale i substantiva. Opakování tu samozřejmě nevyjadřuje velkou intenzitu toho, co je substantivem označeno, nýbrž velké množství substance samé. Proto je toto opakování možné jen v plurále nebo u jmen hromadných a látkových; právě kategorie plurálu obohacuje totiž význam substantiva o kvantitativní element, který je pro opakování s intenzifikující funkcí předpokladem.

Obvykle je zde zase opakování syndetické: *A dál už byly jenom lesy a lesy; Nic než voda a voda, duby a duby. Horký aj.*

Opakování asyndetické (s přeryvem) je také v tomto typu jako prostředek intenzifikace prostředkem knižním a lze je všude nahradit stylisticky nepříznačnou formou syndetickou: *A dál už byly jenom hory, hory.*

Velké množství nějaké substance se někdy vyjadřuje nikoli opakováním substantiva, ale adjektiv *nový* nebo *jiný*. Nejde tu však o stupňování příznaku těmito adjektivy označovaného, nýbrž skutečně o výraz velkého množství samé substance: *Přicházeli stále noví a noví lidé; Před námi se objevovaly jiné a jiné hory* apod.

3.742 Na pozadí našeho přehledu o typech intenzifikujícího opakování je možno stanovit základní rozdíl mezi tímto druhem opakování a opakováním s funkcí emfaticko-emocionální a upozornit na nejdůležitější formální kritéria tohoto rozdílu.

3.7421 Z přehledu vyplynulo, že intenzifikujícího opakování jsou schopny jen některé slovní kategorie, a to ty, jejichž základní význam lze stupňovat, nebo ty, u nichž je možné kvantitativní pojetí. Není tedy možno opakováním intenzifikovat význam všech slov, ba ani významy všech příslovčí, adjektiv nebo sloves: týká se to např. většiny příslovčí místních, časových, ale i způsobových; dále všech relačních adjektiv a některých kategorií sloves (např. sloves typu *vidět, slyšet...* nebo vůbec sloves dokonavých apod.).

Naproti tomu emfaticko-emocionálního opakování jsou schopna všechna autosémantická slova a výrazy (např. příslovičné pády adverbialní), pokud náležejí k jádrové složce výpovědi.

¹⁶⁴ Mohou tu být ovšem i jiné varianty polokadence.

3.7422 Tento rozdíl mezi opakováním intenzifikujícím a emfaticko-emocionálním je zvýrazněn dalšími diferencemi povahy formální.

Základní rozdíl mezi oběma druhy opakování lze vystihnout takto:

a) Při opakování intenzifikačním je opakovaný výraz součástí základní výpovědi, tj. k opakování dochází v rámci téže výpovědi. Pokud se mezi opakovanými částmi výpovědi realizuje úsekový předěl, je to předěl nekoncevový — s polokadencí.

b) Při opakování emfaticko-emocionálním je mezi základní výpovědi a opakovaným výrazem předěl koncevový, tj. obě složky (základní výpověď a opakovaný výraz) jsou intonačně uzavřeny kadencí nebo antikadencí. Opakovaná část má tedy povahu samostatné výpovědi (eliptické): opakuje se v ní jádro výpovědi základní s vynecháním složek východiskových. Jako adekvátní prostředek grafický by se tu tedy měla klást tečka, vykřičník nebo otazník. Např.: *Ten člověk je nesnesitelný. (!) Nesnesitelný!*

Z uvedeného základního rozdílu vyplývají všechny ostatní jednotlivé formální diference mezi oběma typy opakování.

3.74221 Ve funkci intenzifikační je pro češtinu typická syndetická forma opakování: typ X a X.

Asyndetické opakování s přeryvem má v této funkci povahu prostředku stylisticky příznakového: typ X, X.

Tento závěr je hypoteticky naznačen už v citované stati V. Mathesia: v asyndetu s funkcí zesilovací vidí autor prostředek v češtině omezený a hlavně knižní. Náš rozbor typických případů intenzifikujícího opakování to v zásadě potvrzuje (viz 3.741).

Výjimku tvoří jen živý, hovorový typ asyndetického opakování bez přeryvu u sloves (viz 3.7413): typ X—X. O jeho existenci, jak se zdá, Mathesius nevěděl a H. Křížková v citované stati výslovně tvrdí, že jej čeština nezná. Tento typ asyndeta nemá totiž vzhledem k opakování syndetickému povahu prostředku stylisticky příznakového. Je tomu tak proto, že každá z obou uvedených forem opakování (tj. typ X a X a typ X—X) je specializována v jiném odstínu intenzifikace: asyndetické opakování bez přeryvu (typ X—X) vyjadřuje odstín velkého množství úsilí vynaloženého na vykonání děje (tzv. vertikální intenzifikace: *mluvil, mluvil, ale nikdo ho neposlouchal*), kdežto syndetická forma (typ X a X) je specifikována spíše na vyjádření odstínu dlouhé doby trvání nějakého děje (tzv. horizontální intenzifikace: *všichni byli už unaveni, ale on mluvil a mluvil*).

Existenci dvou odstínů intenzifikace u sloves se vysvětluje existence dvou specializovaných forem opakování a zároveň z tohoto faktu vyplývá, že jde o formy v podstatě nezaměnitelné.

Skutečnou stylisticky příznakovou variantou k syndetické formě opakování je asyndetické opakování s přeryvem: typ X, X (*všichni už byli unaveni, ale on mluvil, mluvil*). Je tomu tedy stejně tak, jako při intenzifikujícím opakování adjektiv nebo adverbů.

3.74222 Ve funkci emfaticko-emocionální se naproti tomu užívá asyndetické formy opakování: typ X // X. Mezi opakovanými komponenty je vždy hluboký úsekový předěl, často dokonce koncevový (viz 3.7422), takže opakovaný výraz má povahu intonačně uzavřené jednotky promluvy, tj. povahu samostatné výpovědi: *Na to vsadím hlavu... hlavu!; On je nevyzpytatelný!... Nevyzpytatelný!; To mu splatím! Splatím!; Víš, co jsi? Mrva! Mrva! apod.*

Už jsme upozornili na to, že při opakování emfaticko-emocionálním pro-

niká někdy druhotně i významový odstín intenzifikace; bývá tomu zejména při opakování některých adverbii, adjektiv nebo sloves.

3.74223 Funkční využití protikladu mezi syndetem a asyndetem, jak jsme je právě naznačili, v zásadě platí. Je třeba připomenout, že v obdobném smyslu naznačil funkční rozdíl mezi formou syndetickou a asyndetickou už J. V. Bečka ve známé stati *O asyndetu*.¹⁶⁵

Rozdíl mezi opakováním asyndetickým a syndetickým se snaží vystihnout takto: „Je-li slovo opakováno pro důraz, bývá pravidlem asyndeton... Je-li však slovo opakováno proto, aby se vystihla plnost představy, bývá spojka mezi členy pravidlem. Opakování slova má za účel znásobit obsah představy a toto násobení přímo předpokládá pojetí součtu.“¹⁶⁶

V lidovém a hovorovém jazyce však existuje specifický typ syndetického opakování pro důraz, který je zpravidla silně emocionálně podmíněn, a tento typ je po stránce formální zcela homonymní se syndetickým opakováním intenzifikačním.¹⁶⁷ Srovnej např.: *Já tam nejdu a nejdu!*; *Já si to nevezmu a nevezmu!* Možné jsou však i případy jiné než s opakováním slovesem: *Bylo to nespravedlivé a nespravedlivé!*; *Je mi to protivné a protivné!*; *Je to darebák a darebák!*; *Udělal to pro peníze a pro peníze!*; *To je lež a lež!* aj.

J. V. Bečka nevzal při pokusu o stanovení funkčního rozdílu ve využití formy asyndetické a syndetické tyto případy v úvahu. Je však třeba si položit otázku, zda právě ony nesvědčí proti takovému základnímu funkčnímu rozložení syndeta a asyndeta, jaké jsme naznačili výše.

Na tuto otázku lze uspokojivě odpovědět jen tehdy, podaří-li se nám dokázat, že jde opravdu o speciální typ opakování, a podaří-li se nám jeho specifčnost určit.

Ukazuje se, že tu běží o opakování se silným emocionálním důrazem. Tato funkční stránka je odlišuje na první pohled od opakování intenzifikačního, které bývá citovým elementem doprovázeno jen fakultativně a poměrně zřídka. To potvrzuje i fakt, že v našem typu je možno opakovat jakýkoli autosémantický výraz podobně jako při opakování emfaticko-emocionálním (nejběžněji ovšem sloveso v záporné podobě), kdežto při intenzifikaci se opakují jen některé lexikální skupiny (viz 3.7421).

Na druhé straně však sama syndetická forma ukazuje, že toto opakování má s intenzifikací styčné body. Intenzifikace se tu ovšem netýká jednotlivých slov, ale smyslu výpovědi jako celku; opakování je zde prostředkem stupňování jistého tvrzení nebo rozhodnutí vyúsťujícího v kategoricky a subjektivně formulované stanovisko mluvčího, tj. kategoricky vyjadřuje krajní, definitivní mez subjektivně zaujatého rozhodnutí nebo tvrzení. Zvlášť patrné je to při opakování sloves v záporné podobě. Proniká tu význam stupňované negace vyúsťující v subjektivně konečné popření; tedy zřetelný sémantický element intenzifikace. Konečná mez stupňované negace se nezřídka v mluveném projevu vyjadřuje výrazy jako *a dost*, *a hotovo* apod., které mluvčí za výpověď připojuje jako projev svého definitivního rozhodnutí. Srovnej např.: *Já tam nejdu a nejdu! a dost!*

Analogicky je tomu ovšem i v případech opakování sloves v podobě kladné

¹⁶⁵ Viz NŘ 26, 1942, str. 65—71 a 97—104.

¹⁶⁶ Viz op. cit., str. 68—69.

¹⁶⁷ Rozdíl mezi oběma typy je snad jen v tom, že při emfatickém opakování má první komponent často příznakovou polokadenci stoupavě klesavou, kdežto při opakování intenzifikačním je tu obvyklá polokadence stoupavá.

a při opakování jiných výrazů. Opakování je tu rovněž prostředkem stupňování jistého tvrzení nebo rozhodnutí vyústující v kategoricky a subjektivně formulované stanovisko mluvčího.

S intenzifikujícím opakováním však spojuje tento typ nejen to, co jsme dosud uvedli, a sama syndetická forma, ale i ta okolnost, že je obvyklé jen ve větách oznamovacích a ve větách rozkazovacích s indikativem (*ty tam půjdeš a půjdeš!*), nikoli ve větách tázacích.

Z funkční analýzy tohoto typu opakování vyplývá závěr, že to je přechodný útvar mezi opakováním intenzifikačním a opakováním ryze emfatico-emocionálním: jde o specifický druh intenzifikace závazně spjatý se silným emocionálním důrazem. Tím se také vysvětlují jeho formální znaky: na jedné straně syndetická forma jako u běžných typů intenzifikace a na druhé straně možnost opakování libovolného autosémantického výrazu jako u opakování emfatico-emocionálního.

Z hlediska tématu této práce náleží ovšem tento typ do oblasti našeho zkoumání, neboť jde sice o opakování intenzifikační, ale spjaté vždy se silným emocionálním zabarvením. Je však třeba znovu zdůraznit, že je to typ hovorový, až lidový; svědčí o tom nepřímě i to, že jej v materiále excerpovaném z literární produkce doložen nemáme.

3.74224 Formálně se rozdíl mezi opakováním intenzifikačním a emfatico-emocionálním projevuje také ve využití intonace. Už jsme uvedli (viz 3.7422), že při emfatico-emocionálním opakování jsou jednotlivé komponenty nezřídka odděleny koncovým úsekovým předělem, tj. každý z nich je samostatně intonačně uzavřen. Představuje tedy opakováný výraz samostatnou výpověď (eliptickou), v níž se opakuje jádro výpovědi předcházející bez základových a tranzitivních složek. To platí především o případech, kdy je opakované jádro na konci výpovědi (při tzv. pořádku objektivním).

Intonační schéma lze v tomto případě znázornit například takto:

Já se vás neprosím! Neprosím!

$$\begin{array}{ccccccc} & & \frac{1}{C} & & \frac{1}{C} & & \\ \overline{A} & \overline{B} & \overline{x} & \overline{D} & \overline{x} & \overline{D} & \end{array}$$

Je třeba si všimnout toho, že každá z obou částí je intonačně uzavřena, že je uzavřena kadencí příznakovou a že každá má své vlastní výpovědní intonační centrum (větný přízvuk).

V dokladech literárních neodpovídá často grafika (interpunkční znaménka) uvedené intonaci. Autoři kladou nejednou za první část místo tečky nebo vykřičníku pouze čárku, případně tři tečky apod. Avšak je nutno zdůraznit, že grafika sama tu není rozhodující; podle ní se skutečná výslovnost dané výpovědi s opakovanou jádrovou složkou neřídí.

Ale i v případech, kdy opakovaná jádrová složka stojí na začátku výpovědi (tj. při pořádku subjektivním), bývá každý z opakovaných výrazů nositelem výpovědního intonačního centra, tj. obě části jsou intonačně uzavřené jednotky promluvy. Opět tu nelze vycházet z grafiky (často se klade mezi opakované výrazy pouze čárka), nýbrž ze skutečné výslovnosti: Srovnej např.:

Lidka... Lidka nám chcipla. CachMo-19

$\frac{1}{-}$ $\frac{1}{-}$ _____

Nechápu, nechápu dobře toho člověka!

$\frac{1}{-}$ $\frac{1}{-}$ _____

Svoji hlavu, svoji hlavu na to dám!

$\frac{1}{A}$ $\frac{1}{B}$ $\frac{1}{C}$ $\frac{1}{A}$ $\frac{1}{B}$ $\frac{1}{C}$ $\frac{1}{D}$ _____

Snad ještě výrazněji se projevuje intonační samostatnost obou složek ve zjišťovací otázce, neboť každá z nich je uzavřena výraznou antikadencí. Srovnej např.:

Tys na to přišel bez pomoci?... Bez pomoci?

$\frac{1}{A}$ $\frac{1}{B}$ $\frac{1}{D}$ $\frac{1}{D}$
 $\frac{1}{C}$ $\frac{1}{x}$ $\frac{1}{x}$ $\frac{1}{C}$ $\frac{1}{x}$ $\frac{1}{x}$

Při začátkovém nebo při vnitřním postavení opakovaného výrazu je možná také polokadence stoupavě klesavá, která má mezi polokadencemi poněkud zvláštní postavení: blíží se svým intonačním průběhem příznakové kadenci konkluzivní (přízvučná slabika C je nejvyšší) a uzavírá tudíž daný úsek promluvy definitivněji než polokadence ostatní, které naopak signalizují další pokračování jazykového projevu.¹⁶⁸ Srovnej např.:

Svoji hlavu, svoji hlavu na to dám!

$\frac{1}{-}$ $\frac{1}{-}$ $\frac{1}{-}$ $\frac{1}{-}$ _____

α) *Byla to zelená, zelená tužka!*

$\frac{1}{-}$ $\frac{1}{-}$ _____

β) *Byla to zelená, zelená tužka!*

$\frac{1}{-}$ $\frac{1}{-}$ _____

¹⁶⁸ Viz Fr. Daneš, op. cit., str. 51---54.

Druh opakování	Stylisticky nepříznaková forma vyjádření	Stylisticky příznaková forma vyjádření
O. intenzifikační	X a X <i>(bylo už pozdě a on stále mluvil a mluvil)</i>	X , X <i>(bylo už pozdě a on stále mluvil, mluvil)</i>
	X — X Forma možná jen při slovesné intenzifikaci vertikální <i>(mluvil, mluvil, ale nikdo ho neposlouchal)</i>	
Přechodný typ opakování intenzifikačního spojeného s emocionálním důrazem	X a X <i>(já tam nejdu a nejdu!)</i>	
O. emfaticko-emocionální	X // X <i>(Vždyť já jsem to viděl! Viděl!)</i>	

3.743 Na základě podané obecné charakteristiky opakování intenzifikačního a emocionálně-emfatického a po stanovení jejich formálních rysů můžeme teď přistoupit ke konkrétní analýze druhého typu opakování a všimnout si jeho druhů a variant, jak se projevují v našem materiálu.

3.7431 K základnímu druhu emfaticko-emocionálního opakování patří případy, kdy opakované centrum jádrové složky stojí na konci výpovědi, tj. kdy výpověď má objektivní slovosled. Protože jádrem výpovědi může být podle kontextu nebo situace projevu jakýkoliv výraz, opakují se v tomto typu prakticky všechny auto-sémantické slovní druhy (kategorie slov). Srovnej např.:

A táta chodil dělat na pilu, rozumíš, na pilu! BlažTře-67; LÍDA: *Každý, kdo nemá zlou vůli, musí přiznat, že v tomhle případě máme právo. Máme právo!* KoTa-61; *Já nevím, co to bylo, prostě se mi najednou zatmělo před očima a řekl jsem tu lež. Ne — vím: dostal jsem strach. Strach!* KoTa-56; MADLENKA: *Víte, já ho miluju. Miluju.* BlažPřil-35; NEDOMA: *My dva se neshodnem nikdy. Nikdy!* CachPev-39; TONI: *Mami, to mně přece nemůžeš udělat! Uvidíš, já... já ti uteču! Uteču! Uteču!* ČapM-72; VACOVSKÝ (skoro s bolestí): *Jak je to všechno špinavé. Špinavé.* DaUm-45; STIBOR: *A já nedovolím, aby ublížila Lídě. Lída je čestná... čestná, zavinil to on!* KoTa-31.

3.7432 Často stává opakovaná jádrová část na začátku výpovědi, tj. výpověď má pořádek subjektivní. Emocionální složka vystupuje v těchto případech zvláště zřetelně do popředí. Srovnej např.:

PROFESOR: *...Nikdy, nikdy nestrpím, abyste se k ní přiblížil!* ČapL-46; KAPIČKOVÁ: *Co se děje?* HORYNA: *Lidka... Lidka nám chtěpla. Jsme na mizině.* CachMo-19; *Hodiny, hodiny se na něj tady dívám!* Čapek; *Vyhráli, vyhráli jsme ten zápas!* Červená, *červená byla ta aktovka!* — *dýt vám to povídám;* TONČA: *Vláda... vláda prý vzala horníky v ochranu.* Cach aj.

3.7433 Kombinované jsou případy, kdy se anteponovaná jádrová složka opakuje po ukončení celé výpovědi. Tady se zvláště zřetelně ukazuje výpovědní samostatnost opakovaneho výrazu. Srovnej např.:

PROFESOR: *Hned jděte otevřít! Ale hned!* ČapL-47; JENŮFA: *Mamičko, však dá Pánbůh, že se ještě uzdravíte!* KOSTELNÍČKA: *Nechci se uzdravit — nechci...* Preis; HANKA: ... *Ani jednou se neohnul, ani jednou!* BlažPříl-49 aj.

3.7434 Pozoruhodné jsou takové případy, kdy se z jádrové části výpovědi opakuje jiné slovo než to, na kterém je umístěno výpovědní centrum. Zde má opakování obdobnou funkci jako dodatkové zpřesňování jádra (viz 3.734): umožňuje využít druhého intonačního centra, a tím zdůraznit jinou část jádrové složky. Srovnej např.:

KAPIČKA: *Halo! ... Zatím mě Motyčka v ničem nepřetrumfнул! V ničem!*

$$\begin{array}{ccccccc} & & \perp & & & & \perp \\ - & - & - & - & - & - & - \end{array}$$

Z citovaného dokladu je patrné, že ve výpovědi samé je z jádrové složky „v ničem nepřetrumfнул“ zdůrazněno pomocí příznakové konkluzivní kadence sloveso „nepřetrumfнул“, neboť intonační centrum je umístěno právě na něm. Neopakuje se však tato složka jádra (jako v případech předcházejících), nýbrž složka jiná, a to výraz „v ničem“, který v samé základní výpovědi zdůrazněn není. Opakováním nabývá povahy samostatné výpovědi: stává se nositelem větného intonačního centra (s příznakovou kadencí) a je tím silně v kontextu promluvy zdůrazněn. Srovnej ještě jiné doklady:

VACH: ... *Ten smrkáč ze sklárny mě pozval na dva štoky ... mne!* HruSrp-41; PROFESOR: ... *Pust, vyrazím vrata! Vyrazím!* ČapL-47; VACH: ... *Všechno se dnes musí hlídat. — A stejně to jednou všechno veme čert... a veme, ať dělají co dělají!* HruSrp-63; PETR: ... *Prosím tě pěkně, nežijeme přece ve středověku; třeba to byl všecko omyl! Třeba byl!* KoTa-79 aj.

3.7435 Příbuzné jsou takové případy, v nichž se sice opakuje výraz s intonačním centrem, ale bývá při tom rozvit výrazy dalšími; ty se v opakovaném úseku stávají kontextově závažnější a přejímají intonační centrum. Tak se i zde opakování stává základnou, která umožňuje mluvčímu využít dvou větných center k zdůraznění různých jádrových složek. Srovnej např.:

ČERVENÝ: *Zrazujete, profesore! Zrazujete svou vlastní práci, svoje životní dílo! Zrazujete všechno nové, co roste kolem!* DaUm-52.

Zároveň ovšem samo opakování je výrazným prostředkem zdůrazňování výchozí (průvodní) jádrové složky: Srovnej další doklady:

PROFESOR: *Ta ztřeštěnost, ty kejkle, ta smělost, to je láska! To je ta velická, slavná pověštná láska! Láska na život a na smrt! Láska, která dělá z lidí hrdiny a bohy!* ČapL-46; *Táhni... Táhni mi z očí!* apod.

3.7436 Silně zdůrazněna bývá jádrová složka tehdy, když se neopakuje sama, ale s nějakým vytykáacím výrazem (příslovcem nebo částicí). Intonační centrum bývá v těchto případech umístěno buď na opakovaných výrazech samých nebo na vytykáacím slově. Srovnej např.:

KOCIÁNOVÁ: *Je to moje vina... Jenom moje...* PavČer-80; MATKA: ... *Toni je pohrobek! Toni je můj, jenom můj, rozumíš? ČapM-41; Neřekl jsem mu o tom nic! Vůbec nic!*; STIBOR: *Je pohodlný! Příliš pohodlný!* KoTa-68; VACOVSKÝ: *Nemyslím... nemyslím, že bychom dnes mohli něco společně vyřešit.* KARLACH: *Mohli! Zcela určitě mohli!* DaUm-67; ŠOLÍN: *Všechno já... jenom já!* CachPev-9 apod.

Právě v tomto typu se někdy spolu s vytýkáčím příslovcem užívá ve funkci vytýkáčící částice také *ale*. Např.: *On na to neřekl nic! Ale vůbec nic!*; *Byla z toho nakonec nešťastná. Ale opravdu nešťastná.*; *Pěkně, ale opravdu pěkně to zahrál!* aj.

Vzdáleně sem patří i případy, kdy je opakovaný výraz doprovázen adjektivem:

VACOVSKÝ (znovu vstává, nevydrží sedět. Přechází pokojem): *Je to nesmysl. Holý nesmysl.* DaUm-19; VACH: *Proto všechno stálo desetkrát víc... do té ceny člověk musel započítat krk... vlastní krk!* HruSrp-26.

3.7437 Zvláštní místo zaujímá emfaticko-emocionální opakování ve výstavbě dialogu. Objevuje se tu zejména jako replika, v níž mluvčí B opakuje v údivu nebo v rozhořčení to (nebo jádro toho), co vyslovil mluvčí A. Opakovaná výpověď má buď antikadenci, nebo příznakovou konkluzivní kadenci: v prvním případě bývá obvykle výrazem silného podivu, v druhém případě výrazem rozhořčení, pohrdání nebo posměchu. Dobře to ukazují následující doklady:

ŠUMAŘ (to nevydrží): *Že ti vlastnímu tátovi vyrazili zuby, to je ti k smíchu?! Jak budu troubit? To mi porad!* JARDA (se opravdu poděsí): *Zuby? Přední, tatínku?* StHej-61; SBÍRAL: *Na tomhle světě je přeče všechno jen za peníze.* MIREK: *Všechno za peníze...? Není.* ŘeJ-16; VOSTRÝ: *Pane Kapičko, teď si vás teprve začínám vážit. Dosud jste byl ženský otrok — KAPIČKA (prudce): Cože? — Ženský otrok? — Já? — No! — Byl! (křičí) Ale už nebudu — nebudu.* ŠNa-62; JÍRA: *Pane purkrabí, nech lesů a mladých a starěj se jen o hrádek Jeho Milosti a ujdeš zlostem a smíchu.* PURKRABÍ: *Smíchu?! Já?! Já? Purkrabí?* JirKol-17; ČERVENÝ: *Dali jsme se na vojnu... VACOVSKÝ: Dali jsme se na vojnu! Dal nás na vojnu Sova!* DaUm-19; ČERVINKA: *Tak pane rado, to se to bude teď na verandě sedět.* VOSTRÝ (se balí do plédu): *Sedět! Sedět! Vám se to snadno mluví, když máte zdraví jako medvěd.* ŠNa-18; LOUPEŽNÍK: *... Čím víc vás bude, tím víc já budu v právu.* PROFESOR (propuká): *V právu! Vy a právo! Slyšel někdo větší nestydatost? ČapL-53; HEINDLOVÁ: Nechte ho, Kodeško, kluk z toho nemá rozum. KODEŠOVÁ: Nemá rozum. Jen si nemyslete! Je na ty věci moc chytlavý.* NeV-5; ŽENA: *Byl to opravdu takový celkem nešťastný případ. Měli jsme v oddílu chlapce, sirotka, tuším — DVACETILETÝ: — Tuší! Ona tuší!!! BlažPřil-47; SOUŠA (bouchá rukou do novin): Svoboda! Svoboda! Pěkná svoboda, když uráží slušné lidi!* NeV-84; ČERVINKA: *... Však pan rada také vypadá!* VOSTRÝ (se zlobí): *Vypadá — vypadá — (Hledí za ním) Vypadá!* ŠNa-55 aj.

3.7438 Už jsme uvedli a na citovaných dokladech dostatečně ilustrovali to, že při emfaticko-emocionálním opakování má opakovaný výraz povahu výpovědi: je to intonačně uzavřená jednotka promluvy, v níž se obvykle opakuje jádro výpovědi předcházející; se zřením k tomu má tedy opakovaný výraz povahu výpovědi eliptické, je to kontextová elipsa.

Tento základní rys emfaticko-emocionálního opakování nelze dost zdůraznit, neboť z něho vyplývá závažný fakt, že opakování emfaticko-emocionální není možno dělit na opakování členské a na opakování větné. Opakovaný výraz je vždycky věta (v tradičním slova smyslu) neboli výpověď (nazíráno v rovině promluvy). Rozdíl je jen ten, že jednou je to výpověď eliptická, tj. opakuje se v ní jen jádro výpovědi předcházející, jindy se může opakovat výpověď celá i s komponenty základovými a tranzitivními:

A. *To je neslýchané! Neslýchané!*

B. *To je neslýchané! To je neslýchané!*

Funkční rozdíl mezi typem A a B není podstatný: v obou případech se opakováním zdůrazňuje jádrová složka (obvykle její centrum) základní výpovědi. Stanovit nějaké obecné objektivní okolnosti, za kterých dochází v citově vzrušené promluvě k opakování typu A a typu B je velmi obtížné, ne-li nemožné. Někdy se oba typy opakování střídají v téže promluvě: ŠEFL: ... *Přineste mně někdo židli! Nikdo tu nejní? Židli! Židli! Přineste mně židli!* ČapL-79.

Jakýkoli rozdíl mezi opakováním typu A a typu B se pak stírá úplně, je-li výchozí výpověď sama eliptická nebo jednočlenná, tj. je-li tvořena pouze jádrem. Srovnej např.: JINDROVÁ (za ním): *Víš, co jsi? Mrva! Mrva!* CachPev-24; PROFESOR: *Nestydatý člověče, ven, ven!* ČapL-48 aj.

V těchto případech není žádný (ani vnějškový) rozdíl mezi opakováním „větým“ a „členským“, ba naopak z nich plně vyplývá to, že opakování emfaticko-emocionální je svou podstatou opakováním výpovědi, nikoli větých členů.

Jen někdy je užití opakování typu B ve výstavbě promluvy zřetelněji motivováno. Bývá tomu tehdy, když se ukazovací (odkazovací) slova nebo osobní zájmena stávají nositeli větneho přízvuku, tj. když jsou součástí jádrové složky nebo při subjektivním slovosledu apod. Srovnej např.:

OTEC: ... *Dostuduj a pak se postav na hlavu: že ti předevočirem bylo osumnáct, to ještě neznamená, že bys dneska nemohla dostat pohlavek!*

HANKA (vstává s pláčem): *To je argument! To je argument!* BlažPřil-11;

HANKA (snaží se nerozbrečet): *Slyšels dobře! Nevíš o nás devět roků, tak proč najednou ten zájem? Já jsem se rozhodla!*

OTEC: *Ty jsi se rozhodla! Ty jsi se rozhodla!!* BlažPřil-10 aj.

Obdobně je tomu i v doplňovacích otázkách: celá otázka se opakuje často tehdy, je-li těžištěm jádra sloveso, nikoli tázací slovo. Je to přirozené, neboť elipsa tázacího slova v otázce doplňovací není běžná. Srovnej např.:

KAPELNÍK (nemůže ani dech popadnout): *Kdo to hraje? Kdo to tam hraje? Kdo mi to tady u nás, v naší obci hraje?* StHej-49.

V opačném případě je eliptické opakování (typ A) běžné: *Kdo to hraje? Kdo?* apod.

Mimo to je opakování typu B výhodné tam, kdy mluvčí vkládá do opakované výpovědi další komponenty, zejména takové, které jsou syntakticky závislé na přísudkovém slovese; např.: *Napište dopis! Napište mu ihned dopis!*

3.744 V promluvě se někdy opakují nejen výrazy, nýbrž větňá, případně souvětňá schémata s různou lexikální náplní. Tento specifický druh opakování se už vymyká z tématu naší práce: jde o jev převážně stylistické povahy, který jen volně souvisí s těmi typy opakování, které jsme analyzovali dosud. Zmiňujeme se o něm proto jen na okraji; i užití tohoto výstavbového postupu bývá v promluvě nejednou doprovázeno emocionálním zaujetím mluvčího. Srovnej např.:

MATKA: *Ano, svou službu. Já měla také svou slávu, a to jste byli vy. Já měla svůj domov, a to jste byli vy. Já měla svou službu, a to jste byli vy, vy, vy —* ČapM-85; *„V Rusku se bojuje ohromný boj. Za nás za všechny. V Rusku teče proletářská krev. Za nás za všechny. V Rusku se buduje nový svět. Pro dělníky celého světa...“* OlbrachtA-91 aj.

3.75 Mnohé aktualizace v rovině výstavby funkční perspektivy výpovědi, zejména pak osamostatňování částí výpovědi (viz 3.73) a emfaticko-emocionální opakování výpovědního jádra (viz 3.74), se často nějak ve svých důsledcích promítají do roviny mluvnické stavby věty. Jsou to ovšem jen důsledky, neboť jejich primární

motivaci a funkci je třeba, jak jsme ukázali, hledat v rovině aktuálního větného členění. Avšak jsou to často důsledky závažné, výrazně se projevující v gramatickém ztvárnění a uspořádání dané promluvy. Zvláště zmíněné dva typy aktualizací přispívají významnou měrou k rozhojnění a posílení těch rysů, které jsou v rovině mluvnické stavby typické pro citově vzrušený, zaujatý jazykový projev. Posilují se tak především rysy mající povahu prostředků nestabilizovaných (viz 3.52), zejména ty, které je možno obecně charakterizovat jako sklon k citové segmentaci promluvy v nejširším slova smyslu a sklon k jmennému vyjadřování.